

Norgesparagrafen *i Christian III's håndfæstning 1536*

STUDIER OVER
DET 16. ÅRHUNDREDES FORTOLKNING

AF

ERLING LADEWIG PETERSEN

I DEN håndfæstning, Christian III beseglede ved afslutningen af stændermødet i København 30. oktober 1536, indgår på meget prominent plads den såkaldte Norgesparagraf (§ 3) med følgende ordlyd:¹

Och efftherhij att Norgis riige nw saa forringget er bode aff magtt och formwæ, och Norgis riigis jndbiggere jcke aldene formwæ att vnderholde thennom ænn herre och konnyng, och samme riige er dog forbundet att bliffue hoes Danmarkcs krone till ewiig tiidt, och fleste parthenn aff Norgis riigis raadt, besønnerligenn archebiscop Oluff, som nw er thet største hoffuett ther vdj riiget, nw vdj ænn kortte tiidtt er twendne gange mett meste partenn aff Norgis riigis raadt falldne frann Danmarkcs riige emodt theres egene forplictellsze, tha haffue vij therfore loffuett och tilsagdt Danmarkcs riigis raadt och aadell, att thersom gudt aldmegtiste thet saa forsiett haffuer, att vij samme Norgis riige eller nogre the ledmode, slotte, lande eller sysszell, som ther tiill hører, kunde bekrefftige eller bekomme vnder vortt hørszom, tha skall thet heer effther weere och bliffwe vnder Danmarkcs krone, liige som eth aff the andre lande, Jutland, Fyenn, Sielandt eller Skonæ eere, och her effther jcke weere eller hede jngtet koninge riige for seg, menn eth ledemodt aff Danmarkcs riige och vnder Danmarkcs krone till ewiige tiidt; dog hues feigde ther aff kand komme, schulle Dan. riigis raadt och jndbiggere wære plictuge mett oss troligenn att hielppe vddraghe.

I modsætning til den ældre Bergentraktats (1450) meget entydige forskrifter om det fælles norsk-danske unionskongedømme anviser Nor-

¹ Aarsberetninger fra det kgl Geheimearchiv II, udg. af C. F. Wegener, Kjbh. 1856-60, s. 83 f. - Manuskriptet til afhandlingen forelå (med undtagelse af nogle tilføjelser til afsnit II) afsluttet i februar 1972.

gesparagrafen efter sin umiddelbare ordlyd Norges fuldstændige inkorporation i Danmark. At den ikke destomindre i moderne forskning har været genstand for indgående diskussion beror dels på, at dens motive- ring naturligvis ikke uden videre kan accepteres for sin pålydende værdi, dels på tvivl om, at dens normative forskrift virkelig blev gennemført i sin fulde rækkevidde.² Det første aspekt kan vi i denne sammenhæng stort set forbigå; alle omstændigheder tyder på, at sikkerhedspolitiske hensyn – overfor Christiern II og den kejserlige dynastipolitik, og måske overfor Gustav Vasas potentielle krav på Norge – gradvis har tvunget det danske rigsråd til at opstille den fiktion, at Norge i overensstemmelse med unionsvilkårene som en del af den danske krone var underkastet dennes suveræne myndighed. Men også rådets krampagtige anstrengelser for at bevare sin ubeskårne ret til at udøve kronens autoritet efter Frederik I.s død synes at have bidraget hertil.³

Diskussionen om Norgesparagrafens hensigter og dens konsekvenser – som naturligvis ikke lader sig systematisk skille fra hinanden – rejser imidlertid stadig problemer af væsentlig rækkevidde. Hovedkonklusionen af debatten kan med Johan Schreiner (1942) formuleres derhen, at den danske regeringskreds i 1536 så det som sin opgave at værne om den truede rigsenhed; Norge kunde ikke længere bestå som selvstændig stat og måtte først og sidst udelukkes fra fremtidig på egen hånd at foretage kongevalg. Dette resultat forudsætter således et samarbejde mellem Christian III og det danske råd om dette anliggende, og Schreiner accepterede i sit sidste indlæg Erling Øyens argumentation for, at udenrigs- politiske motiver for begge parter havde været afgørende for Norges- paragrafens udformning.⁴

Medens Schreiners seneste og mest nuancerede standpunkt egentlig repræsenterer diskussionens udfald med hensyn til Norgesparagrafens motive- ring og hensigt, nåede man næppe til enighed om dens effekt på længere sigt. Halvdan Koht fastholdt bestemt, at Norgesparagrafens løfte blev opfyldt, men at Norge formelt i strid med forskriften vedblev

² Gode oversigter over diskussionen er givet i Sverre Steen og Povl Bagge, *Den dansk- norske forbindelse 1536–1814, Omstridte Spørgsmaal i Nordens Historie I*, Kbh. 1940, s. 117 ff.; A. Thowsen, *Historikernes syn på Norges statsrettslige stilling, 1536–1814, Norgesartikkelen 1536, Nordisk tidskrift för konst, literatur och vetenskap 1966*, s. 166 ff.

³ Jf. *Hist. tidsskr.* 12. r. III, 1968–69, s. 1–82; (*Norsk Hist. tidsskr.* 51, Oslo 1972, s. 101–49; *Kirkehist. Saml.* 1972, s. 24–57.

⁴ Joh. Schreiner i (*Norsk Hist. tidsskr.* 32, 1940–42, s. 369 ff., 374, 378; jf. E. Øyen sst. 32, s. 306 ff., 312 f. – At beslutningen blev truffet efter overenskomst mellem kongen og rådet betones ligeledes af C. O. Bøggild-Andersen i *Hist. tidsskr.* 10. r. III, 1934–36, s. 246 f.

at »kaldes et kongerige for sig«.⁵ Schreiner mente derimod at kunne fastslå, at alle afgørende kildevidnesbyrd dokumenterede, at Christian III »helt ut (opfyldte) det løfte, han havde gitt Danmarks riksråd«; Norge ophørte at være et særskilt rige og førte indtil 1814 en provins-tilværelse under Danmark.⁶ Endelig kan der være grund til at anføre, at den norske jurist Arnold Ræstad lagde vægt på, at Norge i 1536 ophørte at være en egen statsenhed med selvstændige, folkeretlige subjektrettigheder, fordi rigsrådet, som formelt og reelt havde udøvet denne myndighed, blev likvideret. Norge »ble utslettet som eget folkerettssubjekt, rettslig og faktisk, men [håndfæstningsparagrafen blev] ikke iverksatt foresten«; statsretligt vedblev Norge – omend uklart formuleret – at være et eget rige under den danske krone.⁷

Årsagen til denne uafklarethed ligger næppe blot i kildematerialets art, men formentlig også i, at diskussionen bevægede sig over for stort et tidsrum; den forudsatte, at linierne lod sig føre fra det 16. århundredes tolkning ubrudt frem til den spirende enevældes diskussion om kongehusets arverettigheder til Norge. Hertil kunde føjes en række synspunkter af mere materiel og politisk art. Fra omkring 1600 fik Norge ubestrideligt en voksende økonomisk betydning for Danmarks erhvervsliv og fra Christian IV.s senere år tillige en langt større statsfinansiell vægt end hidtil, specielt fordi det danske samfunds ressourcer ikke længere kunde bære den ekspanderende skattestats krav til skattepræstationer alene. Endelig omfattede Christian IV – som det er velkendt – Norge med langt større personlig interesse end nogen af sine forgængere, noget der næppe har været uden betydning for diskussionen i Norge om den absolutte kongemagt. Alle disse overvejelser gør det altså naturligt foreløbig at afgrænse undersøgelsen til 1500-tallets tolkning af Norges plads i monarkiet.

Trods Kohts protest mundede debatten som nævnt ud i, at Norges underkastelse 1536 ikke beroede på den danske adels krav alene, men fandt sted efter overenskomst mellem Christian III og rigsrådet. Diskussionen om Norgesparagrafens konsekvenser synes derimod stadig at forudsætte dels fornyet bestemmelse af dens retsindhold og hensigt, dels mere indgående studier over 1500-tallets fortolkning af denne håndfæstnings-

⁵ Halvdan Koht i (Norsk) Hist. tidsskr. 30, 1934–36, s. 11 f., 17; Olav Engelbriktsson og sjølvstendetapet 1537, Oslo 1951, s. 179 f.

⁶ Joh. Schreiner i (Norsk) Hist. tidsskr. 30, s. 194, 199, 204 f.; jf. også Aksel E. Christensen i Scandia XVII, Lund 1946, s. 68 f.

⁷ A. Ræstad, Danmark, Norge og folkeretten, Oslo 1933, s. 34 ff.

klausul (indtil Arild Huitfeldt). Undersøgelserne kommer således til at bevæge sig i grænseområderne mellem politisk historie og historiografi, men de må tillige tilrettelægges således, at kilderne først og fremmest udnyttes performativt til belysning af det 16. århundredes vurdering; det kildemateriale, som lader sig udnytte til formålet, fører os i modsætning til det 17. århundredes næppe udover de toneangivende kredse i Danmark, kongemagten og de adelige medlemmer af regeringen.

I

TRODS sin tilsyneladende umiddelbart forståelige formulering og sin klare anvisning om at reducere Norge til et ledemod af det danske rige rejser Norgesparagrafen ikke så få fortolkningsproblemer. Allerede ved sin ydre skikkelse er den i høj grad usædvanlig. Det store flertal af håndfæstningsartikler – som naturligvis normalt har været produkter af politiske aftaler – indeholder koncise, retlige forpligtelser for kongen. De fremtræder i fyndig og præcis sprogdragt, netop fordi en håndfæstning forudsætter en politisk og administrativ entydig, juridisk ikklædning. Modsætningsvis er Norgesparagrafen optaget i håndfæstningen 1536 i en skikkelse, der i flere henseender har bevaret karakter af diplom og kontrakt; den rummer en udførlig *narratio*, der redegør for de aktuelle omstændigheder bag beslutningen (måske som en forklaring til Norges undrende indbyggere), og et *dispositio*-lignende afsnit, som referer den aftale, der var blevet truffet, og som tillige giver anvisninger på dens gennemførelse. Kongens retsstiftende løfte, som er fremgået af forhandlingerne med rådet, nedfældes i akten, men dette løfte underordnes naturligvis tillige håndfæstningens indledende og afsluttende retligt bindende forpligtelse for kongen til at respektere denne.

Motiveringen – den indledende *narratio* – anfører forskellige momenter, der på helt alment plan havde bidraget til den aftale, som var blevet indgået. Der henvises til, at Norges politiske og materielle armod ikke længere tillod det at »vnderholde thennom enn herre och konnyng«; efter den direkte ordlyd er landets ressourcer utilstrækkelige til at opretholde dets suverænitet. Men »Norgis riige« er dog »forbundet att bliffue hoes Danmarcks krone till ewiig tiidt«, hvad det norske råds flertal har misligholdt ved nu to gange at være faldet fra Danmarks rige, i strid med de forpligtelser, det havde påtaget sig. Allerede de to hovedled i denne motiverende ingres rejser en række fortolkningsproblemer, som påkalder en noget mere indgående diskussion.

I modsætning til håndfæstningernes (og 1483-recessernes) forbud mod afhændelse af kronens materielle ressourcer kan Bergentraktaten nemlig efter sagens natur ikke anvise minimumsgrænser for kongemagtens underhold eller for opretholdelsen af rigernes indre og ydre integritet. Det er under alle omstændigheder en grov tilsnigelse at fremføre dette argument og heraf at udlede en legal adkomst til at intervenere overfor unionspartnerens selvstændighed. Argumentet savner ethvert formelt og reelt retsgrundlag, og den danske regerings forholdsregler kræver en yderligere underbygning, som finder sted ved præciseringen – eller mere korrekt: tolkningen – af unionsvilkårene, der skulde give den lovlige adkomst til at disponere statsretligt på Norges vegne. Denne begrundelse fremlægges i motiveringens andet hovedled, Norges pligt til at forblive hos den danske krone; men også denne passus opererer på flere punkter med formuleringer af betydning for paragrafens tolkning som helhed.

For det første vidner anvendelsen af glosen 'forbinde sig' om, at det norske råd efter sammenhængen har påtaget sig retlige forpligtelser i en kontrakt med anden part.¹ I modsætning til at 'forpligte (bepligte) sig' indeholder terminologien en gensidighed, som i den danske regerings fremstilling er blevet krænket fra norsk side flere gange. Fremdeles opererer denne motivering med to statsretlige hovedbegreber, krone og rige. Norge havde bundet sig til at forblive 'hos' den danske krone, men er faldet fra Danmarks rige. Af sammenhængen fremgår det, at de to begreber ikke nødvendigvis er identiske; det første er det mere omfattende og rummelige, som indbefatter både det danske og norske rige. Ved kronen forstås den upersonlige myndighed (herskerrettigheder, suverænitet), der bæres og udøves af kongen og det danske riges repræsentation, det danske rigsråd; dens kompetence fastlægges her endnu efter middelalderlige normer i en art kontrakt mellem statsoverhovedet og indbyggernes repræsentation, det danske råd,² og dens dispositioner har gyldighed for alle de områder, der hører under dens autoritet. Den danske krone omfatter efter denne opfattelse ikke blot flere territoriale enheder, men det danske og norske rige er tillige fuldtud underkastet den danske kronens myndighed. Udtrykket 'hos' indebærer en forbliven i tid og rum sammen med det andet led, her det danske rige,³ og det er netop forpligtelsen

¹ O. Kalkar, Ordbog til det ældre danske Sprog, I, Kjbh. 1881–85, sp. 595.

² Jf. W. Ullmann, Principles of Government and Politics in the Middle Ages, 2nd ed. London 1966, s. 179f.

³ Jf. Kalkar, anf. arb. II, 1886–92, sp. 269f. – At opfattelsen af den danske kronens suverænitet før reformationen havde andre aspekter berører næppe tolkningen; jf. Kirkehist. Saml. 1972, s. 33ff., 56f.

hertil, det norske råd har krænkert to gange. Motiveringens grundtanke synes da at være den, at begge riger er forenet under den danske krone, men formelt og reelt dog således, at den danske kongemagt og det danske råd (under tronvakance kun det sidste) udøver kronens herskerrettigheder.

Den terminologi, Norgesparagrafen betjener sig af, har i flere henseender berøringsflader med middelalderens statsretlige begreber,⁴ men dens grundidéer ligger omvendt fjernt fra de foregående generationers 'konstitutionelle' unionsbegreber, specielt deres betoning af, at unionen var en 'bebindelse' af tre riger, der kun skulde have unionskongedømmet fælles. De mest nærliggende paralleller, recesserne fra Halmstad og Kalmar 1483, understreger netop hvert af de tre rigers fulde integritet stærkt; hvert af rigernes bevarer fuldtud sin indre og ydre selvstændighed, sin lovgivning, administration, retspleje og sine finansielle ressourcer, og Kalmarrecessen skærper som bekendt kun betingelserne for den klare adskillelse af rigerne anliggender.⁵ Men begge recesser opererer tillige med kronen som et dobbelttydigt begreb. For det første opfattes i hvert af rigerne kronen som udøvende myndighed og som udstyret med klart afgrænsede, materielle ressourcer, som ikke må formindskes; kongen har »engen macht ... kronen i noget rige at formyndske pa land, læn, stæder, slot, garde, jordegotz, kronens landbo eller arlige rente«. ⁶ Slotslovsmyndigheden skal kongen modtage af rådet, og den skal ved hans frafald påny overdrages hvert af de tre rigers råd.⁷

For det andet repræsenterer kronen og riget udadtil synonyme enheder for hvert af de tre riger. De landområder (Orkneyøerne og Shetlandsøerne), der i Christiern I.s tid »Norges rige ... frangonget er, ... skulle wii vpa Gud oc wor konninxlige eed met al troschab oc macht tilhielp oc besørge, at thet friit oc qwit igen kommer till Norges krone met thet aldre første effther rigens raadz raad«; kongen forpligter sig ligeledes – omend i noget svævende vendinger – »til rette stæde oc hielpe (Sveriges rige) om Gotland, Skordall oc Sworte querne«, en bestemmelse der i Kalmarrecessen udbygges derhen, at kongen ved et forestående møde i Kalmar skal »fulkommw alt thet, som taled oc deyttinget ær« herom.⁸ Endelig fastslår begge recesser enslydende, at »giffuer

⁴ Jf. Knud Fabricius i Hist. tidsskr. 11. r. VI, 1960–62, s. 250 ff., specielt s. 258 f.

⁵ Recesserne citeres her efter Grethe A. Bloms udgave i Norges gamle love 2. r. III: 1, Oslo 1966, nr. 1 og 19; jf. iøvrigt Gottfrid Carlsson, Kalmar recess 1483, Historiskt arkiv 3, Sthlm. 1955.

⁶ Norges gamle love 2. r. III: 1, s. 10 og 58 (§ 37).

⁷ Sst., s. 27 og 70 (§ 37).

⁸ Sst., s. 10 f. (§ 8) og 56.

Gud them (rigerne) naden, at the winde nogit land, lææn, slot eller stæder, tha schulle the bliffue wid thet samme rige«. ⁹ Recesserne understreger således begge aspekter af kronen såvel som kronens og rigets identitet i hvert af de tre lande; fælles er kun unionskongedømmet. Unionen er en »kerlig bebinding, som ... forrammet oc begrebet er mellom alle try rigene, them at bliffue vdi en ewig friid oc sambindning till sammen wnder en herre oc koning till ewig tiid«; ¹⁰ den er en 'bebinding' eller 'colligatio' af middelalderlig, 'konstitutionel' støbning, og det samme gælder Bergentraktaten 1450. Det er dog umiddelbart klart, at det netop er dette forbund, Norgesparagrafen sigter til, og som ifølge ordlyden var blevet stadfæstet ved flere lejligheder. Det var blevet vidimeret uden egentlig fornyelse i 1529, og novemberprotokollatet 1532 havde nedfældet et løfte fra norsk side om det gamle forbunds bestand. ¹¹ Efter sit indhold og sin ordlyd indeholder Bergentraktaten imidlertid intet, som kan støtte Norgesparagrafens udlægning af unionsvilkårene i efteråret 1536.

Den danske regering – og vel især rådet – havde dog ved flere tidligere lejligheder gjort en tolkning af unionsbetingelserne gældende, som ligger nært op ad Norgesparagrafens. Under retsopgøret med de frafaldne nordmænd i sommeren 1532 havde de to bisper, Hans Reff af Oslo og Mogens Lauridsen af Hamar, da de vendte tilbage til folden, personligt måttet forpligte sig til at acceptere den konge, det danske råd ved det forestående tronskifte måtte udpege, som norsk konge, og under interregnet efter Frederik I.s død trængte udenrigske sikkerhedshensyn og hertug Christians holdning påny rådet ud i ligeså yderligtgående positioner; det norske råd havde i henhold til unionsaftalerne – hedder det – kun at underkaste sig det danske kongevalg. ¹²

I årene nærmest forud for 1536 – og specielt vel i kritiske stunder – tillempes tolkningen af Norges plads i monarkiet således til en fastere, politisk skabelon af ganske aristokratisk støbning. Formelt kunde Norges underordning under den danske krone nok lade sig tolke som imødekommenhed overfor kongemagten, men på den anden side rummer den umyndiggørelse af det norske råd og tilsidesættelse af dets suverænitet ingensomhelst reel indrømmelse til kongemagten; det lå umiddelbart i rådsaristokratiets interesse såvel af sikkerhedspolitiske som indrepolitiske

⁹ Sst., s. 20 og 65 (§ 20).

¹⁰ Sst., s. 4 og 55. – Om begreberne, jf. Erik Lönnroth, Sverige och Kalmarunionen 1397–1457, Gbg. 1934, s. 188f., 277f.; Hist. tidsskr. 12. r. III, s. 13f.

¹¹ Jf. (Norsk) Hist. tidsskr. 51, s. 139; Hist. tidsskr. 12. r. III, s. 63f., 69f.

¹² Sst. 12. r. III, s. 67f.; Kirkehist. Saml. 1972, s. 33 og 41.

grunde at fastholde den konstitutionelle garanti, der lå i kontrollen med Norge.¹³ Norgesparagrafens motivering, der netop fratager det norske råd dets suveræne myndighed ved kongevalget, gør sig altså utvivlsomt bevidst skyldig i en grov misfortolkning af Bergentraktatens forskrifter: dens anklager mod nordmændene for to gange – under Christiern II.s vinterfelttog og under grevefejden – at have krænket deres egne forpligtelser hviler på en grov tilsnigelse, og endelig er det retsgrundlag, hvorpå den efterfølgende inkorporationsbestemmelse træffes, naturligvis falsk. Vi kan foreløbig konkludere, at det foregående årtis ustabilitet må have indeholdt stærke, politiske incitamenter til formuleringen af denne statsretlige fiktion og de drastiske beslutninger i efteråret 1536.

Den politiske aftale bag Norgesparagrafens dispositive afsnit går ud fra dette retsgrundlag; efter overenskomst mellem kongen, det danske råd og adelen lover kongen, *om* det lykkes at vinde Norge eller dele deraf, at det da ikke længere blot som hidtil skal forblive en del af Danmarks krone, men skal reduceres til et ledemod af det danske rige på lige fod med de øvrige danske 'lande'. Det selvstændige rige modstilles placeringen som ledemod af Danmark; der skal foretages en territoriell inkorporation af landet i det danske rige, og Norge skal fremtidig formentlig blot have de samme politiske forpligtelser og rettigheder som de øvrige danske landskaber. Det danske råds og Danmarks indbyggers modydelse overfor kongen består ifølge paragrafens ordlyd kun i materiel og militær bistand til gennemførelse af Norges underkastelse og udslettelse.¹⁴

Selvom den formelle afgørelse om Norges fremtidige status således er truffet ved aftaler i den danske regering, forudsætter paragrafens for-

¹³ Jf. sst. 1972, s. 32, 55–57.

¹⁴ I denne sammenhæng har det – trods Schreiners påstand, (Norsk) Hist. tidsskr. 30, s. 194f. – mindre interesse, at Christian III ligeledes 30. oktober i sit hyldningsbrev kun forpligter sig i sin egenskab af dansk konge (J. L. A. Kolderup-Rosenvinge, Samling af gamle danske Love IV, Kjbh. 1842, s. 168). Vigtigere er det dog, at håndfæstningens § 25 pålægger kongen snarest at indløse Orkneyøerne og Shetlandsøerne til kronen igen (Aarsberetn. fra Geheimearch. II, s. 86). Denne klausul er ordret overtaget fra kong Hans' og Christiern II.s norsk-danske håndfæstninger, og den havde helt naturligt også haft plads i Frederik I.s norske håndfæstning 1524 (Sst. II, s. 48 og 64; Diplomatarium Norvegicum VII nr. 594 § 35). Dens optagelse i Christian III.s håndfæstning er dog ikke nødvendigvis en konsekvens af Norgesparagrafen, men lader sig formelt også forsvare under forudsætning af den omfortolkning af unionsforholdet, som motiveringen gør sig til talsmand for. Under forudsætning af tolkningens rigtighed er det naturligvis meningsløst at konfrontere Norgesparagrafen med de øvrige statsakter, som blev udstedt 30. oktober, og som ikke omtaler Norge; de dispositioner, der træffes, måtte finde sted i forhold til den aktuelle, statsretlige situation og ikke til Norgesparagrafens program.

mulering åbenbart, at afgørelsen først får reel, statsretlig effekt, når landet var blevet vundet; effektueringen forudsætter korporlig besiddelse. Norgesparagrafen har i denne henseende tydelig karakter af løfteparagraf, men den er på den anden side tillige en konkretisering af den ramme-paragraf, som håndfæstningens foregående artikel 2 indeholder i den normale retsgyldige skikkelse. Denne artikel forpligter kongen til »Danmarcks riige att formere, forfordre och forhøige aff vore yttherste magktt och formwge, och om Gud aldmegtiste thet saa haffuer forszceett, att vij ytthermere lanndt heer effther mett Danmarcks riigis jndbiggeres hielp och trøsth wyndhe kunde met rettergang, bekreffthe mett swerdt eller anderledis bekomme, tha schulle the høre tiill Danmarcks riige och weere och bliffue wnder Danmarcks krone«. ¹⁵ Denne paragraf griber tilbage til recesserne 1483, her blot som en absolut forpligtelse for kongen, men tillige med klarere udtrykt forbehold af, at den kun har gyldighed, når rigets indbyggere medvirker ved en landerhvervelse. Dens genoptagelse sikrer først og fremmest, at kongemagten ved mulige, fremtidige landerhvervelser ikke forbeholder dem for kongehuset eller træffer særlige – f.eks. arvelige – dispositioner over dem til ulempe for valgmonarkiets frihed.

Norgesparagrafen omfattes naturligvis som et specielt – omend særligt betydningsfuldt – tilfælde af denne almene paragrafs rammer. Og medens det jyske og fyenske råd fra sommeren 1534 havde accepteret Christian III.s anvendelse af arvetitlen til Norge (formentlig bl.a. for at markere sin vilje til at opretholde unionsforbindelsen), ¹⁶ understreger akterne fra oktoberrigsdagen det 'konstitutionelle' valgmonarki stærkt. At Norgesparagrafen fra kongehusets side har kunnet opfattes som en vidtrækkende indrømmelse til rådet er sandsynligt; i et brev fra kongens svoger, hertug Albrecht af Preussen – som udover sine gesandters rapporter må have kendt håndfæstningen – fremhæves netop de i dynastisk henseende truende perspektiver: »das ire kö.Mts brüder vnd das lobliche haus zu Holstein sich ire gerechtickeit mit dem titul vnd erbschafft zu Norwegen enteussern vnd nicht geprauchten sollten«. Den preussiske hertug, der uden videre går ud fra Norges status af arverige i den oldenborgske slægt som helhed, beklagede videre den valgordning, der var

¹⁵ Aarsberetn. fra Geheimearch. II, s. 83. – Forpligtelsen for kongen til 'ampliare regnum' kendes også i middelalderen; jf. H. Matzen, *De danske Kongers Haandfæstninger*, Kjbh. 1889, s. 173f. Paragrafen begrænses her dog af, at den kun har gyldighed for de erhvervelser, der sker med indbyggernes bistand; jf. også Bøggild-Andersen, *anf. arb.*, s. 247f.

¹⁶ Joh. Schreiner i (Norsk) *Hist. tidsskr.* 30, s. 190f.

truffet ved rigsdagsmødet, og som i tilfælde af mandsliniens uddøen vilde tillade rådet at vælge en konge helt udenfor den oldenborgske slægtskreds.¹⁷

For Christian III har svogerens – karakteristisk territorialfyrstelige – dynastiske argumenter ikke nødvendigvis haft helt den samme praktisk politiske relevans, skønt han sandsynligvis principielt af godt hjerte har delt dem. Det vil som hertug Albrecht gør være naturligt at se aftalerne om Norge i sammenhæng med rigsrådets valgbrev samme dag, 30. oktober. Af dette fremgår det nemlig, at regeringen efter overenskomst med stænderne har vedtaget den »constitutionn her vdi riigett, att altiide vdi een regerenndes konings tiidtt schall vdtuelges och kaaris en herre, som schall were koningh att intrede vdi riigens regementte stragx effther koningens død«. Christian III havde – stadig ifølge brevet – foreslået en af sine brødre som kandidat, men da riget er et frit kårerige, havde man under henvisning til kongens velgerninger overfor landet valgt hans søn til efterfølger.¹⁸ Regeringens proposition havde udtrykkeligt dementeret, at kongen var »der tilnegde att ville giøre dette rige til et arfverige, ... uden hvis af ederes gunst og villie maae blifve tilladet«;¹⁹ den egentlige pointe ligger fra vort synspunkt dog vel i, at Christian III ved valgbrevets demonstrative omtale af hans broders kandidatur fralagde sig ansvaret for forbigåelsen af hertugslægten, men utvivlsomt – til hertug Albrechts forundring – affandt sig med eller måske netop ønskede, at 'das lobliche haus zu Holstein' blev udelukket fra automatisk adkomst til byrdsret til den danske trone og fra enhver adkomst til at gøre arvekrav gældende overfor Norge.²⁰ Rigsdagsmødets akter røber således en nøje indre sammenhæng; men trods den danske regerings subtile fortolkningskunster rummer Norgesparagrafens reelle tolkning stadig uløste problemer. Der kan næppe være nogen tvivl om dens statsretlige hensigt, ligesålidt som der kan være tvivl om, at den faretruende udenrigspolitiske situation – specielt pfalzgreve Frederiks angrebstrudslar – har gjort det politisk muligt for rådet at gennemføre disse forholdsregler.²¹ Andre problemer står dog tilbage.

¹⁷ Hist. tidsskr. 4. r. VI, 1877–78, s. 261 note 1.

¹⁸ Kirkehist. Saml. 6. r. III, 1939–41, s. 544f.; jf. recessen sst., s. 540 note 1.

¹⁹ Monumenta historiz Danicæ I, Kjbh. 1873, s. 146; jf. Vedels ekscerpter i Hist. tidsskr. 7. r. II, s. 590.

²⁰ Det samme gælder naturligvis krav fra Christiern II.s arvinger.

²¹ Jf. C. Paludan-Müller, Grevens Feide II, Kjbh. 1854, s. 333ff., 383ff.; R. Hápke, Die Regierung Kaiser Karls V und der skandinavische Norden, Lpz. 1914, s. 188ff., 200ff.; Joh. Schreiner i (Norsk) Hist. tidsskr. 32, s. 378f.

Allerede den højst angribelige, statsretlige fiktion i Norgesparagrafens ingres forudsætter naturligvis en kraftig beskæring af det norske råds udøvelse af rigets suverænitet, specielt ved tronskifte, men hovedbestemmelsen indebærer ligeså givet total ophævelse af det norske råd som selvstændig institution, såsnart programmet var blevet ført ud i livet.²² Norgesparagrafens forskrifter for landets fremtidige organisation efterlader næppe nogen plads eller funktion for et selvstændigt norsk råd. Det er da næppe afgørende, at Christian III i en diplomatisk skrivelse til den skotske regering meddelte, at han agtede sig til Norge for at forhandle sig til rette med det norske råd, som formelt bestod indtil inkorporationen havde fundet sted. Mere gådefuldt er det, at skrivelsen, som er et udkast affattet med Peder Svaves hånd, forkynder, at »rigets tilstand nødsager os til, at vi efter at have erhvervet denne (den danske) krone begiver os til Norge for at tilendebringe den opstand, der som en udløber af tidligere krig er i færd med at gribe om sig i dette rige, og for at overføre dette riges krone til os med det norske råds samtykke, på samme vis som vi ved en tidligere sendelse på heldig måde havde tvunget samme rige til«. ²³

Det er sandsynligt, at citatets henvisning til, at kongen tidligere havde opnået den norske krone, sigter til det søndenfjeldske råds valg i maj 1535 (på betingelse af, at kroningen foregik i Norge), som regeringen siden havde valgt at behandle som retshjemmel for Christian III.s adkomst til Norge.²⁴ Hovedsagen må være, at den mellemliggende opstand havde ødelagt det gældende arrangement, og formuleringen forudsætter tillige som givet, og endnu med formel ret, at det norske råd stadig består og er funktionsdygtigt; og den forudsætter endelig, at der er tale om to adskilte riger og kroner. Selvom dette aktstykke opererer med *translatio coronae* – og ikke som for Danmarks vedkommende med *coronae acceptio* – tænkes der således næppe i subtile, statsretlige baner. Det samme godtgøres iøvrigt af et lidt senere udkast – ligeledes med Peder Svaves

²² Jf. Joh. Schreiner sst. 30, s. 187; 32, s. 378, 382 ff.

²³ Aarsberetn. fra Geheimearch. IV, s. 58: Cogit nos reipublicæ status, ut post acceptam hic coronam etiam in Noruegiam proficiscamur ad motus componendos, qui ex priori bello etiam in eo regno obtinere coeperunt, et ut coronam eius regni consiliariorum Noruagicorum consensu ad nos transferamus, quemadmodum regnum ipsum priorj expeditione foeliciter subegimus.

²⁴ Jf. dog Joh. Schreiner i (Norsk) Hist. tidsskr. 32, s. 384. Se iøvrigt kongens åbne brev til Norge 1536 22/2 og 5/3 samt det udaterede koncept med rettelse, RA. D. kanc. B 29. Tegnelser over alle lande I 1535–38, fol 140r–42r, 145r–46r; Da. Mag. 3. r. V, Kjbh. 1837, s. 289f., 291f. og 288f.; Norske Rigs-Registranter I, udg. af Chr. C. A. Lange, Chria. 1861, s. 48f., 45f., 46 note 1 (Udgaverne er utilfredsstillende).

hånd – til et svar til den skotske gesandt; kongen, hedder det her, »est delibre faire son entre en royaulme de Norwegen pour mettre la (!) choses en bon ordre et prandre la corone, ainsi comme ill ferai en Denmark«. ²⁵ Skønt dette udkast forbigår det norske råds eksistens, ligestilles kongens erhvervelse af den danske og den norske kongemagt, og kongen opererer fortsat med det to riger som statsretligt adskilte enheder.

Selvom kildematerialets rækkevidde begrænses både ved sin art og ved, at regeringens aftale om Norge formentlig har været omgivet af en politisk nødvendig secretesse, kan formuleringen ikke være tilfældig. Det er som Schreiner har fremhævet formentlig rigtigt, at Christian III i disse akter giver udtryk for en politisk holdning, der afviger væsentligt fra Norgesparagrafens program. ²⁶ Antagelsen underbygges af, at kongen i 1537 lod slå norsk mønt med indskrifttitlen »rex Noruegiæ«, men afvigelsen fra programmet ligger blot mindre i påstanden om det norske råds fortsatte eksistens end i, at akterne lader formode, at kongen i strid med aftalerne regnede med at kunne forhandle sig tilrette med det norske råd om en særnorsk løsning.

Det kan naturligvis ikke udelukkes, at Christian III også i denne situation røber sin manglende fortrolighed med nordisk politisk organisation og bristende fornemmelse for den politiske situation, ²⁷ men incitamentet ligger langt snarere på det dynastiske plan; hans interesse for kongehusets dynastiske tarv er jo veldokumenteret, og den blev stadig holdt vedlige gennem hans forbindelser med territorialfyrsterne i Preussen, Hessen og Sachsen. Fra hertug Albrechts og landgrev Filip af Hessens side skortede det ikke på velmente tilskyndelser til at sikre fyrstemagtens og dynastiets rettigheder. I marts 1537 havde hertug Albrecht indskærpet ham hans rettigheder og pligter i kraft af sit guddommelige, fyrstelige embede og havde anbefalet ham på god territorialfyrstelig vis at besætte hovedsmandsposterne i Danmark og arvelandene med pålidelige folk; og hertugen havde som tidligere nævnt vanskeligt ved at sluge de politiske aftaler, som fremgik af oktoberrigsdagen 1536. ²⁸ Selv gav kongen i sommeren 1537 udtryk for mistillid til sine undersåtter, af hvilke han antog, at en del stadig følte sig bundet af loyalitet til hertug

²⁵ Aarsberetn. fra Geheimearch. IV, s. 59.

²⁶ Joh. Schreiner i (Norsk) Hist. tidsskr. 32, s. 383f.

²⁷ Jf. Astrid Friis i Scandia VI, Lund 1933, s. 245f., 304–06.

²⁸ Hertug Albrecht af Preussen t. Christian III 1536 28/3; Hist. tidsskr. 4. r. VI, s. 236 note 1; jf. sst. s. 263 og ovfr. s. 401 f.

Hans, og fordi det ikke var lykkedes at fiksere en politisk aftale om sammensætningen af en formynderregering i tilfælde af hans bortfald.²⁹ Landgrev Filip svarede meget karakteristisk ved at anbefale kongen at fastlægge tronfølgen og formynderstyret ved et politisk testamente.³⁰ Både hans og hertug Albrechts holdning afspejler den protestantiske territorialfyrstemagts religiøse og dynastiske horizon, som Christian III selv principielt delte; vi kan ikke udelukke, at hans utryghed ved den indre og ydre politiske situation har drevet ham udover grænserne af aftalerne fra efteråret 1536. Hans omsorg gjaldt fremfor alt kongemagtens og kongehusets øjeblikkelige og fremtidige sikkerhed, også overfor de hertugelige sidelinier.

På den anden side stred kongens holdning ikke blot mod de foreliggende aftaler, men også mod selve grundlaget for rigsrådets politiske holdning; det fastholdt konsekvent nødvendigheden af politisk kontrol med Norge som garanti for det danske valgriges ydre og indre sikkerhed. I denne sammenhæng fik de norske slotslove en ubetinget central betydning; hovedsmandsposterne blev ikke blot besat med danske adelige, men lensbrevene foreskrev tillige, at slottene skulde holdes til den danske kronens hånd. Det blev tilfældet efter 1536, men det gælder allerede fra 1532 med vished Båhus, hvor Claus Bille residerede, og sandsynligvis også Bergenshus, som Esge Bille sad inde med.³¹ Esge Bille havde i 1535 vægret sig mod denne forpligtelse under henvisning til det norske råds ret, men omtrent samtidig underrettede han – efter at være frigivet af Olaf Engelbrektsens fangenskab – i maj 1536 det norske råd om, at han ikke længere kunde opretholde denne situation. Som de søndenfjeldske råder måtte han hylde Christian III, og han begærede derfor det samlede norske råds fuldmagt til at holde slottet til kongens hånd på den norske kronens vegne.³² Tilladelsen synes han først at have opnået i november.

Esge Billes holdning havde – som det fremgår af et brev fra broderen Ove Bille i maj 1536 – åbenbart vakt irritation i den danske regering;

²⁹ A. G. Hassø i Kirkehist. Saml. 6. r. III, s. 373f.

³⁰ Sst., s. 374f.; jf. F. Hartung, Der deutsche Territorialstaat des XVI. und XVII. Jahrhunderts nach den fürstlichen Testamenten, Deutsche Geschichtsblätter XIII, 1912, s. 269f., 273, 282. – På den anden side er det velkendt, at kroningen i København i august 1537 også blev tillagt gyldighed for Norge, skønt dette end ikke blev nævnt ved ceremonierne.

³¹ Ove Bille t. Esge Bille 1536 24/5; Monumenta hist. Dan. I, s. 459f.

³² Esge Bille t. Olaf Engelbrektsen 1536 8/5; Dipl. Norv. XII nr. 565; jf. biskop Høskuld af Stavanger m. fl. t. Esge Bille 1536 27/11; sst. XII nr. 568. Esge Bille synes at have sondret mellem sin stilling som dansk undersåt og norsk rigsråd.

hans hensigt var i 1536 at begive sig til Danmark for at afklare situationen, og han har formentlig tillige underrettet sin fætter, hr. Claus, om sine dispositioner over slotsloven og om sine rejseplaner, uden at kende beslutningerne i København i oktober. I hvert fald svarede Claus Bille ham i et kort og ganske skarpt brev, at han skulde vide, „at iegh hawer sawd megh af Nores rigens rad och wel her effther indthet hawe der meth ath gøre«; både Esge Bille og han selv havde jo »forsøcht, hwad deres herredach hawer meth att fare«. ³³ Claus Bille, der selv havde deltaget i rigsrådsforhandlingerne i oktober 1536, kan ikke have været uvidende om, hvad der var sket; af brevet fremgår det – fuldt korrekt – at det norske råd endnu består; han har blot personligt undsagt det, fordi han nærrede mistillid til dets loyalitet, og denne undsigelse bliver kun forståelig under forudsætning af, at det norske råds likvidation indgik som led i eller måtte blive en konsekvens af aftalerne om Norges fremtidige status.

Claus Bille havde allerede i efteråret 1534 givet udtryk for nødvendigheden (fra hans synspunkt) af at holde de vigtigste norske slotslove til den danske kronens hånd for at sikre sig kontrollen med Norge, ³⁴ og han må efter sammehængen selv have anset det for en ønskelig og logisk konsekvens af rigsdagsmødets beslutning, at det norske råd blev berøvet sine beføjelser til at disponere på den norske kronens vegne. Det fremgår af hans korte og bidske kommentarer tillige, at hans hovedmotiv – iøvrigt i overensstemmelse med den danske regerings politik siden 1534–35 – ligger i hans grundfæstede mistillid til det norske råds politiske loyalitet; i praksis vilde det være ensbetydende med det norske råds fulde eliminering, men af hans brev fremgår det endelig, at han endnu i februar 1537 har ment, at håndfæstningens normative forskrift ikke har været fuldbyrdet.

Det danske råds attentat på Norge gjaldt således antagelig først og

³³ Claus Bille t. Esge Bille 1537 24/2; C. Paludan-Müller, Aktstykker til Nordens Historie i Grevefeidens Tid II, Odense 1853, nr. 136; jf. Atle Thowsen, Historiker i arbeid, Bergen (manuskript i universitetsbiblioteket) 1964, tillæg s. x f. Jf. også Kgl. missive til Esge Bille 1536 30/11; Monumenta historiae Danicæ, ed. H. F. Rørdam, I, Kjøbh. 1873, s. 249, hvor det af sammenhængen fremgår, at Claus Bille har vægret sig ved at besegle det norske råds hyldningsbrev under henvisning til, at han »siiger ... siigh at haffue sagdt Norgis riigis raad vp icke at wille were vdi Norgis riigis raad lenger«. Både den omstændighed, at man – omend individuelt – afkræver de norske råder hyldingsed i kraft af deres medlemskab af rådet, og Claus Billes holdning støtter antagelsen af, at Norgesparagrafen har karakter af løfteparagraf, som endnu ikke var blevet indfriet.

³⁴ Dipl. Norv. XVI nr. 571 (s. 712f.).

fremmest det norske råd mere end rigets selvstændighed.³⁵ Det havde fra første færd formuleret den statsretligt falske fiktion, at det danske råd ved kongevalget kunde disponere over den norske krones suverænitet, men på den anden side måtte likvideringen af det norske råd, hvis politiske upålidelighed åbenbart i det danske råds øjne havde været en hovedanstødssten, næsten automatisk føre frem til beslutningen om Norges fulde inkorporation i Danmark. Af rådets og specielt Claus Billes holdning må vi slutte, at Danmarks sikkerhedspolitiske situation og det norske råds umedgørlighed har været tungtvejende argumenter for regeringens holdning til Norge i efterårsmånederne 1536. Den hidtidige statsretlige fiktion var i hvert fald ikke længere tilstrækkelig garanti fra dansk synspunkt.

Dette hensyn kan dog næppe i sig selv have været egnet til at skabe modsætninger mellem kongen og rådet. På den anden side lader Christian III.s holdning formode, at han af hensyn til kongehusets dynastiske interesser kan have ønsket at bevare Norge som selvstændigt rige under den danske krone; en henvendelse til det norske råd om landets fremtidige stilling vilde – om vi fæster lid til kongens programerklæring til det skotske gesandtskab – nok under de givne omstændigheder være politisk naiv, men fra kongemagtens synspunkt ikke formelt ukorrekt. Claus Bille drager i sit simple program de fulde konsekvenser af rådets holdning, men Norgesparagrafens formulering og dens placering i sammenhængen godtgør tillige, at rigsrådet har taget også kongemagtens ekspansionstrang i betænkning. Rigernes dynastiske enhed reduceres til en simpel funktion af det danske valgmonarki.

II

DEN anden – og måske mindre afklarede – side af 1930'ernes diskussion gjaldt som nævnt spørgsmålet om, hvorvidt håndfæstningens forskrift formelt og reelt blev opfyldt, om Norge virkelig blev inkorporeret i det danske rige. En af grundene til usikkerheden overfor Norgesparagrafens effekt kan ligge i vanskelighederne ved at opstille sikkert afgrænsede kriterier for, hvornår den kan siges at have været fyldestgjort, formelt

³⁵ Jf. hertil Joh. Schreiner i (Norsk) Hist. tidsskr. 30, s. 186f., 327f.; 32, s. 385f., hvis konklusioner afviger noget herfra. – En decimering af det norske råd vilde formodentlig under alle omstændigheder have fundet sted i forbindelse med reformationen; hertil kan føjes, at det norske råds majoritet i denne periode var højgejstlig; Ole J. Benedictow, Norge, Den nordiske adel i senmiddelalderen, Rapporter til det nordiske historikermøde i København 1971, s. 35f.

eller praktisk.¹ Det vil formentlig være tvivlsomt uden stærke reservationer at hævde, at beslutningen er blevet opfyldt ved, at Norge i administrativ henseende underordnes Danmark.² Der vil næppe kunne forudsættes absolut overensstemmelse mellem administrativ praksis og – selv tidens egne – statsretlige tolkning af Norges plads i monarkiet. Det kan således ikke være afgørende for tolkningen af Norgesparagrafens indhold eller dens udlægning i samtiden, at Norge blev administreret fra København,³ at lensmandsposterne besættes med danske adelige eller at den danske adel i langt højere grad end forud for 1536 fik øjnene op for de materielle og karrieremæssige muligheder i de norske høvedsmandsposter.

Mange omstændigheder kan dog tale for en fast konsistens i regeringens indrepolitiske retningslinier i begge riger efter reformationen. Det gælder den danske og norske lenspolitik, som vel fluktuerede en del af politiske og konjunkturmæssige grunde, men som primært tog sigte på at etablere større og mere rentable driftsenheder og på styrkelse af kronens statsfinansielle ressourcer.⁴ På tilsvarende vis synes regeringens erhvervs politik overfor de norske og danske byerhverv fra i hvert fald 1550'erne at have båret præg af den herskende 'statsfiskalisme'; de nationale samfunds velstandsvækst kunde og skulde tjene til befæstelse af statsmagtens finansielle styrke og politiske prestige. Erhvervs politikken tilrettelægges således, at den – som det hedder i en norsk forordning 1563 – kunde være »kronen gavnlig og undersåtterne lidelig«. ⁵ Samarbejdet mellem det moderne rådsaristokrati og kongemagten synes således at forfølge nye mål efter reformationen, men også mål som ikke nødvendigvis har direkte sammenhæng med rigernes formelle status.

Man kunde på forhånd vente, at det sikreste kriterium for en bestemmelse af samtidens opfattelse af Norges status vilde ligge i dets behandling i folkeretlig henseende (da håndfæstningen jo træffer forholdsregler

¹ Jf. også Ræstad, *anf. arb.*, s. 36 og 40.

² Jf. hertil Sverre Steen, *anf. arb.*, s. 118–20; Bøggild-Andersen, *anf. arb.*, s. 252; Joh. Schreiner i (Norsk) *Hist. tidsskr.* 32, s. 375f.

³ Omend tidligt – som også Sverre Steen betoner – med ret udstrakt og praktisk nødvendig selvstændighed i rettertingskanslerens (1547) og statholderens (1572) embeds-udøvelse.

⁴ Om lensreformerne i Norge, se A. Holmsen, *Norges historie fra de eldste tider til 1660*, 3. udg. Oslo-Bergen 1961, s. 409ff., 446; R. Fladby, *Fra lensmannstjener til kongelig majestets foged*, Oslo 1963, kapp. V–VI. – Jf. iøv. Arild Huitfeldt, *Danmarckis Rigis krønike II*, 1652, s. 1315.

⁵ *Norske Rigs-Registranter I*, s. 373; jf. s. 371; anvendelsen af begrebet 'statsfiskalisme' vil blive belyst i *Gyldendals Danmarkshistorie II*, perioden 1560–1645, kap. 3.5.

til ophævelse af dets subjektrettigheder); en undersøgelse af rigets statsretlige status kunde have tilsvarende fordele. På den anden side kan vi næppe heller her forvente fuld konsekvens, men må tværtimod på forhånd være forberedt på, at tolkningen af Norges retlige status – såfremt inkorporationen ikke havde fundet sted eller havde været ufuldkommen – kan have været underkastet ændringer, afhængigt af den aktuelle politiske situation eller af politiske hensigtsmæssighedshensyn. Samtidens udlægning af Norges status må altså først og fremmest ansues i nøje sammenhæng med det almene, politiske begivenhedsforløb og abstraktioner fra den aktuelle situation undgås.

Den danske konge tituleres i alle statsakter konsekvent konge af *rigerne* Danmark og Norge,⁶ men politisk og formelt må præsentationen af Norges stilling i de traktater, der specielt behandlede norske anliggender, tillægges afgørende betydning, bl. a. på baggrund af den usikkerhed som trods Christiern II.s afkald på sine rettigheder 1546 fremdeles bestod overfor den fordums konges nærmeste efterkommere. Pfalzgreven og hertughuset i Lorraine fraskrev sig jo formelt aldrig deres arverettigheder. Christiern II accepterede – trods indsigelse netop med hensyn til Norge, der i akterne var blevet betegnet som valgrige – i sit forpligtelsesbrev 14. juli 1546, at de tre nordiske riger var valgriger. Hans farbroder, Frederik I, og hans fætter, Christian III, var »aus sunderlicher vorschaffung des almechtigen durch ordentliche wahl in der hergebrachten zweyfertigen handlung zu eynem kunige zu Dennemarcken und Norwegen etc. eingesetzt, gesalbet und gekrönet«, og det fremgår af traktatteksten, at dette stadig er den retsgyldige situation. Fyrstendømmerne er videre »manlich lehen«, og endelig påtager ekskongen sig at udvirke sine arvingers formelle afkald i henhold til den således skitserede status.⁷ Den bevidste og formelle præcision, hvormed dette centrale aktstykke er affattet efter indgående forhandlinger og langvarige forarbejder (bl. a. fra kansler Johan Friis' hånd), efterlader ingensomhelst tvivl om den danske regerings position: Norge opfattes som et selvstændigt valgrige under den danske krone, og Christian III.s kongemagt begrundes udtrykkeligt ved valg og efterfølgende kroning.

Monarkiets interne statsretlige opbygning er derimod naturligvis trak-

⁶ Kuriøst nok hævder Frederik II i et brev til enkedronning Dorothea 1563 8/3, at den svenske konge uretmæssigt havde tilegnet sig »die beide denische wopen«; P. Colding, Studier i Danmarks politiske historie i slutningen af Christian III.s og begyndelsen af Frederik II.s tid, Kbh. 1939, s. 479 note 4.

⁷ Danmark-Norges Traktater 1523-1750 I, udg. af L. Laursen, Kbh. 1907, s. 518, 520 og 522; om protesten mod Norges status af valgrige sst., s. 516.

taten uvedkommende, men den blev ikke destomindre senere genstand for politisk diskussion, netop bl.a. fordi hertughuset i Lorraine aldrig opgav sine arverettigheder til de nordiske riger og hertugdømmerne. Endnu i 1562 – under den afsluttende fase af udsoningsforhandlingerne, men også under pres af frygten for det lothringske hofs intriger – instruede man den danske gesandt om helt at henholde sig til Christiern II.s arveafkald. Såfremt hertuginde Christine rejste diskussion herom, skulde udsendingen affærdige den ved en henvisning til de akter, »nach deme die Reiche (Dennemarcken vnnd Norwegen) beide, (jedes besonders) inn lange Zeitt zuuor, wie auch nuhn destomehr, weil eins dem andern eingeleibt, Churreiche wehren«. Endelig var det, »weiter als Menschen gedencken, nicht zu befinden, das ein frewlich person eins der Reiche oder (auch den) Furstenthumb durch Erbfalt gehebt«; kongedøtre udstyres efter dansk og norsk sædvane med »Heyratgeldt«.⁸ Den eventuelle overenskomst med hertuginde måtte betingelsesløst respektere monarkiets statsretlige rammer og normer. Dette mindstekrav ændres ikke ved de to rigers union, der her i meget svævende vendinger beskrives som gensidig og intim inkorporation. I praksis undgår man som i traktaten 1546 enhver nøjere statsretlig definition; regeringen indskrænker sig til at understrege monarkiets valgstatus og distancerer sig fremfor alt eftertrykkeligt fra enhver forestilling om fyrstelig arveret – så dominerende disse idéer var i kontinentale, statsteoretiske tankestrukturer og så risikable de kunde blive i det aktuelle tilfælde.

Norge indbefattes i alle periodens relevante traktatarbejder konsekvent som et særligt rige under den danske krone; det gælder specielt f.eks. aftalerne med England under Frederik II om Nordhavssejladsen, hvorimod forhandlingerne med Skotland om Orkneyøernes og Shetlandsøernes indløsning – mod forventning måske – ikke præges af helt den samme stringens. I henvendelse til det skotske regentskab 1549 erindrer kongen om sin indløsningsret, som han kan benytte »vel sibi vel ex regni Daniæ Noruagiæque. Nam cum insulæ illæ ab omni antiquitatis memoria in parte regni Noruagici censerentur, prudenter cauit auus noster (Christiern I), ne eiusmodi regni viscera perpetua separatione a se distracta viderentur«. Endelig har rigets stænder pålagt kongen at drage

⁸ Koncept til instruks for grev Günther af Schwarzburg 1562 ca. 6/7; RA. TKUA. Lothringen A II. Akter vedr. det politiske forhold 1547–1736; jf. L. Daae i (Norsk) Hist. tidsskr. II, Kria. 1872, s. 75f. – Parenteserne i citatet markerer, at ordene ved korrekturer er tilføjet i margin eller over linien. – Om den aktuelle situation, se P. Colding, anf. arb., s. 430 ff., specielt s. 432 note 1.

omsorg for øernes indløsning snarest muligt.⁹ Alle de senere henvendelser formes over den samme læst, omend med visse forskydninger. I 1560 minder regeringen om, at »herredømmet over Orkneyøerne, der nu gennem nogen tid har været i eders riges hænder, tilkommer det norske rige«;¹⁰ 1585 skal det danske gesandtskab oplyse kong Jacob om, at kongen »als wir ... anno 1559 jnn vnserer Konninglich Regierung getretten vnd die Orcades wiederrumb zu vnserer Cron Norwegen zubringen vnd zulosen gegen vnsern algemeinen Reichs Stenden gleich vnsern hochlöblichen, seligen herrn vorfarn verpflichtett, hetten wir also baldt A^o 60 wiederumb an den herrn Gubernatorn Regni Scotiæ geschrieben«.¹¹ Og endelig ved aftalerne 20. august 1589, hvorved sagen blev stillet i bero under Christian IV.s mindreårighed, tales der om den ret, »quod Daniæ et Norvagiæ reges in dictas Orcades insulas prætendunt«.¹²

Disse akters terminologi er således noget vaklende; det gennemgående træk i alle disse diplomatiske aktioner er kun, at de omstridte øgrupper 'ab omni antiquitatis memoria' har været en part af det norske rige; at man i hvert fald i 1585 har været på det rene med øernes historiske tilhørsforhold fremgår videre af gesandternes instruktion; det blev pålagt dem overfor den skotske regering at korrigere urigtigheder i Hector Boetius' og George Buchanans fremstillinger af sagen.¹³ Når den danske regering nu var i stand til at korrekse en videnskabsmand beror det utvivlsomt på dette slægtleds intense historieforskning, og dens daværende standpunkt har ikke umiddelbart gyldighed for de tidligere aktioner, som fremtræder i langt mindre stringent formulering. At regeringen således i 1549 opererer med kongens såvel som de to rigers indløsningsret har ingensomhelst hjemmel i pantsættelsesdokumenterne og beror formentlig blot på et forsøg på at give henvendelsen det fornødne eftertryk; i det

⁹ Den danske regering t. det skotske regentskab 1549 30/9; jf. også henvendelsen til Henrik II af Frankrig 1549 1/10; det hedder her, at øerne, »quas ab omni antiquitatis memoria in parte regni Noruagici constitutus (sunt), ... et ad regni nostri Noruagicius ditionemque (spectant)«; RA. TKUA. Skotland A. III 6, Afskriftbindet Orcades; Th. Thorfæus, *Orcades seu rerum Orcadensium historiae libri tres*, Hauniæ 1697, s. 207-09. — Om forhandlingerne i almenhed, se F. Scheel i (Norsk) Hist. tidsskr. 5. r. I, 1912, s. 410-18; Danmark-Norges Traktater III, 1916, s. 2-27.

¹⁰ Den danske regering t. det skotske regentskab 1560 23/10; RA. TKUA. Skotland A. III 6, Orcades; Thorfæus, *anf. arb.*, s. 216; G. Goudie i *Proceedings of the Society of Antiquaries of Scotland XXI*, Glasgow 1887, s. 240f.

¹¹ Den danske regering t. Jacob VI 1585 4/5; RA. TKUA. Skotland A. III 6, Orcades; Thorfæus, *anf. arb.*, s. 217-19; Goudie, *anf. arb.*, s. 242.

¹² Danm.-Norges Traktater III, s. 23.

¹³ RA. TKUA. Skotland A. III 6, Orcades; jf. Astrid Friis i *Til Knud Fabricius* 13. august 1945, s. 82; H. Ilse i Hist. tidsskr. 11. r. VI, 1960-62, s. 584.

brev, hvorved regeringen i efteråret 1549 bevilgede en ekstraskat af Danmark bl. a. til øernes indløsning, hedder det tværtimod, at kongen og rådet »forfarer, ett aff riigens merckelige ledemoedt, kallis Ørkenør, att werre kommen frann riiget«. ¹⁴ Tilsvarende uklarhed ligger vel også i de florumvundne postulater om, at 'rigernes stænder' havde pålagt kongen at foretage indløsningen. Norge og det norske riges rettigheder opfattes altså nok gennem hele perioden som separate, men det folkeretlige standpunkt formuleres først klart i 1585, da man med ikke så lidt af en tilsnigelse fordrer øerne tilbage til den norske *krone*.

Forsåvidt som folkeretten fastlægger – her skriftligt fikserede – retsregler med gyldighed for det indbyrdes forhold mellem selvstyrende samfund fremgår det af periodens traktatmæssige praksis, at Norge som Arnold Ræstad fastslog havde mistet sine folkeretlige subjektrettigheder; blot består der stadig uklarhed i visse henseender. For det første er det formentlig en uklarhed, at disse rettigheder – som landets herskerrettigheder overhovedet – nu udøves af kongen i hans egenskab af norsk konge og af det danske rigsråd, hvis kompetence i denne forbindelse ikke defineres nærmere; i hvert fald optræder kongen og rådet altid i det norske riges navn og på dets vegne. Det norske råd, som havde haft del i udøvelsen af rigets folkeretlige subjektrettigheder (sammen med den norske konge), var blevet likvideret, men det danske råd indtrådte i dets sted uden anden formel og reel hjemmel end den, der var blevet anført i Norgesparagrafens indledning. Når vi tillige tager i betragtning, at den danske regering allerede før og under grevefejden i en række tilfælde optrådte som udøver af Norges folkeretlige subjektrettigheder ved indgåelse af traktater med fremmede magter og uden at rådføre sig med det norske råd, ¹⁵ er det dog tvivlsomt, om Norgesparagrafens forskrift kan hævdes at være fyldestgjort i denne henseende. I praksis synes man fortsat – som det bl. a. fremgår af forhandlingerne om Orkneyøerne – at have handlet i overensstemmelse med den retlige fiktion, håndfæstningsparagrafen havde formuleret. For det andet synes man i den første generation efter 1536 ikke at have lagt afgørende vægt på at opnå klarhed, eller det har i hvert fald ikke været praktisk nødvendigt udover at fastslå Norges status som eget rige under den danske krone. Henvendelserne til Skotland røber fremdeles brist på præcision på flere punkter, og

¹⁴ Da. Mag. 4. r. IV, Kbh. 1878, s. 363f. – Der kendes ikke noget tilsvarende norsk skattebrev.

¹⁵ Det gælder NyLödöse-aftalerne 1528, Varberg-forbundet 1530, Gent-traktaten 1533 og forbundet med Gustav Vasa 1534 (som alle er blevet accepteret af modparten); jf. (Norsk) Hist. tidsskr. 51, s. 125 note 25; Kirkehist. Saml. 1972, s. 54f.

traktaten med Christiern II har åbenbart tillige lagt vægt på at mane enhver form for fyrstelige arveforestillinger i jorden.

I statsretlig henseende nåede man næppe heller umiddelbart klarhed. Trods fiktionen i Norgesparagrafens indledning havde det norske råd jo deltaget i samtlige kongevalg, så længe Bergentraktaten havde været i kraft. Og trods tilløb til omfortolkning i Frederik I.s senere år havde det danske råd endnu i 1533 valgt at acceptere Norges ret til at deltage i kongevalget, ligesom den danske regering valgte at anse Christian III.s søndenfjeldske valg i foråret 1535 for retligt bindende for hele riget. Juridisk kunde Norgesparagrafens motivering naturligvis ikke gøre krav på nogensomhelst formel gyldighed, men også i denne henseende blev det netop dens retlige fiktion, som i praksis blev hævdet som gyldig statsret efter 1536. – Som tidligere nævnt blev hertug Frederiks (II.s) valg gennemført på oktoberrigsdagen 1536 i henhold til den 'konstitution', der netop var blevet vedtaget.¹⁶ Men denne havde – uanset at aftalerne om Norge endnu kun havde passeret forhandlingsbordet – kun gyldighed for Danmark. Hyldningen blev derimod først gennemført efter lange og vanskelige forhandlinger i 1542, i Norge først 1548.¹⁷

I forhold til den danske 'konstitution' 1536 indeholder kongeparrets revers ved prinsens hyldning i Danmark 1542 og prins Frederiks egen revers 1557 – der er forment over den samme læst – imidlertid iøjnefaldende ejendommeligheder. I det første hedder det, at »vnser lieben getrewenn reichs rethe«, stænder og indbyggere »vnserer koningreiche Dennemarcken vnd Norwegen sambt jren zugehorenenn jnsulen vndt lendern« har forskrevet sig til at antage prinsen som efterfølger i de to riger ved kongens bortfald i henhold til »aufgerichteter vnd vorfaszter recessz vnd vortrege«. Kongeparret lover endelig, at prinsen, når han når myndighedsalderen, vil stadfæste de privilegier, kongen i kraft af »vfgerichter recesszen, brieffen vnnd siegelen« har tilstået indbyggerne i sine to riger, Danmark og Norge.¹⁸

Reversernes fremstilling af situationen er i alle henseender skæv, og den får kun mening, når man antager, at regeringen i 1542 gik ud fra, at det danske råd (og de danske stænder) i 1536 havde forpligtet sig forfatningsmæssigt og reelt ved valget af Frederik (II) med gyldighed også for Norge i overensstemmelse med Norgesparagrafens indledende doktrin; selve valgkonstitutionens specielle regler har i denne forbindelse

¹⁶ Jf. ovfr. s. 402.

¹⁷ Om disse forhandlinger, se A. Heise i Hist. tidsskr. 4. r. VI, s. 251 ff., 266 f., 270-99; Astrid Friis i Scandia VI, 1933, s. 305 f.; VII, 1934, s. 224 f., 236; jf. ovfr. s. 404 f.

¹⁸ Aarsberetn. fra Geheimearch. II, s. 90 f., 92 ff.

ingen betydning. Men selv under denne forudsætning er ordlyden og specielt dens anvendelse af plural-former lidet dækkende eller endda ufyldstgørende. Reversen er fremfor alt formuleret så omstændeligt, at den i enhver henseende omfatter Norge, og på en sådan måde, at de dispositioner, der træffes i henhold hertil, også vilde få gyldighed for dette rige. Forklaringen ligger utvivlsomt i den politiske endnu uafklarede indre og ydre situation; kongen havde som han udtrykker sig 1538 måttet gå på akkord med sine principielle krav til sammensætningen af et formynderstyre og muligt også sine arveforestillinger for at undgå sine rådets »vnharlichen vnwillen vnnd vordecht«, og rådet havde omhyggeligt sikret sig forfatningsmæssigt ved den omstændelige procedure, som reversen 1542 afslører.

Den norske hyldningsprocedure 1548 føjer næppe nye træk til billedet; den blev gennemført efter »Danmarckis og Norgis riges raadts raad«, og rådet og kongen forbeholdt sig ligeledes ret til at tage stilling til den norske adels og lagmændenes privilegieandragender.¹⁹ I sammenligning med proceduren i Frederik I.s regeringstid²⁰ indeholder disse akter altså intet andet end, hvad man kunne forudse efter den ændrede holdning, som Norgesparagrafen udtrykker. Den første hyldningsprocedure efter statsomvæltningen har således efter al sandsynlighed haft helt andre og internt politiske hensigter end at præcisere Norges formelle statsretlige plads i monarkiet; først valget 1580 af Christian (IV) og hyldningerne 1584 og 1591 følger en mere regelret procedure, og da i overensstemmelse med Norgesparagrafens indledende motivering.²¹

Kildematerialet lader således formode, at der udover den elementære kendsgerning, at Norge vedblivende blev betragtet som et eget rige under den danske krone, i de første årtier efter reformationen har bestået uklarheder i dets formelle plads i monarkiet. Der har formentlig ikke foreligget noget akut behov for præcis definition. I denne henseende kaster dog et memorandum fra 1552 – fremdraget af Johan Schreiner – et vist lys over regeringens holdning.²² Aktstykket hører til i forbindelse

¹⁹ Aktstykker til de norske stændermøders historie 1548–1661 I, udg. af O. A. Johnsen, Oslo 1910–29, s. 2f., 12, 16f., 18; jf. O. A. Johnsen, *De norske stænder ... 1537–1661*, Kria. 1906, s. 84–97.

²⁰ Jf. *Hist. tidsskr.* 12. r. III, s. 47 ff.

²¹ Jf. *ndfr.* s. 457.

²² RA. TKUA. *Hansestæderne A. II 8*, Akter og dokumenter vedr. det politiske forhold til hansestæderne 1545–52, 1552 ca. 5/3; Joh. Schreiner i *(Norsk) Hist. tidsskr.* 32, s. 371f., 601f. – Om forhandlingerne med de vendiske stæder, se P. Colding, *anf. arb.*, s. 313–15; Joh. Schreiner, *Hanseaterne og Norge i det 16. århundrede*, Oslo 1944, s. 241 ff.

med forhandlingerne med de vendiske stæder om deres privilegier i Bergen; som støtte for sit standpunkt søgte regeringen juridisk bistand hos en tysk retslærd, dr. Hieronimus Schurff. I den promemoria, den forelagde dr. Schurff som udgangspunkt for hans responsum, fastslår regeringen, at stæderne var blevet privilegeret af kongerne i Danmark og Norge, »wie die beydenn Reyck in vnderschiedener Regirung gestanden,« og at de har været i stand til i tidens løb at afpresse yderligere forrettigheder. Teksten fortsætter herefter:

Es ist aber hiebey zumeldenn, das Dennemark vnnd Norwegen dieser Zeyt jnn eyn Reich vnnd Regirung vndter eynem Konig vorfast, vnnd ist auch Dennemargk von altershero ein frey Chur Reyck, Norwegenn aber jst vor alters ein Erbreych gewesenn. Aber wie die Linea der Konnig zu Norwegen abgestorbenn, jst es darnach an das Reyck Dennemark kommen, vnnd dennselbenn jngeleibt, das Norwegen diser Zeit mit jnn der freyen Chur eyns Konnigs zu Dennemargk begriffen vnnd nicht mehr ein Erbreich ist.

Schreiner har utvivlsomt ret i, at den danske regerings udlægning har været tænkt som det juridiske gyldige grundlag for dr. Schurffs responsum, men hans tolkning af indholdet synes derimod på flere punkter at være anfægtelig. For det første er det givetvis rigtigt, at 'einleiben' i denne sammenhæng og tidsperiode anvendes om fuld inkorporation, at en person eller geografisk enhed mister sin hidtidige identitet ved at blive inddraget i en anden eller lader sin identitet glide ind i en anden.²³ Men denne passus implicerer blot ikke, at den danske regering har betragtet Norgesparagrafens forskrift som fyldestgjort; inkorporationens art præciseres nemlig ved den følgende sætning, at den har gyldighed, forsåvidt som Norge er underkastet det danske kongevalg efter rigernes forening; i modsætning til tidligere har de to riger nu kun en regering. For det andet ligger pointen i den citerede passage fortsat i, at Norge nu ikke længere som tidligere var et arverige, men underordnet det danske valg. Forklaringen ligger formentlig simpelthen i, at regeringen kan have forudset, at de vendiske stæder under forhandlingerne vilde gøre gældende, at en privilegiestadfæstelse var overflødig, fordi stædernes rettigheder hvilede på en arvekonges myndighed.²⁴ Summa summarum: Da den danske regering under forhandlingerne med de vendiske stæder så sig nødsaget til at præcisere sin opfattelse af Norges status i

²³ Jf. J. & W. Grimm, Deutsches Wörterbuch III, Lpz. 1862, sp. 225f. E. Øyens indvendinger ((Norsk) Hist. tidsskr. 32, s. 520–23) lader sig næppe opretholde.

²⁴ Denne tolkning forklarer også den omstændelige indledning om privilegiernes karakter og tidligere stadfæstelse.

monarkiet i 1552, viser det sig, at den fuldtud svarer til den fiktion, Norgesparagrafen havde opstillet som sit udgangspunkt.

Endnu mere entydigt genfinder vi den samme tolkning endnu i tingfarebalken (kap. 10: Om konningers uduelgelse) i Christian IV.s norske lov 1604, som hvilede på grundige forarbejder i administrationen, ikke mindst vistnok fra statholder Aksel Gyldenstiernes side. Paragrafen ophæver en bestemmelse angående den kongelige arvefølge i Magnus Lagabøters landslov, og hovedforskriften har derefter følgende ordlyd:²⁵

Skal altid til euig tid hereffter bliffue en herre oc konning offuer Danmarckis oc Norgis riger effter den forening, som rigerne vdi drottning Margretis tid oc siden i Konning Christian den førstes tid imellom giort er. Oc huilcken herre oc første, Danmarckis riges raad, adel oc stender have til Danmarckis rigis konning, den skal oc vere konning vdi Norge oc lade sig der saa vel hylde som i Danmarck, effter som altid sedvanligt verit haffuer.

Denne forskrift stadfæster på ingen måde – som Schreiner antog – »det, som fremgår av erkleringen 1552, nemlig at den danske avtalen om Norge i 1536 blev satt ut i livet uten reel avkortning. Det var så vist ikke spørsmålet om et program, som bare delvis lot sig gjennomføre i praksis«. ²⁶ Lovforskriften påberåber sig ikke Norgesparagrafen, men tværtimod unionsaftalerne under Margrethe og Christiern I som retshjemmel, blot her påny – som i Norgesparagrafens *narratio* – således formuleret, at den forpligter Norge til at affinde sig med det danske kongevalgs gyldighed for Norge.

Retsstandpunktet synes således i begge tilfælde – i 1552 som i 1604 – helt at svare til udgangspositionen i håndfæstningen 1536; retsgrundlaget fikseres af unionsaftalerne 1397 (eller 1387) og 1450, hvorimod håndfæstningens forskrift konsekvent forbigås. Hovedkonklusionen kan da kun blive den, at de statsretligt afgørende akter – trods en række uafklarede punkter – godtgør, at det har været regeringens opfattelse fra reformationstiden til den norske lovbog i 1604, at Norge fremdeles havde status af eget rige, men at det var bundet til den danske krone og uden forbehold underkastet dens dispositioner. Det retsstiftende grundlag for dette arrangement fandt man i senmiddelalderens unionsaftaler, blot i den i virkeligheden falske udlægning, man under pres af den politiske situation

²⁵ Kong Christian den Fjerdes norske Lovbog af 1604, udg. af F. Hallager og F. Brandt, Chria. 1855, s. 22. Schreiners citat (anf. arb., s. 373) er ufuldstændigt. – Det er sandsynligt, at formuleringen er afhængig af Huitfeldts fremstilling i Danmarkskroniken; jf. ndfr. s. 450 og 457.

²⁶ Joh. Schreiner i (Norsk) Hist. tidsskr. 32, s. 373, 602.

havde formet i 1530'erne. Der foreligger såvidt det er kendt intet sikkert vidnesbyrd fra denne periode om, at Norge skulde betragtes som ledemod af det danske rige.²⁷ Er denne tolkning korrekt, må den naturligvis også indebære, at den danske regering har accepteret, at Norgesparagrafens forskrift ikke var blevet formelt fuldbyrdet, og at den derfor har måttet stå fast på opretholdelsen af den fiktion, der havde været Norgesparagrafens udgangsposition, i hvert fald når omstændighederne krævede en præcisering af regeringens holdning.

Denne konklusion rejser imidlertid blot spørgsmålet om grunden til, at man undlod at opfylde Norgesparagrafens forskrift om fuldstændig inkorporation. Problemet lader sig dog på nuværende tidspunkt kun meget indirekte besvare; vi kan som muligheder pege på, at det reelle magtforhold mellem kongemagten og rådet kan have overflødiggjort denne drastiske ordning; man kunde videre tænke sig, at hensynet til den komplicerede, udenrigspolitiske situation efter grevefejden har vanskeliggjort Norges inkorporation, og endelig kan man – som Schreiner er inde på – næppe lade ude af betragtning, at kongemagten af politiske eller prestigemæssige grunde har lagt vægt på at bevare de to rigsenheder intakt under den danske krone. Christian III.s holdning i 1537 kunde synes at støtte den sidste antagelse, men på den anden side foruroligede Vasa-slægtens og de slesvig-holstenske hertugers potentielle arvekrav på Norge (som vi senere vender tilbage til) den danske regering gennem hele 1500-tallet. Den fulde inkorporation vilde givetvis have løst problemerne på bekvem vis, og det får således for sammenhængen en afgørende vægt, at regeringen ikke destomindre valgte at opretholde den statsretlige fiktion, som var blevet etableret i 1530'erne.

Dens holdning var i den første generation efter statsomvæltningen i 1536 blot langtfra konsekvent. Dens stillingtagen bærer fortsat spor af politisk improvisation; uafklaretheden kan bero på politisk nødvendighed, men omvendt formuleres et entydigt retsstandpunkt åbenbart kun, når ydre omstændigheder kræver det, og disse incitammenter fik først i 1560'erne fastere retning. Endnu under de seneste forhandlinger med Lorraine i 1562 havde regeringen i noget florumvundne vendinger opereret med de to rigers 'gensidige inkorporation', men man havde først og fremmest eftertrykkeligt manet enhver forestilling – af kontinental støbning – om fyrstehusets territorielle arveret i jorden.²⁸ Alligevel synes netop dette moment i praksis at have spillet en ganske afgørende rolle for ud-

²⁷ Jf. dog ovfr. s. 412 med note 14.

²⁸ Jf. ovfr. s. 410.

formningen af en mere præcis og entydig definition af monarkiets statsretlige opbygning end man hidtil havde haft.

At denne proces finder sted eller i det mindste forceres under den nordiske syvårskrig beror naturligvis bl.a. på, at ydre incitament gav anledning dertil, men utvivlsomt også, at det øjeblikkelige indre og ydre, politiske og militære pres må have forudsat særlig agtpågivenhed eller endda ekstraordinære forholdsregler. I marts 1565 indløb tilsyneladende uden varsel en skrivelse fra markgrev Hans af Küstrin – en yngre broder til kurfyrst Joachim II af Brandenburg – hvori denne dels fordrede tilbagebetaling af Christiern II.s gæld fra 1527 til sin svoger (markgrevens fader), kurfyrst Joachim I, dels gennem sin moder (kong Hans' datter Elisabeth) rejste arvekrav i overensstemmelse med tysk arveret på halvdelen af hertugdømmerne Slesvig og Holsten; gældskravene opgjorde han til ca. 42.000 gld. og renter, i alt 170.000 gld.²⁹ Da den danske regering tøvede med sit svar, sendte markgreven i juli samme år et formeligt gesantskab til København for at udvirke en afgørelse. Kreditivet, som bemyndiger delegationen til at indgå en definitiv aftale efter markgrevens anvisninger, gentager gælds- og arvekravene, men hævder nu tillige, at de »pillich nicht allein auf das halbe Hertzogthumb oder furstenthumb Holstein vnnnd Schleßwig, sondern auch viell mehr auf das Konigreich Norweden, zuuerstehen vnd gedeutet werden möchte«.³⁰

²⁹ Markgrev Hans af Küstrin t. Frederik II 1565 10/3; RA. TKUA. Brandenburg-Preussen A I. 1 Brevveksling mellem fyrstehusene 1511–71; Die Urkunden zur Geschichte der Neumark und des Landes Sternberg in Auszügen mitgetheilt v. K. Kletke, 3. Abt.: Markgraf Johan (Hans) von Cüstrin 1513–1571, Märkische Forschungen, hrsg. v. d. Verein für Geschichte der Mark Brandenburg, XIII, Bln. 1876, s. 367f.; Johs. Voigt, Die Erbansprüche des brandenburgischen Hauses an die Herzogthümer Schleswig-Holstein, Allgemeine Zeitschr. f. Geschichte, hrsg. v. W. A. Schmidt, VII, Bln. 1847, s. 221f. – Aktionens detaljer må i denne sammenhæng forbigås til fordel for sagens principielle aspekter. Den behandles udførligt af Voigt, hvis afhandling – bortset fra dokumentaftrykkene – nu kun har interesse ved, at den tjenstvillige arkivar her på et tidligt tidspunkt postulerer hohenzollernske arvekrav på hertugdømmerne, og som et produkt af historismens historisk-juridiske tankebaner. Medens J. G. Droysen accepterede alvoren i markgrev Hans' aktion som led i den hohenzollernske stats ekspansionspolitik (Geschichte der preussischen Politik II.2, Lpz. 1859, s. 422–27), har Ludw. Mollwo dokumenteret (Markgraf Hans von Küstrin, Hildesh. u. Lpz. 1926, s. 547–51), at markgreven anvendte den som pressionsmiddel overfor den danske regering for at opnå en årlig pension og visse erhvervsbegunstigelser; jf. iøv. samme i Delbrück-Festschrift, Bln. 1908, s. 181 ff.

³⁰ Kreditiv for markgrev Hans' gesandter 1565 20/7; RA. TKUA. Brandenb.-Preuss. A II.20 Akter vedr. det politiske forhold 1504–1621; instruks uden dato i Urkunden und Aktenstücke betreffend die preussischen Erbansprüche auf Schleswig-Holstein, (hrsg. v. K. Kletke), Bln. 1865, s. 113–16; Märkische Forsch. XIII, s. 375–77.

Til underbygning af sin argumentation påberåbte markgrev Hans sig akterne i forbindelse med sin moders arveafkald 1502; ved ægteskabet med kurfyrst Joachim I fraskrev hun sig – efter nordisk sædvane – al fædrene arv, men (muligvis på ægtefællens foranledning) tog hun forbehold, såfremt kong Hans døde uden mandlige livsarvinger.³¹ Et par år senere udvidede kongen sit løfte til positiv arveret, ifald han og hans søn ikke efterlod sig mandlige livsarvinger; bevillingen gjaldt al »erff-dell, landen, ludenn, steden, dorpern oder orer togehörung vnd allen vnd iglichen beweglichen vnd vnbeweglichen erffgudern vnd alle dem so orer leuen, nha gewonheit vnd landtloffligen rechte vnser konigricke vnd furstendom vnschedlich vnd keinen nadeil vnd affbrock bringen soll«. ³² Med disse breve som hjemmel havde kurfyrst Joachim 1517 skaffet sig kejser Maximilian I.s ekspektance på hertugdømmerne.³³ Netop kong Hans' revers og de kejserlige ekspektancebreve blev hovedhjørnesteinen i markgrev Hans argumentation; der var i hans øjne »doraus klar«, at halvdelen af hertugdømmerne efter Christiern II.s og hans mandlige arvingers død »anerbet ist, welche gerechtigkeit vnserer Frawen vnd Mutter folglich vns, als Jrer hinderlassenenn Söhnen (zukommt)«. I gesandtskabets kreditiv og instruktion i juli tilføjes frejdigt, at markgreven dog vil lade sig nøje med at få fastslået sin ret til fyrstendømmerne, selvom det af kong Hans' revers følger, at hans rettigheder også har gyldighed for Norge.

Til overflod erklærede de markgrevelige gesandter i august, at de ikke agtede at indlade sig på nogen disputation om, hvorvidt Slesvig – som den danske regering naturligvis fastholdt – var dansk len eller tilhørte det tysk-romerske rige; den sag afgjorde de kejserlige stadfæstelsesbreve jo.³⁴ Hvad Norge angik, svarede den danske regering i august gesandterne, »das solch Koningreich von koningin Margaretha, des letzten Wolde-mars zu Dennemarcken tochter (welche die drei Reiche Dennemarcken, Schweden vnd Norwegen vndter eine gesambte regierung gebracht), biß daher nicht weniger alß Dennemarcken ein Chur vnd wahl Reich,

³¹ Sammlung der wichtigsten Urkunden, welche auf das Staatsrecht der Herzogthümer Schleswig und Holstein Bezug haben, hrsg. v. N. Falck, Kiel 1847, s. 427–28; jf. Voigt, anf. arb., s. 201 f; C. F. Allen, De tre nordiske Rigers Historie ... 1497–1536 I, Kjbh. 1864, s. 338 f.

³² Falck, anf. udg., s. 428–29; jf. Voigt, anf. arb., s. 205 f.; Allen, anf. arb. I, s. 339 og 664 note 33.

³³ Falck, anf. udg., s. 429–30; brevet stadfæstes af Karl V i 1530; sst., s. 431–32. Begge breve gjaldt også den eventuelle arveret til de gottorpske dele af hertugdømmerne.

³⁴ Gesandternes erklæring 1565 9/8; RA. TKUA. Brandenb.-Preuss. A II. 20; Urkunden und Aktenstücke, s. 124.

dorin keinem menschen auch menlichen Stammes einige succession oder Erbgerechtigkeit zugestanden, gewesen vnd noch ist«. Af gamle og anselige dokumenter fremgår det, »das zwischen gedachten Reichen die ewigwerende vergleichnuß aufgerichtet, daß jn allen denselbigen die konigliche regierung durch Chur oder wahl der Reich Stende, vnd anderst nicht bestellet vnd verordnet werden solte«. Såvel Christiern I, der ikke havde skygge af arveret, som alle hans efterfølgere er »jn beiden Reichen Dennemarcken vnd Norwegen biß auf Jhre Kon: May: nemblich durch Wahl vnd nicht succession oder erbschafft die regierung erlangt«. At hertugerne af Holsten skriver sig »Erben zu Norwegen« sker efter specielle aftaler (sondere vergleichung), der ikke præjudicerer valgetten, hvorimod ingen kongedøtre har eller kan føre denne titel.³⁵

På aktuelt niveau lå faren fra et dansk synspunkt i, at markgrev Hans selv antydede, at kunde han ikke komme nogen vegne med den danske regering, kunde han altid optage en lønnende forbindelse med Sverige; hans troppehvervninger i efterårsmånederne og rygtedannelsen kunde blot understøtte nervøsiteten i København.³⁶ Hvad den danske regering ikke kunde vide – eller først efterhånden og antydningvis fik underretning om – var, at aktionen helt og holdent var beregnet som pression, der under tvang af situationen skulde tjene til at skaffe markgreven en fast årlig pension og erhvervsbegunstigelser i Danmark. I den øjeblikkelige, anspændte situation, præget som den var af det kritiske forhold mellem kongen og rådet, af Sveriges militære overlegenhed og af de politiske spændinger efter Sundspærringen,³⁷ rummede affæren faretruende perspektiver, så meget mere som den ligesom forholdet til Lorraine bragte Christiern II.s arvingers potentielle krav på bane. Den danske regerings tøven overfor markgrevens anmasselser er sikkert symptomatisk, men selv beslutningsproceduren i regeringskredsen fremtræder – forud for forliget i september 1565 om Peder Oxes hjemkaldelse – meget

³⁵ Sst., s. 118; jf. Voigt, *anf. arb.*, s. 243f.

³⁶ Jf. RA. TKUA. Mecklenburg A II.38 Akter og dokumenter vedr. det politiske forhold 1555–69, akter vedr. markgrev Hans af Küstrins fordægtige rustninger 1565–66; Märkische Forsch. XIII, s. 384, 387, 391; Archiv für die sächsische Geschichte V, Lpz. 1867, s. 41, 47, 62–64; jf. også Mollwo, *Markgraf Hans von Küstrin*, s. 550f. – Uvissheden understøttedes utvivlsomt ved, at hertug Albrecht af Preussen, der havde kontakt med markgrev Hans, stærkt anbefalede den danske regering at imødekomme hans fordringer så vidt som muligt for at undgå konflikt; markgreven havde ladet sig forlyde med, at han vilde lade sig affinde med en årlig pension; Albrecht af Preussen t. Frederik II 1565 31/10; RA. TKUA. Brandenb.-Preuss. A I.1; jf. *Urkunden und Aktenstücke*, s. 99–106, 111f., 130–68.

³⁷ Jf. f. eks. A. Heise i *Hist. tidsskr.* 5. r. V, 1885, s. 318f., 361 ff.; P. Colding i *DBL*² VII, 1935, s. 233f.

uklar. En preussisk gesandt erfarede 23. juli af kansler Johan Friis, der åbenbart var i ondt lune, at man havde svaret markgrev Hans ni dage forinden; rådet havde truffet sin beslutning, som skulde forelæses for kongen på Frederiksborg samme dag.³⁸

Det er under de givne omstændigheder sandsynligt, at svarene til markgrev Hans og hans gesandter juli-august 1565 primært afspejler rigsrådets holdning, men de er trods den kritiske situation egentlig bemærkelsesværdigt faste og velgennemtænkte; sagen havde jo tillige principiell rækkevidde for sammenhængen. Den konfronterer for første gang i akut politisk form den danske regering med tyske, territorialfyrstelige arvelighedsprincipper, og den kæder tillige hertugdømmernes og Norges status intimt sammen i statsretlig henseende. Markgrev Hans tilrettelægger uden vaklen sine dispositioner efter dynastiske mønstre; argumentationens urokkelige fundament er naturligvis fyrstedynastiets privatretlige adkomst til territoriet, i Brandenburg blot med forbehold af kurfyrsteværdighedens udelelighed. Trods tendenser i Brandenburg i retning af primogenitur fastholdt han som almengyldigt princip her både mandlig og kvindelige arveret.³⁹ At den danske regering hævdede, at kvindelig arvefølge ikke havde gyldighed for hertugdømmerne, og at kong Hans' – terminologisk tvetydige – revers 1504 kun kunde have relevans for kongefamiliens privatejendom og ikke for kongerigerne, havde ingen som helst slagkraft overfor territorialfyrstelige synspunkter af denne støbning; ligesålidt gjorde det noget indtryk, at regeringen direkte lod markgreven forstå, at hans aktion under krigsforholdene var upassende.⁴⁰

Hvad Norges statsretlige status angår, bærer regeringens svar endnu ved denne lejlighed præg af, at man åbenbart helst unddrog sig for præcise definitioner overfor udenforstående. Henvisningen til, at dronning Margrethe samlede de tre riger under samme regering er suggestiv, og

³⁸ Urkunden und Aktenstücke, s. 103f.; jf. Voigt, *anf. arb.*, s. 231 ff.; *Märkische Forsch.* XIII, s. 377f. – At skrivelsen er afsendt midt i juli støttes af, at markgrev Hans' svar er dateret 1565 8/8; RA. TKUA. Brandenb.-Preuss. A I.1. Den 8. juli havde kongen dog beordret Mogens Gyldenstjerne og de øvrige tilstedeværende råder til at afhøre den preussiske gesandt, man ventede, eller hvis denne kun vilde betro sig til kongen, da at lade den tyske råd, dr. Hieronimus Thenner ledsage ham til Frederiksborg; Kanc. Brevb. 1561–65, s. 632. – Svaret til den preussiske gesandt afviger dog intetsteds fra meddelelserne til markgrev Hans; Urkunden und Aktenstücke, s. 111f.

³⁹ Jf. H. Hallmann, *Die letztwillige Verfügung im Hause Brandenburg 1415–1740*, *Forschungen zur Brandenburgischen und Preussischen Geschichte* 37, Mñch. u. Bln. 1925, s. 1–17, specielt s. 6ff.

⁴⁰ Urkunden und Aktenstücke, s. 117ff.

den leder i sammenhængen umiddelbart frem til det indtryk, at rigernes 'vergleichnuß' og valgstatus hidrører fra hendes tid; idéen udformes i samtidens historieskrivning – mest udførligt af rigsråd Jacob Ulfeld – til faste statsretlige forbindelser ved kong Olufs død 1387,⁴¹ men den har i den aktuelle sammenhæng næppe haft så vidtrækkende sigte. Hovedvægten lægges endnu på de to rigers evigtvarende overenskomst og – ligesom i henvendelserne til Skotland om Orkneyøerne – på stændernes valgret. Formuleringen lader formode, at man kan have haft Bergen-traktaten i tankerne, men ved påberåbelsen af stændernes almene valgret undgik regeringen enhver præcisering af, hvorledes den udøvedes, ligesom man forbigik nyordningen 1536 i dyb tavshed. Bemærkelsesværdigt er det endelig også, at de holstenske hertugers adkomst til at smykke sig med arvetitel motiveres ved aftaler, som ikke præjudicerer rigernes valgstatus; denne passus beror nemlig ikke blot på en tilsnigelse – at rådet måtte affinde sig med kongehusets dynastiske ambitioner – men den understreger tillige, at arvetitlen til Norge knyttes til den holstenske hertugværdighed, og at den ikke automatisk forbindes med arvelighed udenfor mandslinien.

Trods sin ydre trivialitet konfronterer dette intermezzo for første, men langtfra sidste gang uforligelige politiske og statsretlige doktriner; de aktuelle forhold forlenede Norges og – i nøje forbindelse hermed – hertugdømmernes statsretlige status med en ikke helt uvæsentlig politisk betydning; ironisk nok tillod markgrev Hans' gesandter sig i deres afsluttende replik at lade stå åbent »das alles, was eß nach absterben der Königin Margrethe mit dießen Königreichen für eine gelegenkeitt gewonnen haben«; det var jo dog almen viden, også for den danske krones undersætter, »daß das Königreich Norweden ein erbe ist«.⁴²

Det potentielle krav fra svensk side på ret til Norge har indtil syvårskrigen nærmest karakter af understrømninger, som først og fremmest kaster lys over den svenske og danske regerings gensidige mistillid. Netop i forbindelse med underhandlingerne om forlig med Christiern II 1545–46 havde den danske regering – delvis i strid med Brömsebroaftalerne – i høj grad handlet på egen hånd, medens Gustav Vasa bl. a. af finansielle grunde og af mistro til den danske regerings hensigter havde fastholdt, at Christiern II ikke overhovedet kunde gøre krav gældende overfor

⁴¹ Jf. ndfr. s. 441 f.

⁴² Gesandternes erklæring 1565 9/8; RA. TKUA. Brandenb.-Preuss. A II. 20; Urkunden und Aktenstücke, s. 124.

Sverige.⁴³ I det ydre kan Gustav Vasas mistro først og fremmest iagttages i de manifeste – og specielt Strängnäs-manifestet i januar 1547 – han lod udarbejde i denne anledning; manifesterne understregede nemlig langt udover den aktuelle sammenhæng, at han som efterkommer af Karl Knutsson havde arveret til den svenske trone (formelt fastslået ved arvföreningen 1544). Den nordiske union var i sin tid blevet organiseret således, hedder det videre, at alle rigerne bevarede deres fulde selvstændighed, og således at kongevalget skulde gå på skift mellem de tre riger. Men Danmark havde ikke blot i strid med unionsbetingelserne ført en systematisk undertrykkelsespolitik overfor sine unionspartnere; det danske råd havde også ved sit selvbestaltede valg af Christiern I i 1448 overtrådt kongevalgreglerne, hvorefter Sverige var nødsaget til på egen hånd at vælge Karl Knutsson.⁴⁴

Gustav Vasa understregede altså i overensstemmelse med den svenske historieskrivnings patriotiske tradition, at unionen fra dansk side først og sidst var tænkt som middel til undertrykkelse af de øvrige riger, og han henviste i sin propaganda udtrykkeligt til, at enhver ved selvsyn kunde overbevise sig om, hvorledes nordmændene stadig blev underkuet. På den anden side åbnede både dette moment og Gustav Vasas betoning af sine rettigheder i kraft af sin nedstamning fra Karl Knutsson unægtelig også perspektiver for Norge i form af historisk begrundede arvekrav, som strejfs allerede i Strängnäsmanifestet. En åben konfrontation indtraf dog først, da den svenske delegation under fredsunderhandlingerne i Knäred i sommeren 1569 var blevet instrueret om at give tilsagn om afkald på Sveriges rettigheder til Norge, såfremt den danske krone opgav sine krav på Sverige, en fordring, der blev genoptaget under forhandlingerne i Stettin i 1570.⁴⁵ Den svenske fordring på Norge motiveredes netop ved Karl Knutssons norske kongeværdighed og Vasaslægtens arveret.

Det danske svar, som er dateret 9. august 1569, er konciperet af kancellisekretær Niels Kaas, der ledsagede den danske delegation i Knäred under ledelse af Johan Friis. Men selvom det er gennemført med stor

⁴³ G. Landberg, *De nordiska rikena under Brömsebroförbundet*, Upps. 1927, s. 150 ff.

⁴⁴ *Konung Gustaf den förstes registratur XVIII*, s. 249 ff.; Landberg, *anf. arb.*, s. 166 ff. – Fremstillingen af unionsvilkårene hviler som Landberg viser (*anf. arb.*, s. 167 note 1) på en fejlagtig udlægning af unionsudkastet ca. 1436–38, en tolkning der i svensk tradition ellers først optræder hos Olaus Petri. Ejendommeligt nok findes den samme forklaring allerede hos Poul Helgesen og Peder Olsen, jf. *ndfr.* s. 436 f. og 438 f.

⁴⁵ Jf. *Danm.-Norges Traktater II*, s. 175 f., 215 f.

omhu og anstrengelser for balancekunst, afslører konceptets rettelser ejendommelige forskydninger i argumentationen.⁴⁶ Argumentationens hovedled i konceptets oprindelige skikkelse er af arveretlig art (på samme måde som kong Johans havde været det); Niels Kaas imødegår de svenske fordringers berettigelse ved henvisning til, at dronning Margrethe havde arvet Norge efter sin søn, kong Oluf. Denne argumentation synes allerede under udarbejdelsen af det oprindelige koncept at være blevet strammet ved indføjelse af udtrykkelig omtale af, »att Norge icke er nogitt kuor riige«. Samme omhu anvender Niels Kaas i den underordnede argumentation: selvom Norge havde været et kårerige, burde de forfatningsmæssige kongevalgforskrifter have været respekteret fra svensk side i 1448; rettelserne fremhæver altså påny Niels Kaas' anstrengelser for at fastslå den nøjagtige procedure, men som helhed tjener denne subsidiære opstilling til at dokumentere, at Karl Knutsson – selv under de falske forudsætninger – ikke havde overholdt de forfatningsmæssige forskrifter, men havde sat sig i besiddelse af Norge ved »listige practicker«.

De endelige rettelser i konceptets margin er så gennemgribende, at de i virkeligheden helt ændrer den danske holdning. Arveforestillingerne opgives totalt til fordel for – en endog meget stærk – betoning af Norges historisk begrundede unionsforbindelse med Danmark siden kong Olufs tid; og atter belyser de seneste konceptrettelser hensigten meget klart. Medens Niels Kaas oprindeligt havde skrevet, at Norge siden kong Oluf »haffuer weritt wnder the koninger wdj Danmarck«, fremhæver rettelserne til »hoß the konninger wdj Danmarck«, at unionen består af to riger under den danske krone. Ved omredigeringen har Niels Kaas derved bragt argumentationen på linie med den ellers gangbare tolkning af Norges status. Rettelserne i den senere argumentation tjener da blot til yderligere betoning af det ændrede standpunkt; Karl Knutssons norske valg hvilede på forfatningsmæssigt ulovlige dispositioner, og efter dette intermezzo har »Norgis riige siden stedtze oc altiid ... werett hoß koning Christierns effterkommere, watskilde fra Danmarck« og – som det understreges i marginalrettelserne – i henhold til unionsaftalerne fra dronning Margrethes og Erik af Pommerns tid.

⁴⁶ RA. TKUA. Sverige A II.27. Akter og dokumenter vedr. det politiske forhold til Sverige 1568–70. At det endelige svar stemmer overens med udkastets omredigerede skikkelse fremgår af den tyske version, sst. kopibog bl. 164v–66r. Omarbejdelsen har sandsynligvis fundet sted i dagene omkring 1. aug. 1569; jf. G. O. Westling, *Det nordiska sjuårskrigets historia II*, Sthlm. 1880, s. 67–73; *Danm.-Norges Traktater II*, s. 175f. – Teksten aftrykkes som bilag til afhandlingen ndfr. s. 461f. – Jeg skylder kandidatstipendiat Frede P. Jensen en tak for at have gjort mig opmærksom på dette aktstykke.

Niels Kaas' koncept og de radikale rettelser har interesse ikke mindst ved den historiografiske argumentationsform, som iøvrigt jo røber et nøje slægtskab med den svenske helt fra Strängnäsmanifestets tid. De forfatningsmæssige vilkår kædes omhyggeligt ind i historiografiske rammer. Konceptet vidner om, at den danske regering uanset slutfacit har lagt hovedvægten på forbindelserne i dronning Margrethes tid, den faktiske dansk-norske union efter Olufs død i 1387, subsidiært Kalmarunionen. Niels Kaas synes derimod varsomt at have undgået at påberåbe sig Bergentraktaten, formentlig fordi den vilde tilintetgøre hans iøvrigt ganske flygtige påberåbelse af, at Norge stedse var forblevet hos den danske krone.⁴⁷ Endelig har det interesse, at Niels Kaas i den afsluttende passage har forsøgt at føre krigen over i fjendens lejr. Svenskerne havde jo selv »foriagitt koning Carl – och icke wilde kiende hannem for theris konning mere – (og) wdkoritt koning Christiern thend første wdj hans sted«. Og iøvrigt kunde de svenske delegater efter Niels Kaas' mening næppe være uvidende om, at det svenske råd efter Christoffer af Bayerns død selv i strid med »for^{ne} euig, wriggelig forbundt och vnion, som thisse riiger paa same thiid war emellom oprett«, havde valgt Karl Knutsson. Bemærkningen angik ikke direkte Danmarks forhold til Norge, men pointen ligger i, at ansvaret for unionsbruddet tillægges det svenske råd. Konceptet imødegår således på en måde den argumentation, Gustav Vasa allerede havde betjent sig af i Strängnäsmanifestet.⁴⁸

Trods sin afsluttende tirade til svenskerne om ikke at foranledige »slig disputatze, huormett handelen mere kand forbitres« har Niels Kaas' argumentation i konceptets forskellige stadier snarest karakter af advokatindlæg i klassisk-retorisk mening; den forudsætter åbenbart, at dokumentationen af påstandene fra begge sider lod sig afveje indbyrdes under den mundtlige diskussion. Det er helt klart, at kancellisekretæren her – som iøvrigt i sine omfattende skriftlige indlæg ved denne lejlighed – har

⁴⁷ Det kan i denne forbindelse fremhæves, at Niels Kaas udtrykkeligt begrundet uretmæssigheden af Karl Knutssons besiddelse af Norge ved henvisning til, at den kun blev støttet af nogle »oprørske wdj Nordlandene«; han har her formentlig haft konkret dokumentation i tankerne; jf. ndfr. s. 426 note 49. – Forestillingen om, at dronning Margrethe besad Norge i kraft af arv efter sin søn, optræder allerede hos Hans Svaning. I *Refutatio* konstaterer han blot, at Margrethe kom i besiddelse af Norge ved kong Olufs død, blev valgt i Danmark og erobrede Sverige (Petrus Parvus Rosæfontanus, *Refutatio calumniarum cuiusdam Joannis Magni Gothi Upsaliensis*, Hafn. 1561 (1560), bl. G2-3); andetsteds nævner Svaning, at dronningen besad Norge 'hæreditario jure' (Joan. Svaningius, *Christiernus II, Daniæ rex*, Frankf. 1658, s. 252). Denne tolkning, som endnu skimtes i svarene til markgrev Hans af Küstrin (jf. ovfr. s. 422 med note 41), udbygges senere af Jac. b. Ulfeld og andre, men affærdiges påny af Huitfeldt; jf. ndfr. s. 444.

⁴⁸ Jf. ovfr. s. 423 og ndfr. s. 445 ff.

betjent sig af historisk-litterære studier eller arkivundersøgelser, måske endda begge dele. Som vi senere vender tilbage til følger hans argumentation sig meget nøje ind i den begrundelse af de svenske og danske standpunkter, som formuleres i løbet af 1500-tallet; men det er unægtelig påfaldende, at lensmanden på Kalundborg i juni 1569 fik ordre til at lade Niels Kaas opsøge og udtage »breve, der skulde bruges i en riget magtpåliggende handel, i brevladerne på Folen«, hvor de ellers ikke aktuelle statsakter var arkiveret.⁴⁹ Omstændighederne kunde lade formode, at argumentationen fra regeringens side på forhånd var lagt op til historiografisk defensorat for den danske krones rettigheder – herunder i Norge – støttet til dokumentmateriale og den spirende litterære debat om de nordiske unioner.

Det vil naturligvis være meget vanskeligt at måle Niels Kaas' personlige indsats overfor de øvrige danske medlemmer af forhandlingsdelegationen, specielt overfor Johan Friis'. Uanset omredigeringen er det i denne sammenhæng givetvis afgørende, at den danske regeringskreds på forhånd synes at have valgt at tilrettelægge sin argumentation historiografisk og har bemyndiget Niels Kaas til at varetage udformningen. Den toneangivende regeringskreds' stærke historiske engagement og den praktiske vægt, den tilmålte den historiske argumentationsform udelukker sandsynligvis tillige, at statsledelsen kan have været uvidende om, at forestillingerne om kongeslægstens arveret til Norge fra rådets synspunkt havde tvivlsom værdi. Vi kan naturligvis ikke udelukke, at kongen selv kan have øvet en indflydelse, men alle omstændigheder taler for, at man har valgt kongehusets arveret som det mest bekvemme og måske også mest slagkraftige argument overfor den svenske forhandlingsposition, der selv plæderede efter lignende retningslinier. Niels Kaas fremhæver jo

⁴⁹ Kanc. Brevb. 1566–70, s. 476f. 1569 5/7. Udtagelsen af dokumenter kan have sigtet på såvel norske som livlandske og slesvigske forhold, som alle var genstand for behandling ved herredagsmødet i Odense i juli og under Knæredforhandlingerne; jf. Danm.-Norges Traktater II, s. 175f. – Det er muligt, at den brevbog, »Norske handell oc documenter«, som fyldigst kendes i registret i Stephanius *Designatio variorum documentorum et antiquitatum* (Da. Mag. 6. r. I, 1913, s. 62–70), hører til i denne situation; den optager bl. a. en række relevante akter af statsretligt indhold, ikke mindst angående arveretten til Norge og Karl Knutssons 'norske handel'. Ved dokumentudvalget fremtræder cæsuren mellem Norges status af arve- og valgrige ved 1450 (Bergentraktaten) meget klart, et faktum som Huitfeldt senere drog vidtgående konsekvenser af; jf. ndfr. s. 448 ff. – De yngste breve i samlingen hidrører fra 1567; et forpligtelsesbrev fra befolkningen i Gudbrandsdalen er fejldateret til 1572; det hører hjemme i forbindelse med rigsråderne Frands Brockenhuus og Bjørn Kaas Norgesfærd 1567; jf. DBL³ IV, 1934, s. 151 og XII, 1937, s. 289. – Kopibogen kendes også fra andre samlinger; jf. Da. Mag. 6. r. I, s. 62 note 2, bl. a. Huitfeldts.

tydeligt, at der i Gustav Vasas tid ikke var blevet fremført officielle svenske arvekrav; men det fordrede på den anden side også, at man havde den fordel at kunne præsentere arverettigheder af ældre dato end de svenske.

Den danske regerings noget overraskende udgangsposition forud for Knäredforhandlingerne synes således at finde en naturlig forklaring. Men tilbage står det endnu at forklare det radikale omsving, der fandt sted under udarbejdelsen af Niels Kaas' advokatindlæg, antagelig ved overgangen fra juli til august 1569. Afgørelsen af retningslinierne i deres oprindelige form for de forestående forhandlinger med Sverige synes at ligge forud for det herredagsmøde, der fandt sted i Odense i juli 1569. I betragtning af den svenske argumentations form beror ændringerne næppe blot på, at regeringen eller herredagsmødet har indset, at arveretspostulatet kunde blive et tvægget sværd og iøvrigt stred mod regeringens traditionelle holdning i denne henseende; det er umiddelbart mest sandsynligt, at kursændringen skyldes andre incitamenter. Den mest nærliggende forklaring ligger utvivlsomt i, at hertug Adolf af Gottorp efter herredagsmødet, der også havde skullet tage stilling til Sønderjyllands forleningsforhold, præsenterede regeringen for arvekrav på Norge.

Divergenserne mellem kronen og hertugerne Adolf og Hans d. æ. berøede som bekendt navnlig på tolkningen af den slesvigske forlenings karakter og hertugernes tjenestepligt overfor riget. Ved herredagsmødet i Odense synes den gottorpske kansler, Adam Tratziger at have været tilbøjelig til at acceptere tjenestepligten, hvorimod arveretten til Slesvig og successionsreglerne voldte uoverstigelige vanskeligheder; selvom man i princippet nåede frem til enighed om anvendelse af samforlening, måtte en endelig afklaring udskydes.⁵⁰ Hertug Adolf fortsatte også efter mødets afsked 17. juli ufortrødent sin aktivitet og søgte støtte for sine synspunkter ved henvendelse til mæglerne i forleningskonflikten, kurfyrst August af Sachsen, hertug Ulrich af Mecklenburg og landgrev Wilhelm IV af Hessen. 24. juli rejste hertug Adolf derefter i en skrivelse til den danske regering krav om afklaring af sin arveret til Norge; sagen måtte,

⁵⁰ Danm.-Norges Traktater II, s. 186-209; Johanne Skovgaard i Sønderjyllands Historie fremstillet for det danske Folk II, Kbh. 1937, s. 356-58. Hertug Adolf havde ved samme lejlighed rejst krav om udstyr og forsørgelse i hertugdømmet og kongerigerne for sin søster, hertuginde Dorothea, hvad rigsrådet havde afvist, dels fordi kongeslægten som helhed ingen egentlig arveret havde, dels under henvisning til, at hendes mulige hævdsret var blevet forskertset, fordi hun i mere end tredive år havde opholdt sig udenfor landets grænser; RA. TKIA. A 115, Protokol over forhandlingerne i Odense 1569 om forleningen med Slesvig, 1569 5/7; Quellensammlung der Gesellsch. f. Schlesw.-Holst.-Lauenb. Geschichte II: 2, Kiel 1865, s. 14; Danm.-Norges Traktater II, s. 291-93, 421.

mente han, i henhold til unionstraktaten fra 1533 forhandles til rette eller minde af otte råder fra hver side. Ifølge brevet frygtede hertugen – selv bortset fra risikoen for tab af præskriptionsretten efter tredive års henstand – at sagen skulde gå i glemmebogen. Endelig fastslår hertug Adolf højmodigt, at han ikke havde i sinde at gøre sine fordringer materielt gældende overfor Frederik II; »sondern wollen (wir) die gantze genießlichkeit vnd obrigkeit des Reiches Norwegen E.kon:W: ... auß vetterlicher vnd bruderlicher neigung gerne gönnen vnd nachgeben«. Kun i tilfælde af, at en fremmed påny kommer på Danmarks trone vil han gøre fordringerne gældende.⁵¹

Det kan ikke udelukkes, at hertug Adolf – eller hans kansler, Adam Tratziger – bevidst har forsøgt at udnytte krigssituationen til at afpresse den danske regering indrømmelser; der foreligger blot intet kildemæssigt holdpunkt for denne antagelse. Hertugen handlede principielt i forståelse med sin broder, hertug Hans d. æ., men på den anden side tilrådede denne indtrængende den fremfusende hertug at afvente en mere belejlig situation; de kunde netop ikke forvente nogen seriøs behandling af deres arvekrav, når kongeriget stod overfor de sidste kraftanstrengelser for at nå en afgørelse af krigen mod Sverige.⁵² Det er sandsynligt, at hertug Adolf med afvisningen af sin ugifte søsters, hertuginde Dorotheas krav om udstyr og forsørgelse under herredagsmødet in mente har indset, at det danske råd også i dette tilfælde vilde gøre præskriptionsreglerne gældende som det mest nærliggende påskud til underkendelse af hans krav.⁵³ Han havde allerede i 1567 overfor de hessiske mæglere i lenssagen givet udtryk for sin mistillid til det danske råds vilje til at løse lenssagen på en måde, der kunde tilgodese hans ret.⁵⁴ I den skrivelse, hvormed han ligeledes 24. juli 1569 forelagde kurfyrst August af Sachsen sagen, uddyber han sit synspunkt; han vilde først gøre sin arveret materielt gældende, om rigsrådet efter kongens død »ein frembter an das Reich Denmarck erfurdert ... , weil die wahl eines Konigs bei

⁵¹ Hertug Adolf t. Frederik II 1569 24/7; RA. Hansborgarkivet, Sager på papir D. 43, Sager vedr. hertug Hans' søster Dorotheas underhold (kopi); Danm.-Norges Traktater II, s. 420 note 2. – I det samme brev gentager han kravet om forsørgelse af sin søster, bl. a. under henvisning til, at Christiern I.s datter Margrethe blev forsørgt ved hjælp af Orkneyøerne, som endnu ikke var blevet indløst.

⁵² Hertug Hans d. æ. t. hertug Adolf 1569 25/8, 28/8 og 6/11; RA. Hansb. ark., Sager på papir A. 3, Registrant 8 1569–70, fol. 75v–77r, 92r–v; jf. også hertug Adolfs brev til broderen 1569 24/3, Hansb. ark. D. 43.

⁵³ Jf. ovfr. note 49–50. Hertugen benytter selv dette argument i et brev til kurfyrst August af Sachsen 1569 24/7; jf. ndfr. note 55.

⁵⁴ Quellensammlung II: 2, s. 12.

dem Reichs Rathe stehet, das derselbige sich des Reichs Norweghen auch anmassen vnd vns oder vnsere Erben mit der dreisig jarigenn Præscription abzuweisen vnd vns von vnserer erblichen gerechtigeitt vnd sucesion auszuschliessen vnderstehen mochte«. ⁵⁵

Hertug Adolfs skrivelse bevidner, at han har været fortrolig med – som han sikkert med rette postulerer – det danske rigsråds principielle holdning overfor Norge. At der kan have foreligget aktuel grund til betænkelighed fra hans side begrundes ikke blot i den danske valgkonstitution 1536, men først og fremmest i den meget simple kendsgerning, at den da 35-årige Frederik II endnu var ugift. Målt med den hertugelige alen rummede situationen netop den fare for tilsidesættelse af »das lobliche Haus zu Holstein«, som hertug Albrecht af Preussen havde påpeget overfor Christian III i 1537; hans politiske horizon er – ligesom hans gottorpske statshusholdning i almindelighed – af karakteristisk tysk territorialfyrstelig støbning. ⁵⁷ Den egentlige motivering for hertug Adolfs aktion 1569 ligger altså efter al sandsynlighed i hans dynastiske tankeverden; den umiddelbare anledning til, at sagen blev rejst 1569, beror snarest på tilfældige omstændigheder.

Til de grunde, der medvirkede til at hertug Adolf tog sagen op, må føjes endnu én. Diskussionen om Slesvigs lensforhold og lenets art under herredagsmødet i Odense 1569 hvilede fra hertugens – eller langt snarere hans historisk kyndige og retslærde kanslers – side på historiografiske argumenter; trods den danske regerings protest måtte Saxo og Albert Krantz (med Peder Svave som mellemlid) levere ammunitionen. ⁵⁷ Allerede i begyndelsen af juli fremdrog hertugens indlæg tillige Christiern I.s såkaldte testamente, hvorefter hertugdømmerne skulde tilfalde dennes yngste søn, kongeriget Hans og Norge deles ved arv. Denne kilde er som bekendt et produkt fra hertug Frederik I.s kancelli under Bordesholmforhandlingerne 1522 og underhandlingerne med Christiern II i 1523, og dets tendentiøse eller falske påstande fandt senere vej til Peder Svaves ondsindede stridsskrifter mod Christiern II og til historieskrivningen. ⁵⁸

⁵⁵ Hertug Adolf t. kurfyrst August af Sachsen; RA. Hansb. ark. D. 43, kopi.

⁵⁶ Jf. Johanne Skovgaard, *anf. arb.* II, s. 366 ff. Det er sandsynligt, at hans politiske idéer er blevet befordret ved hans nære tilknytning til landgrev Wilhelm IV af Hessen (gennem sit ægteskab); om Hessen som territorium, se L. Zimmermann, *Der hessische Territorialstaat im Jahrhundert der Reformation*, Marburg 1934, *passim*.

⁵⁷ RA. Hansb. ark., sager på papir D. 39, Sager vedr. forleningen med Slesvig 1545–80, IV, Forhandlingerne i Odense 1569, fol. 42 ff., 47 f.

⁵⁸ Jf. Allen, *anf. arb.* I, s. 114–18; II: 2, 1867, s. 311 ff., 375 f.; jf. nu også M. Venge, *Christian 2.s fald. Spillet om magten i Danmark januar–februar 1523*, Odense University Studies in History and Social Sciences 6, Odense 1972, kap. 4, specielt s. 61 og 77 f.;

Norge, hedder det her, »longa consuetudine posteritati regiae diuida«, eller andetsteds, »Noruegia ex æquis partibus possessio omnibus regum filiis communis«.

Det synes netop at have været dette kildekompleks, der leverede råmaterialet til de kugler, som blev støbt på Gottorp. I skrivelsen til den danske regering 24. juli 1569 tager hertug Adolf det givne udgangspunkt i, at Norge er et arverige, og henviser til, at det ved Christiern I.s død som »Erbreich vff beide seine sohne, König Hansen vnd Hertzog Fride- richen vormittelst erblichen succession gefellet«. Ved udløbet af sit formynderskab havde kong Hans tilbudt sin broder at overlade ham halvparten af Norge som hans arvedel; det strandede blot på, at kongen ikke vilde godtgøre hertug Frederik hans del af indtægterne af riget under formynderstyret. Hertugen vedblev dog at titulere sig »Erben zu Norwegen«, hvad det danske råd – som det »mit vielen glaubwürdigen vrkunden beweisen werden (kann)« – accepterede. Som en imødegåelse af det danske råds forventede underkendelse af præskrptionsretten føjer hertug Adolf til, at han »auch jn dießer Quasipossession biß jn heuttigen tagk geblieben, vnd vnß deßen gebrauchen thuen«.⁵⁹

At hertug Adolf plæderer ad historiografiske baner er særdeles karakteristisk, men ikke i sig selv overraskende; det afgørende ligger i, at hans juridisk og historisk kyndige rådgivere med udgangspunkt i de gottorpske, territorialfyrstelige tankebaner har formet en procedure, som formentlig er blevet opfattet som politisk farlig i den danske regeringskreds. Tidspunktet for aktionen var fra et dansk synspunkt det uheldigst mulige, og det er absolut udelukket, at hertugen kan have ventet, at det danske råd overhovedet kunde indlade sig på seriøse forhandlinger om hans krav. Han hævder senere, at rådet unddrog sig sagen netop ved

Kirkehist. Saml. 1972, s. 38f. – Den samme opfattelse af konghusets arveret til Norge kolporteres – formentlig ligeledes på grundlag af hertug Frederiks propaganda og Alb. Krantz' krønike – af den holstenske krønikeskriver Johan Petersen, der redegør udførligt for kong Hans forurettelser af sin broder. Han tilføjer, at hertug Frederik, der dog var »ein geborner Königs Son in Dennemercken vnd Norweden«, som betingelse for udsoning med sin broder udover sit sædvanemæssigt begrundede krav på fyrstelen i kongeriget og sin testamentarisk hjemlede ret til begge hertugdømmerne også begærede sin retmæssige arvelod i »das Reich Norweden, (dem) die Kinder des Königs samtlich ererbten«, samt en pengegodtgørelse; Chronica von Holstein, 1557, bl. clxij–clxiiij; jf. også bl. cxciij f. – Betydningen af Johan Petersens synspunkter, der helt har tysk territorialfyrstelig støbning, ligger først og fremmest i deres effekt på politisk plan i samtiden; jf. ndfr. s. 434. – Jf. også Svaning, Christiernus secundus, s. 381 f., der – formentlig med samme hjemmel – taler om hertug Frederiks fordringer, »quorum primus est de hæreditaria sua parte in regno Norvagiæ, cum enim regnum hoc sit hæreditarium«.

⁵⁹ Hertug Adolf t. Frederik II 1569 24/7; RA. Hansb. ark. D. 43 (kopi).

hjælp af præskriptionspåstanden. Der foreligger intet direkte samtidigt vidnesbyrd om det danske råds reaktion, men det hastige og radikale omslag i svaret til den svenske forhandlingsdelegation omkring 1. august lader formode, at rigsrådet har fundet hertugens udspil tilstrækkeligt alvorligt til, at det også overfor Sverige så sig nødsaget til at omformulere sine officielle positioner i den aktuelle situation med hensyn til Norge; det vendte simpelthen tilbage til den traditionelle tolkning af Norges status.

Trods den danske regerings uvilje mod hertug Adolf efter krigen (den kan bl.a. have været begrundet af hans fremfærd i 1569)⁶⁰ fortsatte han sine anstrengelser for at få accepteret sine arvekrav på Norge. 1571 rettede han påny henvendelse til mæglerne i lensaffæren. Instruksen for gesandten gentager de allerede kendte synspunkter, men udbygger dem i forskellige retninger. Norge er »vonn alters her ein Erbreich gewesen, von König Haakenn herurende, welches auch König Christian der erste vff beide seine sohne . . . vorerbet«; det er videre »kunt vnd wißentlich«, at Christiern I medgav sin datter »die Insulen Orcades, vff gemeine Sprache Orcanoe genendt, . . . vonn seinem Erbreich Norwegen fur jhren Brautschatz« til kong Jacob af Skotland, uanset at det danske råd nu »das Reich Norwegen zusambt den zugehörigen Landenn, alß Groenlandt, Ißlanndt vnd Faroe, für ein Wallreich halten, vnd jederzeit jhre Chur vnd wall demselben einen König vnd regirenden herrenn geben vnd fursetzen wollen«. Rådets holdning krænker ikke blot hertug Adolfs og hans broders ret, men også kongens egen broders; dets påstand om valget til begge riger kan blive til »Abbruch vnd vorlust vnsers Stammes erblicher gerechtigkeit«.⁶¹

Skønt kurfyrst August i sit svar til gesandten lovede at sørge for at sagen »fruchtbarlich mochte tractirt vnd gehandelt werden«, forbigik han – givetvis med overlæg – dette efterhånden penible punkt i sin henvendelse til den danske regering om genoptagelse af de slesvigske lensforhandlinger.⁶² Først da hertug Adolf i foråret 1573 påny insisterede på sine krav, underrettede mæglerne den danske regering, omend meget lapidarisk.⁶³ Reaktionen blev skarp; fra Dronningborg, hvor der i maj

⁶⁰ Jf. Danm.-Norges Traktater II, s. 419ff.; Johanne Skovgaard, anf. arb. II, s. 358.

⁶¹ Fuldmagt for Hans Blome t. Seedorff 1571 9/6; RA. Hansb. ark., sager på papir C. 27, Forskellige sager vedr. styrelsen og indre forhold i hertugdømmerne (kopi); Quellensamml. II: 2, s. 17; Danm.-Norges Traktater II, s. 420f.

⁶² RA. Hansb. ark., sager på papir B. 11. Breve fra hertugerne Adolf m. fl. 1544–80, 1571 1/7 (kopi tilsendt Hans d. æ. 1571 18/11); jf. Danm.-Norges Traktater II, s. 421.

⁶³ Mæglerne t. Frederik II 1573 2/4; RA. TKIA. A. 115; jf. Danm.-Norges Traktater II, s. 423.

havde været afholdt herredagsmøde, meddelte kongen kort, at han gerne genoptog lensforhandlingerne. Derimod forekom det regeringen ejendommeligt, at hertugerne Adolf og Hans rejser »noch neue mißunderstende wegen einer angegebenen, vermeinten Erbgerechtigkeit an vnßern Reich Norwegen«; sådanne krav havde hidtil aldrig været på tale under forhandlingerne og slet ikke indbefattet af Odenserecessen. Sagen er i enhver henseende af en sådan art, at kongen ikke agter, »daran einige tagleisung vnd handling zupflegen«. ⁶⁴

Den danske regerings afvisning var kategorisk; den indlader sig end ikke på nogen gendrivelse af hertug Adolfs argumentation for sine og hele den oldenborgske stammes dynastiske ret. Den valgte i stedet at mane affæren i jorden ved at henvise til, at der var tale om helt nye og uhørte krav, som ikke havde været rejst under mæglernes hidtidige virksomhed eller under de principielle drøftelser i Odense 1569. At regeringen her formulerede sit standpunkt mod bedre vidende er umiddelbart klart; den har været bekendt med hertug Adolfs manøvrer allerede i juli 1569. Påberåbelsen af Odenserecessen 17. juli 1569 dokumenterer da utvivlsomt også, at den bevidst må have valgt recessen som *deadline* for de hertugelige anmasselser.

Sagen havde givetvis mere end akademisk interesse for den danske regeringskreds. Et kuriøst udslag af situationen er det sikkert, at en anonym oldenborgsk kongekrønike, dediceret til hertug Hans d.y. i 1574, udtrykkeligt betoner, at kong Oluf »makede, vth Norwegen, welchere ehme alleine erfflich gewesen, eine prouinciam vnd Landt tho Denemarcken tho sinde vnder dem suluen Chor Rike vnd nicht Arffrike«. ⁶⁵ På den anden side sandsynliggør sammenhængen, at markgreve Hans af Kūstrins manøvrer 1565 og de gottorpske aktioner 1569–73 har bidraget til, at den danske regeringskreds nu alvorligt formulerede sin holdning til Norges status i monarkiet entydigt; det skete allerede i sommeren 1569 formentlig under svensk og holstensk krydsild, da Niels Kaas omformede svaret til den svenske forhandlingsdelegation, og den samme tendens spores i den følgende generations statsretlige formuleringer, mest prægnant og endegyldigt i Christian IV.s norske lov 1604. Men den vir-

⁶⁴ Frederik II t. mæglerne 1573 3/6; RA. TKIA. A. 115; jf. Danm.–Norges Traktater II, s. 423. – Der blev indkaldt til herredagsmøde i Randers 17. maj (Kanc. Brevbøger 1571–76, s. 225); hele rådet synes at have været samlet 20.–21. maj (J. L. A. Kolderup-Rosenvinge, Udvalg af gamle danske Domme III, Kjbh. 1845, s. 195, 196f., 204 note 1); Peder Oxe synes at være forblevet hos kongen på Dronningborg (Sst. III, s. 205, 208, 211).

⁶⁵ Kgl. Bibl. Ny kgl. Saml. 919.4^o, bl. 29r–v; jf. ndfr. s. 440 f.

kelige drivkraft ligger utvivlsomt i, at rigsrådet under ingen omstændigheder kunde affinde sig med territorialfyrstemagtens dynastiske begreber, så fjernt de lå det danske politiske system.

Hertug Adolf opgav imidlertid ingenlunde sine fordringer eller sine grundsynspunkter. Mest udførligt har han udformet sine dynastiske krav i et omstændeligt memorandum til sin svoger, landgrev Wilhelm IV af Hessen i sommeren 1582, flere år efter at den slesvigske lenskonflikt havde fundet sin løsning.⁶⁶ Memorialen repeterer i sin kerne blot den allerede velkendte argumentation, der er blevet så stereotyp, at den passagevis gentager skrivelserne 1569–71 ordret: Dronning Margrethe havde arvet Norge efter sin søn, Christiern I blev konge i Danmark *per electionem*, men »hath das Königreich Norwegen mit dem Schwerdt eingenommen vnd bekrefftiget« og havde disponeret over det som arverige, hvad Orkneyøernes bortgivelse bevidner; og kong Hans og Christiern II havde – vel mod deres vilje – forholdt hertug Frederik hans retmæssige arv.

Mere interessant fra vort synspunkt er det, at hertug Adolf underbygger sine påstande ved udførlig romerretlig argumentation mod den danske tolkning af præskriptionsprincipperne.⁶⁷ Med støtte i det justinianske *longissimi temporis præscriptio* kunde der slet ikke være tale om, at hertugen havde forskertset sin ret ved ikke at hævde den udtrykkeligt; selv dette argument falder iøvrigt bort, da kongeriger og fyrstendømmer ikke anerkender nogen *superior*, overordnet ejermyndighed, og da endelig både Christian III, Frederik II og rigsrådet »hertzog Adolffen fur Erben zu Norwegen, vormittelst Jhrer Sygell, Brieffe vnd handtzeichen *Intituliren* erkennen vnd bokennen«, har deres krav på at besidde Norge været *mala fides*, været i strid med grundprincippet, *quod malæ fidei possessor nullo tempore præscribat*.

Væsentlig betydning for sammenhængen har det fremdeles, at Norges status af arverige begrundes historisk; det lader sig »auf den norwegischen Chronica vnd Hystorien der Konige zu Norwegen zuerweisen«, og det

⁶⁶ 'Species facti die Succession im Königreich Norwegen betreffend, von Herzog Adolph zu Holstein meynem g. f. und herrn landtgraff Wilhelm alhie zu Cassel persönlich exhibirt am 30. Juli A^o (15)82; Hessisches Staatsarchiv (Marburg), Bestand 4f. Dänemark nr. 25. – Hertug Adolf aflagde personlig besøg i Kassel i sommeren 1582; jf. Repertorien des Staatsarchivs Marburg. Bestand 4f, Politische Akten 1567–1821, bd. 10, Marburg 1969, s. 77f., 151. – Jeg skylder universitetsadjunkt Harald Ilsoe tak for at have henledt min opmærksomhed på denne memorial fra 1582.

⁶⁷ Om præskription som hævds- og retsinstitut, se Stig Iuul, Grundrids af den romerske formuesret, 2. opl. Kbh. 1944, s. 70f., 165ff., 170f.

følger heraf, at riget »nicht allein jn der mänliche Lynien, sondern es ist auch Norwegen, gleich wie Hißpanien, Sicilien, Engeland, Schottlandt, vff die Personen weibliches geschlechtes vorerbt worden«. Og hvad angår påstanden om, at kronens lande ikke lader sig dele i suveræne dele – et argument, der os bekendt hidtil ikke havde været fremdraget i denne debat – modsiges det af konkrete eksempler; i Frankrig får dauphinen »das Delphinat vñnd die anwartung zur Crohn; der ander Bruder ist hertzog zu Orliens vñnd so vorthan«, og i Sverige forsørges de yngre kongesønner ligeledes med arvehertugdømmer »vñnd schreiben sich Erbfursten des Reichs Schweden«. Således har det også fordums været i Danmark, og »weill nun Norwegen ein Erbreich vñnd zwischen Denne-margken vñnd Schweden jnnen ligett, so ist König Johansen meinung gewesen, das er seinen Brudern, Hertzog Fridrichen seinen Antheill alß einen Erbfursten des Reichs Norwegen wolte folgen laßen«. Det skete blot ikke, men kan dog ikke komme hertug Adolf og hans arvinger til skade; »saluo semper iudicio melius et rectius sentientis«.

Hertug Adolfs argumentation følger således nok traditionelt dynastiske baner af territorialfyrstelig støbning og underbygget af romerretlige principper, således som de fandt anvendelse i tysk retspraksis. Men hans henvisninger til fransk og svensk skik for forsørgelse af yngre prinser vidner tillige om, at han eller hans rådgivere må have været fortrolige med samtidens politiske og teoretiske diskussioner om fyrstelensmændenes arverettigheder, suverænitetsrettigheder og ret til at disponere over kronens regaler. På tilsvarende måde er både hertug Adolfs påberåbelse af norske krøniker og – lidt tidligere – markgreve Hans af Küstrins gesandters let arrogante henvisning til, at Norges status af arverige var alment kendt, sikkert symptomatisk; den samtidige historieskrivning – hvoriblandt vel navnlig Albert Krantz og Johan Petersen, men derimod næppe norske krøniker – havde på internationalt plan fremlagt materiale, der kunde underbygge denne påstand.⁶⁸ Det er givet, at såvel markgreve Hans' og hertug Adolfs aktioner i 1560'erne som Sveriges potentielle krav har bidraget afgørende til, at den danske regering har været nødsaget til at formulere sin tolkning af Norges statsretlige status mere præcist end hidtil. Og uden at der i kildematerialet foreligger konkrete holdepunkter for at sagen har været genstand for videre forhandlinger efter 1573 er det dog også givet, at de gottorpske synspunkter latent har kunnet givet anledning til utryghed eller irritation i Danmark. Vi kan da også parallelt med den politiske afklaring iagttage, hvorledes denne

⁶⁸ Jf. ovfr. s. 429 f. note 58 og ndfr. s. 455–57.

generations historieskrivere – mest udførligt hos Arild Huitfeldt – for første gang udformer en mere entydig historiografisk holdning til den dansk-norske union.

III

FORSÅVIDT reformationstidens årbogs- og krøniketradition overhovedet beskæftiger sig med den nordiske union, har den meget ensidigt helliget sig forbindelserne med Sverige; Norge spiller derimod altid en ganske underordnet rolle i denne sammenhæng. Poul Helgesen og efter ham Hans Svaning karakteriserer endnu blot Norge som »asylum desperatorum« i forbindelse med behandlingen af Christiern II.s vinterfelttog 1531–32, et udtryk som i karmeliterens pen næppe betyder andet end, at forholdene i Norge bød urolige hoveder gunstige betingelser.¹ Modsetningsvis kan vi imidlertid tillige iagttage, hvorledes det sidste slægtled af 1500-tallet gradvis udformer en udførligere, historiografisk tolkning af senmiddelalderens nordiske unioner og en tolkning, som også indrømmer Norge en plads, omend stadig beskeden. Som vi senere vender tilbage til fornægter historieskrivningens eklektiske træk sig ikke heller i denne forbindelse, men den nære sammenhæng med den løbende debat om unionsforbindelserne med Sverige nødvendiggør, at disse inddrages i det omrids, som sammenhængen kræver.

At Poul Helgesen har kendt og udnyttet svenske kilder, først og fremmest Ericus Olai *Historia suecana* er på forhånd sikkert dokumenteret;² han indskrænkede sig blot ikke til »skamløst at benytte sine kilder ved diskret at skrive dem af«. Den svenske tradition leverede ham simpelthen det nødvendige råmateriale, men hans udnyttelse af Ericus Olai er på ingen måde kritikløs; den gav ham midler til at imødegå den svenske traditions version af unionshistorien. I sin *Historia suecana* havde Ericus Olai gjort sig til talsmand for bitter fordømmelse af de ulykker, unionen havde bragt ind over Sverige; tilbagegangen indledes allerede 1319, men den fik først varige konsekvenser, da de danske unionsmonarker fra dronning Margrethe af bevidst ondsind tog fat på at udbytte Sverige til det

¹ Skrifter af Paulus Helic, udg. af M. Kristensen og H. Ræder, VI, Kbh. 1937, s. 123; Ioan. Svaningius, Christiernus secundus, Daniæ rex, Frankf. 1658, s. 470; jf. også Gustav t. Vincens Lunge 1528 9/2: under de kaotiske, politiske forhold er »Norigis rijk vordit itt röffuare neste«; Konung Gustaf den förstes registratur V, s. 36–38. – Et lignende udtryk anvender Poul Helgesen om de reformatoriske prædikanter i Malmø.

² Jf. H. F. Rørdam i *Monumenta historiae Danicæ* 2. r. II, 1887, s. 429; P.-E. Hansen, Poul Helgesens historiske forfatterskab, Kbh. 1943, s. 30 ff., 77, omend usystematisk og uden analyse af, hvorledes Poul Helgesen har udnyttet sin hjemmelsmand. J. Oskar Andersens skepsis (*Hist. tidsskr.* 11. r. I, 1944–46, s. 350 f.) er overflødig.

yderste. Hvad Margrethe havde udrettet fortsatte hendes efterfølgere ufortrødent, men i modsætning til flere af sine forgængere bestrider Ericus Olai udtrykkeligt den danske kongeslægts legitime adkomst til Sveriges krone.³ Samtidens politiske begivenheder – fra kongevalget 1448 – kunde ikke afvende Sveriges katastrofe. Ericus Olai nærede ingen varm sympati for Karl Knutsson; han var selv en tyrann og savnede format til at overvinde partisplittelsen i landet; han blev valgt trods unionstilhængerens protest og han måtte atter vige for sine modstandere.⁴ Rehabiliteringen af Karl Knutsson indledes først af Gustav Vasa; den udmøntes suverænt i dennes propaganda. Karl Knutsson kom til at tjene Vasamonarkiets legitimitet, og hans valg motiveres fremdeles af unionsbruddet 1448, der således fik en central politisk og historiografisk funktion.

I Skibbykrønikens indledning betoner Poul Helgesen, at de nordiske kongeslægters genealogi løb sammen i dronning Margrethes og Håkon VI.s søn Oluf og siden – skønt tråden flere gange truede med at bryde – i Erik af Pommern, Christoffer af Bayern og Christiern I. Den stærke betoning gennem den genealogiske opstilling af den danske kongeslægts nordiske karakter forbereder vejen for unionskongedømmet.⁵ Den samme hovedlinie anlægger Poul Helgesen i sin *Regum Daniæ historia*, her blot med en mere udførlig redegørelse for Margrethes etablering af unionen, som han med Ericus Olai daterer til 1395. Margrethe fortsatte sin afdøde ægtefælles kamp mod Albrecht af Mecklenburg, og da hun havde sikret besiddelsen af de tre riger, traf hun aftale om den højtidelige union, der forenede rigerne, og »quod vtinam durasset in hodiernum diem«. Unionsaftalerne foreskrev endelig, at Sverige og Danmark (Norge nævnes ikke) ved kongevalgene skiftevis skulde have *primum suffragium*. Danmark valgte i kraft heraf Erik af Pommern, men tilrev sig også ulovligt valget af Christoffer, og krænkede af denne »forvovenhed og overmod«

³ Sv. Arnoldsson, Ericus Olai och periodindelningen i Sveriges historia, Göteborg Högskolas årsskrift LVIII 1952:4, Gbg. 1953, s. 39–43.

⁴ Sst., s. 44f.; E. Lönnroth, Ericus Olai som politiker, Från svensk medeltid, Sthlm. 1959, s. 129 ff. – Olaus Petri følger i denne henseende Ericus Olai; han gør sig derimod selv til talsmand for en mere almen skepsis overfor nytten af forbund og forholder sig iøvrigt heller ikke ukritisk overfor Karl Knutssons indsats; jf. G. T. Westin, Historie-skrivaren Olaus Petri, Lund 1946, s. 69–77 og ndfr. s. 444 note 32. – Olaus Petri nævner iøvrigt – formentlig under indflydelse af dansk tradition, at dronning Margrethe arvede Norge; En svensk crönika, utg. av G. Sahlgren, Upps. 1917, s. 128; jf. ovfr. s. 425 note 47. Både dette træk og hans skepsis overfor Karl Knutssons indsats illustrerer (blandt mange andre eksempler) hans afstandtagen fra Gustav Vasas bastante propaganda.

⁵ Jf. også Annales Danici medii ævi, ed. Ellen Jørgensen, Kbh. 1920, s. 139; S. Engström, Om tillkomsten av den s. k. Chronologia anonymi, Kungl. human. Vetenskaps-samf. i Uppsala årsbok 1963–64, s. 46f., 55–68.

valgte svenskerne snart Karl Knutsson, »maximo utriusque regni dispendio«.⁶

Poul Helgesen protesterer udtrykkeligt og stærkt mod Ericus Olai's karakteristik af Margrethe og Erik af Pommern,⁷ men han har omvendt måttet acceptere Danmarks ansvar for unionsbruddet, der her henlægges til Christoffers regering (ligesom i en række svenske værker fra Vasatiden). Karl Knutssons kongevalg kædes derimod sammen med svenskernes troløshed og forræderi. Netop unionskonflikterne giver ham anledning til nogle refleksioner over ansvarsfordelingen og til at fremhæve Christiern I.s ligefremme væsen, hans *simplicitas*, som »calumniatores quidam« misbrugte groft »in magnam regni Sueciæ perniciem«.⁸ Frafaldet havde nemlig været årsag til, at Sverige havde været hjemsøgt af forfærdende ulykker. Svenskernes troløshed er af en sådan art, at de simpelthen ikke kan affinde sig med en konge uden at revoltere.⁹ Unionsbruddet 1501 kommenterer Poul Helgesen med lignende betragtninger; frafaldet fra kong Hans lod sig ikke undskylde ved kongeligt tyranni. Havde de tidligere unionskongers styre været af samme art som hans, kunde de tre rigers forbund måske have klaret skærene, om ikke det svenske folks troløshed havde hindret det.¹⁰ De svenske oprørere misbrugte endog Knut Alfssens enfold – han var ikke egentlig nogen slet person – til at forlede ham til oprør.

Disse partier af Poul Helgesens krønikeværker former en nøje enhed, i Skibbykrøniken blot indrammet af annalistiske notitser uden sammenhæng med unionsforholdet.¹¹ Han finder en væsentlig forudsætning for unionen i kongeslægternes genealogiske enhed; han har ikke kunnet

⁶ Skrifter VI, s. 41f.; jf. Ericus Olai, *Scriptores rerum Suecicarum* II:1, Sthlm. o. Upps. 1828, s. 143. Poul Helgesen forbigår her sin kildes omtale af, at svenskerne havde indkaldt Margrethe mod Albrecht, og at der var tale om formel accept af hendes position i Sverige. Fiktionen om det vekselvise kongevalg træffes ellers første gang i Strängnäsmanifestet 1547; jf. ovfr. s. 423.

⁷ Poul Helgesen bestrider »Suecorum sententia«, at Margrethe var »mulier crudelissima et inferno digna« (en direkte polemik mod Ericus Olai) ved at fremhæve, at hun »opinione Danorum« besad fromhed og forudseende klogskab. Om Erik, der ifølge Ericus Olai var opdraget til en ondskab, der var Valdemar IV værdig, siger Poul Helgesen, at han ikke var mindre uretfærdig i Danmark end i Sverige, men at han ikke blot vilde være svenskernes »jaherre«; Skrifter VI, s. 40f., 43; SRS II:1, s. 121 og 135.

⁸ Skrifter VI, s. 45f.; jf. SRS II:1, s. 165.

⁹ Skrifter VI, s. 56ff. og 45f.; jf. SRS II:1, s. 155, 161, 165.

¹⁰ Skrifter VI, s. 66f. og 49; en lignende tendens findes hos Alb. Krantz; jf. K. Kumlien i *Kulturhistorisk leksikon for nordisk middelalder* IV, Kbh. 1959, kol. 249.

¹¹ Det er formentlig også grunden til, at man har villet tillægge denne fremstilling en selvstændig funktion af indlæg i den politiske unionsdebat.

komme udenom, at unionsaftalerne indeholdt valgforskrifter, men normalt skydes valgene i baggrunden. Der nævnes end ikke udtrykkeligt nogen formel hjemmel for dronning Margrethes besiddelse af de tre riger; hendes herskermagt anskues som en konsekvens af kongeslægternes dynastiske samhørighed. Påfaldende er det videre, at skønt Poul Helgesen nok opererer med de tre nordiske riger, helliger han sig helt unionskonflikterne mellem Danmark og Sverige. Foreningen af Norge og Danmark forudsættes som en uomstødelig kendsgerning siden kong Olufs tid; men navnlig er det bemærkelsesværdigt, at Poul Helgesen ikke tildeler Norge nogen andel i det alternative kongevalg; det tilkommer alene Sverige og Danmark.¹² Det kan således ikke udelukkes, at han har tillagt det danske kongevalg gyldighed også for Norge i overensstemmelse med sin samtids rådsaristokratiske holdning. Poul Helgesen går efter alt at dømme ud fra, at forbindelsen med Norge er urokkelig, men den har næppe heller haft større interesse for ham. Om Christiern II.s vinterfelttog fatter han sig i korthed, og retsopgøret med de frafaldne forbigås helt, skønt Poul Helgesen givetvis har været informeret derom; Norge reduceres blot til et *asylum desperatorum*.

Poul Helgesens viden om den nordiske union beror helt på, hvad han har kunnet læse sig til hos Ericus Olai, suppleret med genealogiske ekscerpter fra Saxo;¹³ han har intet kendskab til aktmateriale og har måske heller ikke formet noget gennemtænkt standpunkt i denne sag; hans bearbejdelse af forlæggene sigter åbenbart mod at gendrive den svenske version af unionsforholdet. Sporene af denne tolkning kan vi forfølge gennem det 16. århundredes danske annalistik; de dynastiske islet i unionstolkningen skydes kun gradvis i baggrunden. Som bekendt står den følgende generations årbogsskrivning i direkte eller indirekte gæld til Poul Helgesen; den tilfører ikke behandlingen af de nordiske unioner væsentligt nyt stof eller nye synspunkter. Den flittige minorit Peder Olsen, hvis arbejder står centralt i den efterfølgende ekscerperingsvirksomhed, forholder sig i sine uddrag af Skibbykrøniken ganske neutralt, men betoner dog, at Christiern I og Hans blev valgt til konger både i Norge og Danmark.¹⁴ Ulige vigtigere for traditionsdannelses-

¹² På den anden side omtales Norge aldrig som arverige.

¹³ Jf. P.-E. Hansen, *anf. arb.*, s. 23 ff., 68 ff.

¹⁴ Petri Olai Gesta Danorum, s. 94, 135 f., 137; A. M. 850.4^o (en afskrift fra 18. århundrede; en punktvis kontrol med den samtidige afskrift i UB. Uppsala, De laGardie 37 viser, at afskriften er fuldt pålidelig). Peder Olsen har ikke brugt Skibbykrønikens behandling af unionsdannelsen, men bygger på Alb. Krantz. Oplysningen om, at Christiern I blev valgt til dansk-norsk konge »in parlamento sive comitiis regni Lundis ... unanimi

processen er det derimod, at Peder Olsen fra Albert Krantz ordret har overtaget en ganske udførlig redegørelse for hertug Frederik (I.s) arvekrav på hertugdømmerne og Norge og for delingen af hertugdømmerne. Meddelelsen, der hos Krantz er udateret, henfører han til 1486, åbenbart ganske vilkårligt.¹⁵

Albert Krantz meddeler i denne forbindelse, at kong Hans ved faderens død overtog Danmarks rige, hvortil han på forhånd var valgt, og at han sammen med sin broder sad inde med Norge ved retmæssig arv. Hertug Frederik, som ikke vilde affinde sig med et kanonikat i Köln, lod sig tilfredsstillende ved arvetitlen til Norge. Kongens adkomst til Sverige kunde denne dog først senere omsætte til virkelighed med våbenmagt, hvorimod stormændenes første omsorg var at dele hertugdømmerne, som brødrene ligeledes besad med arveret, så ligeligt som muligt, men alligevel forårsagede delingen senere megen strid.¹⁶ Uanset Krantz' hjemmel (som næppe er uden berøring med hertug Frederiks kancelli) og uanset at hans fremstilling af de oldenborgske kongers unionspolitik i almindelighed var imødekommende, synes dog denne notits hos den internationalt autoritative forfatter at have generet det 16. århundredes danske årbogsforfattere. Den havde endnu hos Peder Olsen passeret uden nogensomhelst kommentar, men blev i de korte krønikearbejder fra Frederik II.s tid underkastet radikal omformning (omend stadig kun med Peder Olsens version som grundlag).

Den anonyme krønike fra Valdemar IV til Christian III.s død, som tydeligvis bygger på Peder Olsen, betoner, at »de danske« efter Valdemars død kaldte hans datter til at »werre dronning og regenterske wdj Danmark saa wel som Norge, for den synderlige wisdom og forstand skyld, som de formerckte, at hun war begaffuen med«. Og Margrethe sørgede omhyggeligt for at Norge blev »i sammen forbundet ... til Danmarcks rige at euigt bliffue«.¹⁷ I hovednotitsen, der med Peder Olsen henlægges

procerum consensu utroque regni« og kronet i København 1449 har Peder Olsen fælles med Roskildeårbogen; det samme gælder meddelelsen om, at kong Hans blev valgt og kronet i Trondheim 1483 (*Monumenta hist. Dan.* I, s. 307f., 318f.). Peder Olsens behandling af det norske oprør 1501, Knut Alfssens død og Christiern II.s Norgesfærd og fængsling 1531–32 er ekscerpter uden selvstændig holdning af Skibbykrøniken; *Gesta Danorum*, s. 166f., 267f.

¹⁵ *Sst.*, s. 139–41; verballigheden godtgør, at han har benyttet den latinske udgave af Krantz' værk 1546.

¹⁶ Alb. Krantz, *Chronica regnorum aquilonarium, Argentorati 1546*, lib. VIII, s. 197. Krantz' fremstilling gentages via Hans Svaning for den internationale læseverden af Joan. Meursius, *Historia Danica*, 1630, s. 61 ff.; Meursii opera omnia, ed. cur. Lamio, IX, Firenze 1747, kol. 662–66 med Grams kommentarer.

¹⁷ *Monumenta hist. Dan.* I, s. 508.

til 1486, hedder det, at hertug Frederik, som ikke vilde tage til takke med kanonikatet i Köln, og kong Hans delte hertugdømmerne, af hvilke Slesvig er dansk forlening, og som var »hvarcken aff dennem arffueligen tilfalden«. Hertugen fik ved samme lejlighed lov til at føre titel af arving til Norge og kun det; men det skete egentlig uretmæssigt, da kong Oluf med sin moders råd og samtykke havde gjort sit arverige »til en prouintz til Danmark at were wnder samme konningh«. Ingen af efterfølgerne havde da heller påberåbt sig nogen »arffuedell y Norgis rige mere end wtj Danmarck«. ¹⁸

Ændringerne fra forlægget i denne centrale passage beror simpelthen på konstruktion på grundlag af krønikeforfatterens genealogiske viden. De dynastiske elementer er vel stadig ikke elimineret, men det betones dog stærkt, at unionen hviler på valg og overenskomst om Norges inkorporation under den danske krone; krønikens fremstilling er vistnok den, der i det 16. århundrede kommer Norgesparagrafens motivering nærmest. Vigtigst er det for sammenhængen dog, at der her for første gang systematisk ved en regulær konstruktion etableres et politisk arrangement, hvorved kong Oluf overdrager den danske krone sin arveret til Norge; det er denne ordning, der som retshjemmel lægges til grund for behandlingen af det norsk-danske unionsforhold. Som teksten fremtræder er den først og fremmest rettet mod hertug Frederiks arvekrav og uden sammenhæng med den bredere unionsopfattelse. På den anden side har det fra vort synspunkt interesse, at en gruppe af håndskrifterne omformer bisætningen, således at overenskomsten under Oluf forpligter Norge til »at were wnder samme kore rige«, Danmark. ¹⁹ Den første læsemåde giver meningsmæssigt bedst sammenhæng, men den anden – og mere komplicerede – forlener denne passus med en mere raffineret pointe, der yderligere understreger den officielle holdning til Norges status.

De foreliggende afskrifter af denne krønike dateres alle til de første år af 1580'erne, ²⁰ men andre holdepunkter gør det muligt at føre de to versioner længere tilbage i tiden. En ligeledes anonym oversættelse til tysk – eller om man vil: cirkustysk – er dediceret til hertug Hans d.y. og dateret til 1574; den fremfører den sekundære tolkning. Kong Oluf

¹⁸ Sst. I, s. 520. Det kan vel være tvivlsomt, om denne meget udbredte krønike (som Rørdam antog) hører til i borgerlige kredse; tendensen underbygger næppe denne antagelse.

¹⁹ Sst. I, s. 520, note 2. Denne form gør de følgende kongers undladelse af arvekrav meningsløs.

²⁰ H. F. Rørdam, *Historieskrivningen og Historieskriverne i Danmark og Norge siden Reformationen*, Kjbh. 1867, s. 30f., 35f.

»makede, vth Norwegen, welchere ehme alleine erfflich gewesen, eine prouinciam vnd Landt tho Dennemarcken tho sinde vnder dem seluen Chor Rike vnd nicht Arffrike«. ²¹ Adressen fremtræder her meget tydeligt; den lægges omhyggeligt den unge hertug på sinde. Under alle omstændigheder har nytolkningen af den dansk-norske unions væsen således været fuldt udbygget i årene umiddelbart efter 1570.

Inddrager vi endelig Jacob Ulfeldts krønike, hvis forord dateres til 1585, i undersøgelsen, røber den et yderligere skridt af den fremadskridende traditionsdannelsesproces. Ulfeldt oversætter i lange passager blot sit forlæg, den danske krønike fra Valdemar IV til Christian III, men udfylder dog med viden fra andre kilder og med temperamentsfulde kommentarer. ²² Han ved, at dronning Margrethe blev hidkaldt som dronning 1376 og modtaget af svenskerne 1395; og for at Norge kunde blive forbundet med Danmark »indissolubili copula« fæstede man alt håb til dronningens eneste søn Oluf; da han døde allerede 1387 adopterede dronningen sin søsterdattersøn Erik, »constituens ipsum regem Sueciæ 1396 et trium regnorum 1411«. ²³ Stærkere end sit forlæg betoner Ulfeldt ikke blot valgproceduren, men også Norges statsretlige afhængighed af Danmark; 1450 og 1482 blev valgene foretaget i Danmark, den norske kroning, som i begge tilfælde nævnes, fulgte blot umiddelbart efter. ²⁴ Vigtigst er dog Jacob Ulfeldts omredigering af aftalerne mellem kong Hans og Frederik, som her henlægges til 1482. Til oversættelsen af sit forlæg føjer han til omtalen af hertug Frederiks ret til at kalde sig *heres Noruegie* den kommentar, at denne titel »in hodiernum diem Holsatiæ duces usurpant, idque (ut existimatur) minus juste«; thi kong Oluf havde jo i sin tid efter sin moders samtykke »omne ius illi regno et coronæ Daniæ resignando indissolubili nexu copulavit, ut non minor esset ipsis eligendi regem, quem vellent, Norvagiæ quam Daniæ, salvo tamen hoc copulationis vinculo, ut utraque regna uni regi perpetuo parerent«. ²⁵

²¹ Kgl. Bibl. Ny kgl. Saml. 919.4°, bl. 29r-v; jf. ovfr. s. 432. – Årbogen foreligger i flere afskrifter; et tabt eksemplar af den tyske version har tilhørt Niels Krag og er registreret af Stephanius (med fyldig latinsk titel, der ligeledes oplyser, at den var dediceret til hertug Hans d. y.); Da. Mag. 6. r. I, s. 196. I Huitfeldts aflevering anføres krøniken også; S. Birket Smith, Kjøbenhavns Universitetsbibliotek før 1728, Kjbh. 1882, s. 132. – En årbog 1188–1523, vist fra 1579 og muligvis fra Svanings værksted, tilhører samme traditionskreds; Kgl. B. Ny kgl. Saml. 561 fol., bl. 49.

²² Sin viden om Valdemar IV.s død og de følgende begivenheder har han hentet fra Poul Helgesens *Regum Daniæ historia*.

²³ E. J. Westphalen, *Monumenta inedita rerum Germanicarum III*, Lpz. 1743, s. 489.

²⁴ Sst., s. 492f.

²⁵ Sst., s. 494f.

Valgmonarkiets idéer udbygges således fuldtud hos Jacob Ulfeldt; enhver dynastisk ret er forsvundet, selvom han ikke benægter unionens dynastiske herkomst, og adressen fremlægges udtrykkeligt; han vender sig skarpt mod de holstenske hertugers arveprætentioner. På den anden side afviger Ulfeldts tolkning lidt fra den officielle; heller ikke han påberåber sig de statsretligt gyldige akter, men fastholder sit forlægs konstruktion af en aftale mellem kong Oluf og det danske rige. I praksis er nuanceforskellen næppe stor; 1450 og 1482 disponerer det danske råd suverænt over det norske kongevalg, der forudsættes uden videre at have fuld gyldighed.

Så pauver den danske årbogstradition end er røber den dog en bevidst holdning til de nordiske unioner. Incitamentet ligger hos Poul Helgesen i behovet for at imødegå den svenske version; hans forsøg på at forbinde de oldenborgske unionskonger indeholder kimen til en – politisk måske mindre relevant – dynastisk begrundelse af unionen, som hans efterfølgere havde vanskeligt ved at frigøre sig fra; men medens den lapidariske årbogstradition stort set synes at have opretholdt Poul Helgesens moralsk farvede tolkning af det svensk-danske forhold, røber de senere annaler tillige, at der fra omkring 1570 formes en fastere opfattelse af Norges plads i monarkiet. Og medens den dansk-norske union for Poul Helgesen havde været en selvfølgelighed, lægger Jacob Ulfeldt hovedvægten på at dokumentere, at Norge allerede i kong Olufs tid underordnes det danske kongevalg. Traditionsdannelsesprocessen udmærker sig ved sit absolute ukendskab til aktmaterialet; den arbejder nok eklektisk, men den er tillige helt afhængig af Peder Olsens ekscerperingsarbejde, og omfortolkningen lod sig kun gennemføre ved konstruktion af de statsretlige fiktioner, der kunde tjene det aktuelle formål. At Norgesbilledet formes netop umiddelbart efter 1570 kan ikke være tilfældigt; både den tysksprogede krønike og Jacob Ulfeldt former adressen klart: traditionsdannelsen tjener argumentationen mod de holstenske hertugers uberettigede arvekrav, men tolkningen følger tillige i grove omrids den officielle holdning til Norge.

I sammenligning med denne fattige årbogstradition repræsenterer Arild Huitfeldts krønike en væsentlig landvinding, ikke mindst fordi han med støtte af et omfattende aktmateriale kunde korrigere eller nuancere sine forgængeres synspunkter. Det indebærer imidlertid ikke, at hans tolkning af de nordiske unioner blev mindre tendentiøs eller situationsbestemt end deres; Huitfeldts helhedssyn blev stadig formet under ydre impulser, men der synes hos ham tillige at bestå en nøje sammenhæng

mellem det politiske system, han plæderer for, og hans historiske grundidéer, blandt andet naturligvis motiveret af historiens didaktiske og opinionsdannende funktioner. Huitfeldt står i tydelig gæld til sin samtids statstænkning; han selv gjorde sig til talsmand for en dualistisk statsopfattelse med nøje fiksering og afbalancering af kongemagtens og stændernes (rådets) kompetence i udøvelsen af kronens myndighed, men der kan tillige i hans arbejde iagttages tydelige spor af det lutherske øvrighedsideal, øvrighedens ret og pligt overfor samfundet og omvendt dettes skyldighed overfor statsmagten.²⁶

Det er blevet fremhævet, at Huitfeldts unionsopfattelse i overensstemmelse med hans konstitutionelle program lå enhver dynastisk unionsbegrundelse fjernt; den dynastiske enhed reduceres til et produkt af rigernes ydre enhed.²⁷ Hans fremstilling af den nordiske unions genesis synes dog at være mere kompliceret. Det var ham magtpåliggende at vise, at Mecklenburgerne – *ex linea feminina et collaterati* – uretmæssigt havde sat sig i besiddelse af Sverige og uretmæssigt gjorde krav på adkomst til den danske trone.²⁸ Retten til Sverige og Norge tilkom Håkon VI og Oluf, men Huitfeldt understreger i pagt med den danske tradition dronning Margrethes behændige manøvrer for at nå frem til de tre rigers samling. På grund af kong Albrechts og hans broders angreb på Danmark og Norge formåede hun stænderne til at frakende dem »al succession«, og i Sverige lykkedes det hende at udmanøvrere Mecklenburgerne ved hjælp af det svenske aristokratis utilfredshed over kongens krænkelse af dets friheder.²⁹

Til gengæld er Huitfeldts holdning til grundlaget for Danmarks og Norges union ambivalent. De to landes forbindelse (»Gud lade saa lenge bliffve«) skylder vi, siger han, kong Oluf; men andetsteds meddeler han, at der efter Håkon VI.s død 1380 blev foreholdt dronningen og

²⁶ Om dualismen og balancesystemet, se F. Hartung et R. Mousnier, *Problèmes concernant la monarchie absolue*, X Congresso internazionale di scienze storiche, Relazioni IV, Firenze 1955, s. 4–15; om de lutherske øvrighedsideal, se F. Hartung, *Der deutsche Territorialstaat*, s. 269 ff.; L. Zimmermann, *anf. arb.* I, s. 13–17, 20 ff., 61 ff. – Om Huitfeldts statsidéer, Knud Fabricius, *Kongeloven*, Kbh. 1920, s. 76–78; Åke Hermansson, *Karl IX och ständerna*, *Studia historica Upsaliensia VII*, Sthlm. 1962, s. 252–58, 306–15; H. Ilsoe, *Arild Huitfeldts kronike konfronteret med Anders Sørensen Vedel og eftertiden*, *Fund og Forskning XIV*, Kbh. 1967, s. 23–58; Machiavelli og Danmark, sst. XVI, 1969, s. 14 ff.

²⁷ S. U. Palme, *Sverige och Danmark 1596–1611*, Upps. 1942, s. 55 ff. – Den efterfølgende analyse indskrænkes for Sveriges vedkommende bevidst til det nødvendige minimum.

²⁸ Arild Huitfeldt, *Danmarckis Rigis krønike I*, Kjbh. 1652, s. 555, 561 f., 575.

²⁹ Sst. I, s. 575, 580 ff.

det norske råd »en forplict at vere giort oc ganget imellem (rigerne), at Danmarck oc Norge stedse skulde bliffue tilsammens under en konge«. ³⁰ Huitfeldt betoner fremdeles, at unionen »er siden meget herligere fuldbract oc kundgiort effter konning Oluffs død, da Margrete haffde fanget Sverig til oc alle disse tre riger bleffue sammenbundne til evig tid under en herre oc konge at bliffue«. Efter at have konsolideret sin stilling i Danmark og adopteret sin søsterdattersøn Erik formåede dronningen »at bevege de Norske, at de ikke skulde tage nogen til rigens regering, uden huem hun oc de Danske vilde samtycke«. ³¹ 1388 »practiserede« hun endelig, at de norske stænder gav deres samtykke til Erik.

Huitfeldt aftrykker en række af tidens centrale aktstykker, men som det fremgår af det foregående, er hans personlige kommentarer meget lidt dækkende for akternes indhold; de belyser kun hans egne synspunkter. Han har kun delvis frigjort sig fra sine forgængeres synspunkter; han har opgivet Jacob Ulfeldts konstruktion af en dansk-norsk aftale, hvorefter kong Oluf afstod sin norske arveret til den danske krone; arverettighederne elimineres åbenbart bevidst og gradvis til fordel for politiske aftaler, der – som tilfældet var i 1380 – indirekte indeholdt forpligtelser for Norge til at acceptere den danske konge; på den anden side forklarer Huitfeldt som sine forgængere unionens herkomst ved dronning Margrethes behændige udnyttelse af den gunstige slægtskonstellation. Men blev rigernes reelle forening begunstiget af dynastiske omstændigheder tjente den endelige union til gengæld ikke dynastiske formål. Huitfeldt betoner eftertrykkeligt, at det sproglige fællesskab skabte naturlige betingelser for en nordisk union, hvis egentlige funktion var dobbelt: at sikre varig fred i Norden og at tilvejebringe en fælles front udadtil; »men det, man søgte, som vaar fred oc enighed, fant man ikke, men større ubestand«, som kongerne ikke kan frikendes for medansvar for. ³² Huitfeldts unionsopfattelse er således først og fremmest af

³⁰ Sst. I, s. 573, 565.

³¹ Sst. I, s. 573–76. Huitfeldts dokumentudvalg svarer meget nøje til det, som registreres i brevbogen ca. 1570; jf. ovfr. s. 426 note 49.

³² Sst. I, s. 613f. – Huitfeldts ræsonnementer indeholder dette sted en refleks af Olaus Petri, der fremhæver, at »förbundet skeede (for) at tesse try rike skulle altijdh wara vnder en herra och konung, på thet teste större fridh och roligheet wara skulle riken emellan. – Men thet godha man søkte thet fick man intit, vtan thet onda som man vndfly wille, thet kom oss öffuer, fför ty samma förbunt bleff en rett orsak til alt obestand som man här epter wel förnimmandes worder«. Grunden var – stadig ifølge Olaus Petri – at »all riken hade icke lika fördeel och nytta aff thet förbundet«; Sverige og Norge »skulle wara träler och i Danmark skulle wara herranar«; Sahlgren, *anf. udg.*, s. 143f. Olaus Petri nærer en ganske almen skepsis mod nytten af »rämmande förbund«, men placerer entydigt ansvaret i de danske kongers overgreb mod unionspartnernes frihed

funktionel støbning. Unionen er indgået ved frivillige og gensidigt forpligtende, politiske aftaler, og den havde nøje fastlagte formål og funktioner.

Kalmaraftalerne giver Huitfeldt lejlighed til en række ræsonnementer over unionskonflikterne. Han konstaterer nøgternt de svenske klager over Erik af Pommerns tyranni, men fremhæver, at vilkårene ikke var anderledes i Danmark. Men fremfor alt hæfter han sig ved de svenske anklager mod Danmark for at have valgt Christoffer af Bayern uden at rådspørge unionspartnerne; svenskerne accepterede ham dog, svarer Huitfeldt, men føjer tilsyneladende neutralt til, at »de som haffuer voldet, at rigerne forbunt er bleffuen brut, de maa svaret for Gud almectigste: altingets kand vel beskønnis oc besmyckis«. ³³ Unionsudkastet ca. 1436–38 (som her tidsfæstes til 1437) fremstiller Huitfeldt som fuldt vedtaget unionsforfatning (med en nøje fastlagt kongevalgsprocedure), ³⁴ og det egentlige unionsbrud synes han at ville placere til 1448, da de svenske råd afviste det danske råds henvendelser om lovformeligt, fælles kongevalg; og da den ambitiøse Karl Knutsson gennemførte sit eget kongevalg var bruddet fuldbyrdet. Huitfeldts fremstilling synes at hvile på konstruktioner og kronologiske omplaceringer; hans hensigt har været at dokumentere, at de danske henvendelser til grev Christiern af Oldenburg først fandt sted, da unionsbruddet fra svensk side var en kendsgerning. ³⁵

(jf. Westin, anf. arb., s. 63 ff.). Huitfeldt vedgår i den citerede passage, at kongerne „haffuer siden altid tagit det samme forbunt til en aarsage at føre krig imod Sverig“, men han distancerer sig principielt des stærkere fra Olaus Petris unionsfortolkning; jf. ndfr. s. 445–47 note 33–38.

³³ Arild Huitfeldt, anf. arb. I, s. 614.

³⁴ Sst. I, s. 797. Aftalerne henlægges til foråret 1437, i sammenhængen *efter* Erik af Pommerns opgivelse af rigerne. Modsætningsvis beretter Rostock-historikeren David Chytræus, at danskerne efter Eriks afgang vælger Christoffer af Bayern uden at rådspørge svenskerne, der – »ideoque a vinculo vnione trium regnorum soluti« – udpeger Karl Knutsson til *gubernator regni*. Under efterfølgende forhandlinger i Kalmar overtales svenskerne til at overlade Christoffer kongeværdigheden, som han er tilfreds med, medens Karl Knutsson bevarer den egentlige magt i Sverige. Da Christoffer er død og svenskerne »exteris reges denuo fastidientes«, vælger de rigsforstanderen til konge; D. Chytræus, *Saxonia*, Lpz. 1593, s. 131 f.; *Neue Sachssen Chronica*, Lpz. 1597, s. 167 f. (uændret). – Kuriøst nok lader Huitfeldt bisperne benytte den svenske påstand om unionsbruddet under Christoffer som argument for at afvente nordmændenes deltagelse i kongevalget efter Frederik I.s død i 1533, »befrøctendis, att Norge kunde ther offuer ochsaa komme fra Danmarck«; anf. arb. II, s. 1398; H. F. Rørdam, *Historieskriveren Arild Huitfeldt*, Kbh. 1896, Tillæg s. 202 f.; denne passage indeholder ingen rettelser i manuskriptet fra Huitfeldts hånd.

³⁵ Arild Huitfeldt, anf. arb. I, s. 842 ff. – Huitfeldt støtter sig til Olaus Petri (Sahlgren, anf. udg., s. 186 f.), men synes også at have hentet impulser i Svanings ordrige og fantasifulde Christiern I.s krønike (Kgl. Bibl. Gl. kgl. Saml. 2444.4°, bl. 18 v–23 r). Svaning

At Huitfeldt har tolket unionsbruddet 1448 som ulægeligt fremgår af hans senere fremstilling af de dansk-svenske konflikter, men hans overvejelser over de svenske anklager rummer trods deres undvigende facon både politisk ræson og malice. Unionen anskues som nævnt funktionelt som en bevidst garanti for intern fred og ydre sikkerhed; Huitfeldt kan ikke frikende kongemagten for at have taget den til anledning til krig mod Sverige, men hans hovedbetragtning gælder unionsbruddet. Det var i hans øjne ingenlunde definitivt under Christoffer (således som den svenske tradition hævdede), men beroede på Karl Knutssons personlige ærgerrighed; denne sammenhæng får sin specielle betydning, fordi Karl Knutssonskikkelsen ikke blot indtog en central plads i Vasatidens patriotiske historieskrivning, men – i noget anden udformning – også tjente Vasadynastiets legitimitetskrav.³⁶ Uanset hvad der skete under Christoffer

fremhæver her den kaotiske situation i Sverige efter kong Christoffers død; et svensk rådsmøde i Jönköping i vinteren 1448 valgte rigsforstandere, men på den ambitiøse Karl Knutssons tilskyndelse »Sueci ... non modo recedere ab regnorum decreto (dvs. unionsaftalen), sed omnia in regno innouare satagebant«. Det danske råd henvendte sig – »discessissent (Sueci) ab vnione regnorum, frustraue expectandum iam esset« – via hertug Adolf af Holsten, der selv afslog kongeværdigheden, til grev Christiern af Oldenburg. På et rigsmøde i Stockholm valgtes Karl Knutsson derefter til konge. Svanings hjemmel for det danske råds henvendelse i Oldenburg synes at være Wulfgang v. Utenhofs oldenborgske kongekronike (Da. Mag. 3. r. III, 1851, s. 3f.); argumentationen for og imod Karl Knutssons valg på rigsmødet i Stockholm har han hentet hos Ericus Olai (SRS II.1, s. 153 og 155f.).

Svaning lægger afgørende vægt på, at den danske henvendelse i Oldenburg først fandt sted, da »Suec, qui per rebellionem pridem constitutus super se novis gubernatoribus, palam primi omnium a decreto deficerant«. Hans ubehjælpomme og lidet konsistente forsøg på at udforme en ansvarsfordeling fuldbyrdes først ved Huitfeldts langt mere stringente, kronologiske omplaceringer. Der kendes derimod ingen hjemmel for Huitfeldts påstand om danske rådshenvendelser til det svenske råd om fælles kongevalg; den diplomatarisk korrekte form, han anvender, garanterer dog ikke for indholdets autenticitet (således f. eks. L. Daae, Kong Christiern den förstes norske historie 1448–1458, Chria. 1879, s. 7; Lönnroth, Sverige och Kalmarunionen, s. 252, 257). At Huitfeldts fremstilling beror på konstruktion underbygges ved, (a) at han videreudbygger Svanings klodsede oplæg, (b) at han ved bearbejdelse af sine forlæg ændrer begivenhedernes kronologi i overensstemmelse med sin hovedidé, og (c) at de danske henvendelser netop tjener en nødvendig funktion i Huitfeldts tendentiøse helhedssyn. Defineres tendensbegrebet som forfatterens (overlagte eller ubevidste) normative holdning til et begivenhedskompleks, er det også umiddelbart indlysende, at tilliden til detaljer, som tjener en nødvendig funktion for opnåelsen af den konsistente helhedseffekt, der sigtes mod, svækkes væsentligt. Brevvekslingen, hvis diplomatariske skikkelse Huitfeldt naturligvis har været fortrolig med, er netop en sådan nødvendig betingelse for hans tendens.

Det blev dog Svanings monstrose fremstilling, som blev forelagt den internationale verden gennem Joan. Meursius, *Historia Danica*, s. 2 ff.; *Opera omnia* IX, kol. 621–26 med Grams kommentarer.

³⁶ Jf. H. Grape, *Det literära antik- och medeltidsarvet i Olaus Magni patriotism*, Sthlm. 1949, s. 40–45, 158–61; jf. også ovfr. s. 423 med note 44.

retter Huitfeldt således meget indirekte sit skyts mod Sverige for usandfærdig bortforklaring af dets ansvar, en byrde som netop i kraft af unionens funktionelle formål hvilede dobbelt tungt.

Huitfeldt tager aldrig udtrykkeligt til genmæle mod den svenske historieskrivnings påstand, men det er sandsynligt, at han har ønsket at markere en officøs dansk stillingtagen til den fremstilling af unionens historie, som bl. a. på grundlag af svensk kildemateriale var blevet præsenteret i David Chytræus *Saxonia* i 1593.³⁷ Ligesålidt formulerer Huitfeldt noget direkte defensorat mod de traditionelle svenske anklager – hos Gustav Vasa og Peder Swart – mod Danmark for at have villet reducere svenskerne »till eviga träler«, på samme vis som Danmark vedblivende lod nordmændene leve i trældom.³⁸ Men han fastholder – trods alle inkonsekvenser – også for Norges vedkommende sin funktionelle unionsfortolkning.

Det er muligt, at Huitfeldt har villet fremhæve kontrasten mellem Sveriges frafald og den formelle stabilisering af den dansk-norske union ved midten af 1400-tallet. Under alle omstændigheder blev Bergen-traktaten en hovedhjørnestein i hans udlægning af Norges og Danmarks

³⁷ Jf. I. Svalenius i *Scandia* 33, Lund 1967, s. 39 ff., specielt s. 51 f. – At Arild Huitfeldt har reageret fremgår som bekendt af David Chytræus brev til ham 1594 23/3 (David Chytræus brev til ham 1594 23/3 (David Chytræi Epistolae, Hann. 1614, s. 1189–92; Rørdam, anf. arb., Tillæg nr. 78); da Chytræus videre lover at levere en mindre ensidig fremstilling af Vasatidens historie, kan vi gå ud fra, at Huitfeldts kritik først og fremmest har været rettet mod fremstillingen af unionstiden. Chytræus klager over mangel på danske kilder; aversionen mod ham i Danmark beror formentlig bl. a. på konfessionelle fordomme, men han synes dog at have fundet støtte hos den teologisk og historisk interesserede regeringsråd Jørgen Rosenkrantz og hans søn Holger (jf. Chytræi Epp., s. 576 f., 609 f., 699, 726 ff., 1137 ff.; Rørdam, anf. arb., s. 55 f., 122 f., 149; A. Heise i *Hist. tidsskr.* 5. r. VI, 1886–87, s. 539, 542, 544 ff.). – Den senere latinske udgave (1611) af Chytræus værk synes at være influeret af dansk materiale, bl. a. Peder Olsen, stridsskrifterne fra 1520'erne og den lybske krønikeskriver Reimar Koch; jf. f. eks. s. 111 f., 115, 260 ff., 268, 333–35. – Astrid Friis har med rette taget afstand fra Paul-Erik Hansens dramatisering af Huitfeldts antisvenske tilbøjeligheder (Til Knud Fabricius, s. 71 f.), men det bør nok tilføjes, at Huitfeldts indsats består i at fremlægge de danske positioner uden direkte polemik; jf. ndfr. s. 455 og H. Ilsoe, Huitfeldts krønike, s. 28, 32, 36.

³⁸ Jf. f. eks. (Peder Swart), Någer stycker aff den danske cröneke, Sthlm. 1558, bl. E iij ff.; En liten crönike och skemtigh för the Danska, doch ganska allfuarligh ... för the Swenske, u. d., bl. F i–iij; jf. også Olaus Petri, Sahlgrens udg., s. 143 f.; Landberg, anf. arb., s. 249 f.; Arnoldsson, anf. arb., s. 63 f., 129 note 43–48. – Det er betragtninger af samme art, der toner frem i Johan Skyttes forespørgsler om »de norske handlinger« under sit ophold i København 1615; han går ud fra forundring over, at Norge ifølge Huitfeldt »skulle hafve forbrudet« retten til sit eget råd »för någre åhr sedhan«; Legatio Johannis Skytte senioris in Daniam 1615, Upps. 1786–1828, s. 47; jf. Ilsoe, anf. arb., s. 31. – Lignende synspunkter gør rigsrådet gældende under Kalmarkrigen, da det bad kongen afhjælpe nordmændenes klager over administrationens hårdhed, om ikke andet så for at forebygge oprør; Aktstykker og Oplysninger til Rigsraadets og Stændermødernes Historie i Kristian IV s Tid, udg. ved Kr. Erslev, I, Kbh. 1883–85, s. 203.

indbyrdes forhold.³⁹ Medens begivenhederne 1448–50 og Karl Knutssons 'norske handell' i sammenhængen passeres flygtigt og uden kommentarer, vender Huitfeldt tilbage dertil i forbindelse med unionsbruddet 1501. Sten Sture animerede nordmændene til oprør for »igien (at) trede til deris gammel frihed med egne konger at haffue«; Knut Alfssen fulgte oprørsparolen, men kongen var blevet advaret og sendte biskop Johan Jepsen Ravensberg og Henrik Krummedige til Norge.⁴⁰ Til de konkrete efterretninger føjer Huitfeldt imidlertid en række ganske oplysende kommentarer. Nordmændenes utilfredshed skyldes – hævder han – at Christiern I »haffde dennem haardeligen straffet for det affald, de gjorde til kong Carl Knudssøn;« kongen havde dog ikke »betaget dennem deris friheder, men det skede siden udi kong Christian den tredies tid, at de miste deris egit raad for det affaldt skyldt, de udi hans herre faders, hans egen og hans oldefaders (!) tid gjort haffde«.

Bekæmpelsen af oprøret blev gennemført med ubarmhjertig hårdhed af prins Christiern (II) – og netop ikke af den milde kong Hans. Dets hovedmænd blev henrettet, og samme skæbne led »en hel hob aff den norske adell for samme oprør skyld, oc (prinsen) holt saa huus med dennem, at det endnu kiendis paa dennem denne dag«. Resultatet af prinsens barske fremfærd blev, at nordmændene måtte vende tilbage til folden og »atter udgiffue it breff, saa de aldrig effter denne dag skulde gjøre nogit oprør imod kong Hans oc hans efterkommere«;⁴¹ oprøret fandt sted med urette, fordi Norge under Christiern I blev »ind *corporerit* med Danmarck til evig tid om en herre oc konge oc under it val, som it vbne *instrument*, der om giortt aff rigens raad udi Norge ydermere udviser«. Men det moralske ansvar for den blodige bekæmpelse af oprøret påhviler Christiern II.⁴²

³⁹ Arild Huitfeldt, anf. arb. II, s. 853f. – Huitfeldt meddeler her ikke unionstraktaten selv (skønt han kendte den), men det åbne brev, hvorved det norske råd bekendtgjorde aftalerne; jf. (Norsk) Hist. tidsskr. 51, s. 104 note 5. Der kan heri ligge en understregning af Norges forpligtelser. Huitfeldts kendskab til begivenhederne disse år synes at støtte sig til brevbogen ca. 1570; jf. ovfr. s. 426 note 49.

⁴⁰ Huitfeldt, anf. arb. II, s. 1040. De konkrete efterretninger er hentet fra Peder Olsens *Gesta Danorum* og Mogens Madsen; kommentarerne er derimod helt Huitfeldts egne.

⁴¹ Sst. II, s. 1045, 1096. Der foreligger ingen hjemmel for et sådant brev.

⁴² Sst. II, s. 1095. I sit manuskript til Christiern II.s historie har Huitfeldt her foretaget rettelser, der tjener til dels at sammenfatte pointen (oprør-straf), dels for at imødegå hertug Frederiks (I.s) formentlige arvekrav på Norge ved (med støtte i Cornelius Schepers stridsskrift) at vise, at hertugen svigtede sin broders anmodning om hjælp til oprørets bekæmpelse; jf. ndfr. s. 453f. – Jeg skylder arkivar Grethe Ilsoe og Huitfeldt-udvalget, Det historiske institut ved Københavns universitet, tak for at have givet mig adgang til korrekturerne af den forestående udgave af manuskriptet.

Medens Huitfeldts konkrete efterretninger støtter sig til 1500-tallets årbogstradition og til aktmaterialet (med undtagelse af nordmændenes fornyede forpligtelse, der helt savner hjemmel), mangler hans motive-ringer og kommentarer ethvert forlæg; og navnlig er hans kommentarer til dokumenterne ofte stærkt tendentiøse. Hans grundtanke er åbenbart at godtgøre, at nordmændenes kamp for deres nationale selvstændighed stred mod de lovformelige unionsforpligtelser, de selv havde påtaget sig. Huitfeldt understreger som sine hjemmelsmænd, at det var Sten Sture, der forledte nordmændene med Knut Alfssen i spidsen til at rejse den ulovlige opstand; han omtaler, at Christiern I havde straffet nordmændene for deres frafald, men betoner, at man hverken da eller i 1502 havde antastet Norges friheder, rådsstyret. Hans generelle tendens går som bekendt ud på at demonstrere kong Hans' forsonlige fremfærd; den hjalp intet overfor personer af Sten Stures støbning, hvad Huitfeldt – med et lån af machiavellistisk herkomst – beklager; »wi mennisker vide icke at vere onde, naar tiden det fordrer, oc gode naar det skal vere; deroffuer stor forseelse skeer«. ⁴³ Nordmændene straffede Christiern II – og ikke kong Hans – derimod med ubarmhertig hårdhed for deres brøde.

Huitfeldt forfalder aldrig til politiske hensigtsmæssighedsvurderinger, men de synspunkter, han her fremfører, synes at hænge nøje sammen med hans funktionelle unionsopfattelse. Selvom han flere gange har ytret almindelig skepsis overfor holdbarheden af politiske eller unionelle forbund, ⁴⁴ indeholder det nordiske forbund dog juridiske forpligtelser for de implicerede. Hans stilfærdige undren over kong Hans' mildhed har således en naturlig plads i det huitfeldtske system, og det samme gælder modsætningsvis prins Christierns håndfaste opgør med de oprørske nordmænd, selvom også Huitfeldt moralsk misbilliger prinsens blodtørst. Nordmændenes kamp for den tabte frihed stred mod unionsforpligtelserne; de var ikke blevet berøvet deres privilegier, men måtte efter den ødelæggende afstraffelse påny forpligte sig formelt.

Fremstillingen og tolkningen følger sig altså helt under Huitfeldts hovedsynspunkt, Bergentraktatens forpligtende karakter. Men selvom han tolker den som basis for Norges 'inkorporation med' Danmark, formulerer han først senere en helt klar opfattelse af Norges statsretlige status. 1529 sendte Frederik I sin søn, hertug Christian til Norge for »at skulle annamme hyldings edt aff de norske som en arffue herre«, og kun såfremt dette program ikke lod sig gennemføre forny »hues venlig confoe-

⁴³ Sst. II, s. 1022; H. Ilse, Machiavelli og Danmark, s. 17f.

⁴⁴ F. eks. Huitfeldt, anf. arb. I, s. 279 med påberåbelse af Philippe de Commynes.

deratz begge riger imellem af arilds tid været haffde«. Arvekravet blev afvist af ærkebiskop Olaf Engelbrektssen, der fastholdt, at »Norge nu icke mere (var) nogit arfve rige, men at være indlemmit med Danmark, efter hues venlige forbund, rigerne imellem vaar«. Udfaldet af Norgesfærden blev, stadig ifølge Huitfeldt, at disse aftaler blev stadfæstet.⁴⁵ Huitfeldts fremstilling af dette intermezzo beror på blot og bar konstruktion; han kombinerer akterne fra herredagsmødet i Oslo 1529 og en årbogsnotits fra Henrik Smiths hånd. Men episoden får i hans fremstilling en central funktion. Aftalerne 1529 stadfæster Bergenforbundet, men Huitfeldt tillægger det ved tilsnigelse et indhold, som nøje svarer til den statretlige fiktion i Norgesparagrafens indledning. Det specielle raffinement, som ligger i at lade Olaf Engelbrektssen plædere for denne traktatfortolkning, tjener videre til at diskriminere hans og hans lyd-bispeers frafald 1531–32. Nordmændene fulgte villigt Christiern II og pådrog sig derfor påny »stor skade oc forderf oc end ydermere haffde tiil, hues sig jcke kong Frederich til mildhed imod dennem haffde lade be-vege«. ⁴⁶

Huitfeldts udlægning af forholdet til Norge former sig da som en serie ulovlige traktatbrud og gentagne forpligtelser; han understreger fra første færd netop det forpligtende element for Norges vedkommende overmåde stærkt. Konsekvenserne af løftebruddene drog den danske regering først i 1536, da håndfæstningen – ifølge Huitfeldt – udtrykkeligt foreskrev, at »Norge stedse oc altid skal blive under Danmarks krone, eftersom Norges riges stænder dennem selv baade udi kong Christiern den førstes og kong Frederik den førstes tid hafver bebreft, under en herre oc konge at blifve til evig tid, saa at huem som blifver udualgt til en konge i Danmark, skal udi lige maade være konge i Norge, dog at de forvissis paa deris priuilegier oc frihed«. ⁴⁷ Som det fremgår af Huitfeldts referat af Norgesparagrafen følger han meget nøje dens indledning, men også kun den; Norge og Danmark opfattes vedblivende som to riger, og inkorporationen, som blot fastslås definitivt i 1536, tolkes som Norges pligt til at følge den danske kronens højhed. Men Norgesparagrafens motivering projiceres konsekvent tilbage på fortiden, og Huitfeldt har trods

⁴⁵ Sst. II, s. 1314–17; jf. for det flg. (Norsk) Hist. tidsskr. 51, s. 102–09, 135–41.

⁴⁶ Huitfeldt, anf. arb. II, s. 1347ff., 1392. Anstifteren af frafaldet er Gustav Trolle, men Olaf Engelbrektssen »haffde altid holt hans (Christiern II.s) parthi«. Den sidst citerede passage indeholder et tendentiøst referat af det norske råds brev 1532 7/11; Dipl. Norv. IX nr. 729. Hans hjemmel synes atter at være brevbogen ca. 1570, men han forbigår Claus Billes og Truid Ulfstands mission og novemberprotokollatet 1532.

⁴⁷ Huitfeldt, anf. arb. II, s. 1489.

traktatens ordlyd omformet Bergenforbundet og de senere aftaler – specielt vidissen 1529 – i det billede, som forelå i denne kilde.

Det er naturligvis udelukket, at Huitfeldts eksegese har været ubevidst; hans holdning er uanset alle detailbrist fuldt konsekvent. Hans kommentarer til de aftrykte akter strider ofte mod deres indhold, og hans ikke helt få konstruktioner føjer sig organisk ind i det hovedsynpunkt, han anlægger. Huitfeldt understreger – udover Norgesparagrafens ordlyd – at nordmændene skulde »forvissis paa deris priuilegier oc friheder«; der er altså netop ikke tale om undertrykkelse af Norge; men nordmændene har derimod gentagne gange brudt deres frivillige traktatforpligtelser og fået løn som forskyldt. Det fremgår endelig af flere passager i Huitfeldts tekst, at han ved de danske forholdsregler mod det rebelske Norge i 1536 vel understreger privilegiestadfæstelsen, men også lægger vægt på, at Norge ved denne lejlighed omsider blev berøvet sit rigsråd. Det omtales i kommentarerne til begivenhederne 1501–06,⁴⁸ men uddybes i behandlingen af frafaldet 1531–32. »For dette affald skyld, saa oc for it andit, som siden skeede udi greffuens feide aar 1534, er paa den herredag til Kiøbenhaffn 1536 nogit hart oc strenge raadslagit offuer de norske, at di fremdelis icke skulle haffue deris egit raad, men regieris som en anden provintze under Danmarck«. ⁴⁹ Huitfeldts tankegang – som her næppe er fuldt konsistent – synes at være, at Norge ved Bergentraktaten definitivt havde forpligtet sig til, at det norske råd blot skulde acceptere det danske kongevalg, og kodificeringen 1536 reducerede Norge til lydrike og fjernede tillige dets sidste rest af statsretlig selvstændighed ved likvideringen af rådet, men det skete uden krænkelse af de norske stænderprivilegier.

Trods alle inkonsekvenser i enkeltheder følger Huitfeldts vurdering af unionsforholdet til Norge nøje linien i hans politiske grundsynspunkter, og hans metode er stadig den politiske ræsonnørs. Sin betoning af unionsforholdets politiske sammenhæng og konsekvens formulerer han selv i forbindelse med den nys citerede passus: Samtidig med de danske straffeforholdsregler 1536 blev bisperne fjernet, men det blev nordmændene »forundt at bliffue ved S. Oluffs log oc andre deris priuilegier. Huilckit der om paa dette stæd er ærindrit, at mand skal vide, for huad aarsage skyld denne forandring er skied vdi Norge, imod de danske kongers edt, priuilegier, friheder, huor imod den tro tieniste, eed oc plict skal refereris oc ansees, som der imod er gjort; oc lige som friheder windis, saa tabis

⁴⁸ Sst. II, s. 1040.

⁴⁹ Sst. II, s. 1355.

de ocsaa oc til intet bliffue«. ⁵⁰ Huitfeldt dementerer således indirekte anklagerne mod Danmark for at have reduceret Norge til evig trældom; hans syn på Norges historie og aktuelle status begrundes meget nøje af hans politiske helhedsopfattelse og argumentationsform, men den hidtidige analyse rummer alligevel kun én side af Huitfeldts synspunkter.

Til sin kommentar til Norgesparagrafen føjer han nemlig, at den godtgør, at »de herrer aff Holsten (derfor) med ingen billighed skriffve denem arfvinge til Norge, huilckit nu icke mere er nogit arffverige«. ⁵¹ I sin behandling af unionens genesis vedgik Huitfeldt, at den var blevet begunstiget af gunstige dynastiske omstændigheder; dens formelle opbygning tjente blot ingen dynastisk motivering eller funktion, og Norge havde inden sin indtræden opgivet sin gamle status af arverige. ⁵² Tendensen underbygges til overflod i Huitfeldts fremstilling af det oldenborgske kongehus' historie, ved konkrete detaljer, men ofte også ved underfundige sidebemærkninger eller belærende kommentarer. Ved en åbenbart fri konstruktion lader Huitfeldt under kongevalgdrøftelserne efter Valdemar IV.s død en fløj af rigsrådet argumentere for, at »mand skulde aff rigens ædelinge oc indfødde tage sig en konge«, da mandslinien jo var uddød; det var – med en refleks af Norgesparagrafen – ikke rådeligt, at »Danmarck, som vaar it frit valrige oc formaatte at føde sin egen konning, skulle giffue sig under Norge, som vaar it arffverige«, ved at vælge Oluf til dansk konge. ⁵³

Da Christiern II i 1520 havde fået anerkendt sin arveret til Sverige konstaterer Huitfeldt, at »her aff er vel at see oc forfare, at Sverig saavel som Norge af fordum tid effter begge rigers beskreffne love haffver været arffve riger, indtil den venlige sammenbinding, som skede udi dronning Margretis tid med Danmarck; siden er de bleffven val riger som Danmarck, indtil kong Guststaff atter haffde giort Sverige med almindelig bevilling til it arfverige«. ⁵⁴ I denne sammenhæng er hans kommentar til Gustav Vasas arvförening 1544 ganske oplysende: »Om saadant skal vere gaffnligt«, hedder det, »at it rige byttis vdi mange parter vnder en

⁵⁰ Huitfeldt, Kong Friderich den førstis krönicke, Kjbh. 1597, s. 274f.; folioudgaven (hvis tekst synes korrump) II, s. 1355.

⁵¹ Sst. II, s. 1489.

⁵² Jf. ovfr. s. 444 f.

⁵³ Huitfeldt, anf. arb. I, s. 555; jf. Kr. Erslev, Dronning Margrethe og Kalmarunionens Grundlæggelse, Kbh. 1882, s. 455 note 6; A. Krarup i Hist. tidsskr. 4. r. V, 1875–77, s. L. 4.

⁵⁴ Huitfeldt, anf. arb. II, s. 1155f. Hele denne passus har Huitfeldt egenhændigt tilføjet til sit manuskript.

kongis børn oc vnder atskillige herskaff, det giffuer framtiden til kiende. Wi ere det vdi Danmarck tilforn icke vden skade vijs vorden«. ⁵⁵

Det er hævet over enhver tvivl, at Huitfeldt har anset det dualistiske valgmonarki som den ideelle statsform, og at gennemførelsen af arvet til tronen i hans øjne naturligvis vilde bringe den forfatningsmæssige balance mellem kongemagten og stænderne (rådsaristokratiet) i fare ved at give fyrstemagten mulighed for at tilegne sig udøvelsen af kronens herskerrettigheder alene. ⁵⁶ Indførelsen af arvemonarkiet åbnede således – som Huitfeldt selv antyder i sin redegørelse for valgforhandlingerne efter Valdemar IV.s død – uoverskuelige og vederstyggelige perspektiver, men det er ikke destomindre påfaldende, at han i de citerede passager først og fremmest hæfter sig ved den risiko for territorial sønderlemmelse af riget, som etableringen af arvemonarkiet rummede; primogeniturprincippet var – helt generelt – endnu kun i sin vorden, men der kan næppe være tvivl om, at Huitfeldt, når han i modsætning til hertug Adolf specielt fremdrager de politiske og statsretlige farer ved territorial opdeling af riget, har haft Sveriges, men også hertugdømmernes forhold i tankerne.

Mest udførligt har Huitfeldt benyttet introduktionen til Frederik I.s krønike (1597) til at holde dommedag over arveforestillingerne, specielt hvad angik Slesvig, men også med hensyn til Norge. Han udtrykker – i tilslutning til eller afstandtagen fra Peder Svaves stridsskrifter – sin forundring over, at det danske rigsråd fandt sig i delingen af Slesvig mellem Hans og Frederik, en ordning, der stred mod den gamle forleningsform, og som var urimelig, fordi hertugdømmet, der er dansk, intet har at gøre med »de andre arffue læn udi det romerske rige«. I Norge, »som udi fordum tid vaar it arfverige. ... skulde begge deris ræt oc rættighed huer beholden fore; imidlertid skulde de bægge bruge Norges titul«. Huitfeldt fandt det ejendommeligt, at Norge således skulde 'skiftes', »siden det er incorporerit med Danmarck«. ⁵⁷ Men selvom han under protest tager dette arrangement til efterretning, fremhæver han andetsteds – med støtte i Cornelius Scheppers pamflet – at kong Hans i 1502 havde anmodet sin broder, »som formeente sig en arffving at være til

⁵⁵ Sst. II, s. 1532. Begivenheden fejldateres her til 1543.

⁵⁶ Jf. H. F. Rørdam, anf. arb., s. 172 med note 2; Palme, anf. arb., s. 58 med note 4. – Til det principielle, O. Brunner, Land und Herrschaft. Grundfragen der territorialen Verfassungsgeschichte Österreichs im Mittelalter, 4. Aufl. Wien-Wiesbaden 1959, s. 413 ff.; L. Zimmermann, anf. arb. I, s. 60–66.

⁵⁷ Huitfeldt, anf. arb. II, s. 1237 f. – Under rigskammerretsprocessen havde Christiern II.s advokat dog betegnet Slesvig som tysk len; Da. Mag. 5. r. V, s. 51 og 53.

Norge«, om bistand mod de oprørske nordmænd; han tilbød ham endog en deling, såfremt hertug Frederik vilde deltage i omkostningerne, hvad denne afslog med mindre han fik økonomisk kompensation for de norske indtægter, kong Hans havde oppebåret under hans mindreårighed. Rigsrådet besluttede derfor, at kongen »skulde sielff tage sig Norge udi forsvar oc forbeed«. ⁵⁸ Huitfeldt øser her af de samme kilder, som hertug Adolf af Gottorp havde påberåbt sig, men hans konklusion er den modsatte: Hertug Frederik havde – som Huitfeldt diskret antyder – selv forskertset sine rettigheder.

Huitfeldt sørger da også ganske konsekvent for i sit referat af Frederik I.s norske håndfæstning at understrege, at kongens valg blev betinget af stadfæstelse af de norske standsprivilegier. ⁵⁹ Håndfæstningen gav imidlertid ikke blot nordmændene »mange skønne friheder«, men den fastslog udtrykkeligt landets status af valgrige; dens »25. artickel (foreskrev), at hand aldrig skal skriffve sig den titel, ret arffving til Norge«, og Huitfeldt tilføjer ved en uafhjemlet tilsnigelse, at »det rige skal være oc bliffue it frijt kaare rige med Danmarck«. ⁶⁰

Huitfeldt arbejde udmærker sig – i hvert fald hvad angår unionsopfattelsen og forholdet til Norge – ved fast indre integritet. Som sine forgængere måtte han nødvendigvis vedkende sig, at dynastiske omstændigheder havde begunstiget unionens tilblivelse, men (trods Jacob Ulfeldts tilløb dertil) lykkedes det først Huitfeldt at frigøre unionen konsekvent fra den dynastiske berettigelse til fordel for en funktionel helhedsopfattelse. Og ligesom Poul Helgesen betoner Huitfeldt sammenhængen mellem unionsbruddene og konsekvenserne heraf; men medens konflikterne i karmeliterens pen havde antaget etiske dimensioner, anskuer Huitfeldt dem som et spørgsmål om politisk ræson. Han varer sig for direkte at fordømme det svenske unionsbrud, men vender sig des skarpere mod nordmændenes frafald fra deres frivillige forpligtelser. Norges suverænitetsstab 1536 var blot den yderste konsekvens. På den anden side har Huitfeldt i modsætning til sine forgængere gjort flittig brug af aktmaterialet; han frigjorde unionstolkningen fra krønikearbejdernes – og senest endnu Jacob Ulfeldts – konstruktion af en politisk betinget overdragelse af Norges suveræne rettigheder til den danske

⁵⁸ Huitfeldt, anf. arb. II, s. 1045, 1095; i introduktionen til Christiern II.s historie er dette en senere tilføjelse, se ovfr. s. 448 note 42; jf. også Da. Mag. 5. r. V, s. 73f.

⁵⁹ Huitfeldt, anf. arb. II, s. 1266f.; jf. Dipl. Norv. IX nr. 532 og 534.

⁶⁰ Huitfeldt, anf. arb. II, s. 1274; jf. håndfæstningen 1524 §§ 21 og 24; Dipl. Norv. VII nr. 594 (s. 605).

krone under kong Oluf. Til gengæld satte han Bergentraktaten i centrum for sin tolkning af Norges forhold til Danmark, men han nåede kun den fulde konsekvens ved en meget ensidig betoning af Norges forpligtelser ifølge traktaten og ved sin uhyre tendentiøse udlægning af traktatforpligtelserne.

Huitfeldts arbejde præges af hans *judicium politicum*; han forfalder sjældent til direkte polemik, men indskrænker sig til at formulere og præcisere de danske – eller om man vil den danske regeringskreds' – positioner meget indgående. Hans helhedsopfattelse og mekanismen i hans unions-tolking nødvendiggjorde udstrakt og konsekvent anvendelse af konstruktion, men hans tendens synes at være dobbelt. Han tager indirekte afstand fra de svenske anklager mod Danmark for undertrykkelse af Norge, og han vender sig direkte mod 'de holstenske herrers' potentielle arvekrav på Slesvig og Norge.⁶¹ Som Jacob Ulfeldt fastholder og motiverer han, at arvekravene er aldeles uberettigede. Huitfeldts standpunkt antager derved et tydeligt aktuelt, politisk sigte.

Forklaringen ligger sandsynligvis i, at de sejge forhandlinger om Slesvigs forleningsforhold 1567–79 ikke medførte nogen endelig afklaring af arveretten og successionsreglerne. Efter Odenseforliget 1579 – symbolsk gentaget i forleningsceremonierne året efter – forlenede kongen ved fællesforlening sine farbrødre, sin broder, hertug Hans d.y. og sig selv med Slesvig som arvinger efter Christiern I og i deres egenskab af hertugen af Holsten.⁶² Arveretten i Holsten fulgte den tyske lensrets regler; kun den til enhver tid levende bestand af medlemmer af den oldenborgske slægt, der sad inde med Holsten som samforlening, vilde kunne gøre arvekrav gældende på Slesvig og – såfremt arveberettigelsen lod sig formelt opretholde – Norge. I sidste instans vilde det, om kongeslægtens mandslinie uddøde, altså medføre sønderlemmelse af riget, Slesvig og Norge indbefattet.⁶³

Lensforliget imødekom på væsentlige punkter som bekendt de hertugelige fordringer; på flere måder bøjede det egentlig af for den kritik,

⁶¹ Det er ikke afgørende, at Huitfeldt her kun opererer med hertugerne af 'Holsten', der i tidens sprogbrug ofte omfatter begge hertugdømmerne.

⁶² Jf. lensbrevene i Antislesvigholstenske Fragmenter Hft. 6, Kjbh. 1848; s. 43–66; jf. iøv. Danm.–Norges Traktater II, s. 419–64; Johanne Skovgaard, anf. arb. II, s. 356–61.

⁶³ Når de oldenborgske konger og iøvrigt også norske forfattere i 17. århundrede rejste arvekravet, gjaldt det da også kun den danske kongeslægt selv; jf. f. eks. 'Norgis rige arve-rige' 1656; Aktstykker til de norske stændermøders historie 1548–1661 II.2, ved R. Fladby, Oslo 1969, s. 572–647.

hertug Albrecht af Preussen i 1537 havde rettet mod tilsidesættelsen af det holstenske hus' rettigheder.⁶⁴ Arveretten formuleres i denne sammenhæng primært som en dynastisk afgrænset byrdsret; dens territoriale og statsretlige konsekvenser er nok sekundære, men til gengæld, om de blev ført ud i livet, ødelæggende for det dansk-norske monarki. Odenseforliget fastslog ikke udtrykkeligt successionsregler,⁶⁵ men både traktaten, lensbrevene og reverserne titulerer hertugerne 'erben zu Norwegen'. Allerede et par år senere lod hertug Adolf udarbejde sin arveretsmemorial, og på denne baggrund kan det næppe undre, at Arild Huitfeldt i sin kritik af arvemonarkiet først og fremmest vender sig mod farerne for rigernes sønderlemmelse efter tysk territorialstatsmønster eller efter svenske forbilleder.

Begivenhedsforløbet fører således fra slutningen af 1560'erne til, at de principielle linier trækkes ganske skarpt op, om man vil: modsætningerne mellem den tyske territorialfyrstemagts dynastiske ambitioner og det aristokratiske, danske *monarchia mixta*. Spredte episoder, som endnu ikke lader sig kildemæssigt forfølge i enkeltheder, lader formode, at disse skillelinier bevarede deres aktualitet under formynderstyret.⁶⁶ Den

⁶⁴ Jf. ovfr. s. 401 f.

⁶⁵ Danm.-Norges Traktater II, s. 431.

⁶⁶ Niels Slange (Kong Christian den Fierdes Historie I, Kjbh. 1749; Schlegels udg. I, 1757, s. 68) og Ludvig Holberg (Danmarks Riges Historie, ny udg. ved F. L. Liebenberg II, Kjbh. 1856, s. 358f.) hævder, at hertug Hans d. y. i 1588 rejste krav om sæde i formynderstyret som den afdøde konges nærmeste slægtning; Slange føjer hertil, at hertugen tillige påberåbte sig sin arveret til Norge under henvisning til Kalmarunionen og en ordning i Christian III.s sidste leveår. Begge beretninger hviler på samme (latinske?) forlæg, enten Slanges fremstilling ca. 1720 af Christian IV.s mindreårighed (således f. eks. C. Paludan-Müller i Hist. tidsskr. 5. r. IV, 1883-84, s. 51 med note 1) eller Vitus Berings samlinger og manuskripttorso'er fra 1650'erne (H. F. Rørdam i Hist. tidsskr. 5. r. I, 1879, s. 23f., 53, 101f.; O. Kolsrud, Oslo kapitels kopibog 1606-1618, Kria.-Oslo 1912-49, s. 140f. noteteksten; F. Bull, Ludvig Holbergs som historiker, Kria. 1913, s. 87 noten). For den sidste mulighed taler, at Holberg flere steder påberåber sig en »Historia minorennitatis Christiani IVti«, som han havde lånt i etatsråd Niels Foss' bibliotek, at Slange som Berings nevø havde haft adgang til dennes samlinger, men også enkelte reflekser af latinsk sprogdragt i varierende oversættelse og endelig også den omstændighed, at Slange der ellers ofte udtrykker kritik af adelens holdning overfor kongemagten, uden forbehold anerkender regeringsrådernes rene motiver og kompetence under forhandlingerne forud for etableringen af formynderstyret 1588, medens denne tendens hos Holberg fortøner sig i absolutistiske synspunkter. På den anden side foreligger der i Hans Grams revisioner af Slanges arbejde en kopi af en fremstilling af kongens mindreårighed, som også han har lånt i Foss bibliotek, og om hvilken det »ellers siges, at hr. konferenceraad Niels Slange har sammenskrevet« (RA. Håndskriftsamling IV.62); dette (danskspøgede) manuskript indgår ordret i Slanges færdige manuskript og i den trykte tekst. Selv har Gram ikke haft afgørende indvendinger mod Slanges behandling på dette tidlige stadium af revisionen (1723-33); han har ikke kommenteret fremstillingen af hertug Hans' krav,

danske regering fastholdt sine bastioner; prins Christian (IV.s) valg 1580 – som næppe er uden sammenhæng med afslutningen af lenskonflikten – følger konsekvent de gængse synspunkter: Rådet foretog kongevalget på begge rigers vegne, den danske adel afgav løfte om til tidens fylde at aflægge hyldningseden og modtog til gengæld kongens garanti for sine friheder.⁶⁷ 1582 gentages hyldningsløfterne af den norske adel for Norges vedkommende.⁶⁷ Proceduren følger således meget nøje det nu fikserede skema for Norges plads i monarkiet, og den kodificeres 1604 i den norske lovbog i en formulering, der indeholder reflekser af Arild Huitfeldts kommentarer til Norgesparagrafen.⁶⁸

IV

FRA et videnskabeligt synspunkt har det måske mindre interesse, at den danske regering ved sine beslutninger i efteråret 1536 begik et alvorligt overgreb mod Norge. Ulige vigtigere er det, at den dansk-norske union efter lang tids forholdsvis ubemærkethed i løbet af Frederik I.s regeringstid antog central betydning i den aktuelle, politiske sammenhæng. Den væsentligste side af forklaringen ligger utvivlsomt i den ustabile, udenrigspolitiske situation, faren for den fordrevne Christiern II.s revancheprojekter, den habsburgske dynastipolitik og måske lidt fjernere i uvisheden om Gustav Vasas udenrigspolitiske hensigter. Endelig kunne man også pege på, at det reaktionære rådsvelde formentlig ikke har kunnet affinde sig med, at kongemagten fik større politisk råderum end, at man bevarede fuld kontrol over den.

I den danske regerings norske politik under Frederik I indgik adskillige og meget uligeartede komponenter. Slægtsforbindelser og stands-

men ytrer tvivl om rigtigheden af »dronning Sophiæ paastand« om ret til at forestå formynderstyret (RA. Håndskriftsaml. IV.64). – Til støtte for Slanges påstand om hertug Hans fordringer kan fremføres, at en engelsk gesandt, Daniel Rogers i en udførlig indberetning til Francis Walsingham 1588 24/8 (H. Ellis, *Letters on English History* 2. ser. III, London 1827; *Calendar of State Papers Foreign Series XXII*, ed. by R. B. Wernham, London 1936, s. 77f.) uden at anføre sin hjemmel fra København leverer en fremstilling af hertug Hans' optræden og rådets holdning, der i sin tendens ligger den Slange-Holbergske tradition nært. Det er muligt, at begge traditioner bygger på samtidigt nyhedsmateriale eller internationale rygter; indkredsningen af kildetyper verificerer naturligvis ikke beretningen; den kan på nuværende tidspunkt ikke tages for mere end samtidens forventninger om hertug Hans' territorialfyrstelige reaktioner.

⁶⁷ Aarsberetn. fra Geheimearch. II, s. 101f.; Aktstykker til de norske stændermøders historie I, s. 31f.; O. A. Johnsen, *De norske stænder*, s. 107f.; jf. ovfr. s. 413f.

⁶⁸ Jf. citaterne ovfr. s. 416, 450 og 452.

solidaritet indeholdt for den konservative fløj af rådet givetvis vigtige incitamenter til at støtte det norske rådsoligarkis kamp for selvstændighed og privilegier, men de spirende konfessionelle konflikter bidrog senere væsentligt til at forme nye skillelinier, ligeledes af betydelig politisk rækkevidde. På den anden side medvirkede det norske råds egenrådighed og interne modsætninger på afgørende vis til, at Frederik I ikke formåede at gøre sin autoritet gældende i Norge. Henrik Krummediges forsøg på 1523–24 at genoplive unionskongedømmets myndighed efter de retningslinier, der havde været anlagt i kong Hans' regeringstid, strandede totalt, og Frederik I.s overrumpling af de norske hovedfæstninger 1527–28 bragte ham næppe reelt meget videre.

Derimod synes det danske rigsråds *terror panicus*, dets sikkerhedspolitiske forholdsregler overfor Christiern II og mistillid til det norske råds politiske loyalitet gennem vekslende faser fra 1528 at have drevet det ud i en omfortolkning af unionsvilkårene, som tillagde det myndighed til at udøve den norske kronas suverænitet ved kongevalg, i praksis tillige ved indgåelse af traktater med fremmede magter. Hertil må dog føjes, at rådet under grevfejden fandt sig nødsaget til at opretholde sin statsretlige fiktion også for at sikre sig mod fyrstelig pression overfor dets udøvelse af det danske riges suverænitet. De to sæt motiver, udenrigspolitiske og forfatningsmæssigt restriktive, lader sig næppe fuldtud skille fra hinanden; afgørende er det blot, at det danske råds statsretlige fiktion med hensyn til Norges plads i unionen og dets pligt til ubetinget at følge den danske krone forelå fast udbygget, da Christian III og rådet i efteråret 1536 ved overenskomst traf beslutningen om Norges fulde inkorporation. Drivkræfterne synes stadig at have ligget i den udenrigspolitiske ustabilitet og i rådets ønske om at afgrænse kongemagtens dispositionsfrihed præcist.¹

Der kan næppe være tvivl om, at det har været den danske regerings hensigt i efteråret 1536 at berøve Norge dets folkeretlige selvstændighed; beslutningen om inkorporation omfatter dette, og Claus Billes ytringer dokumenterer absolut utvetydigt, at det måtte ske ved likvidering af det norske rigsråd. Endnu Arild Huitfeldt opretholdt konsekvent, at Norge ved forholdsreglerne 1536 mistede sin selvstændige, politiske autoritet ved rådets fjernelse, men bevarede sin interne stænderfrihed og retsorden ubeskåret. Men svaret på om Norge virkelig ophørte at være et eget rige efter 1536 »avhenger – som Sverre Steen bemærker – blandt andet av,

¹ Konklusionen indbefatter en sammenfatning af mine tidligere undersøgelser; jf. henvisningerne ovfr. s. 394 note 3.

hvordan en vil definere et rige, en stat, i det 16. århundre, og hvad en mener med provins«. ²

Alle folkeretlige og statsretligt autoritative kildevidnesbyrd opretholder imidlertid den fiktion, som var blevet opstillet som udgangspunkt for beslutningen i Norgesparagrafens indledende motivering, og den selv samme holdning afspejler den politisk kyndige Arild Huitfeldts krønikeværk i 1590'erne og Christian IV.s norske lov 1604; der har ikke fundet nogen inkorporation sted; Norge behandles vedblivende som eget rige, men underkastet den danske kronens suverænitet. Christian III opfyldte aldrig – som Schreiner antog – »helt ut det løfte, han hadde gitt Danmarks riksråd«, men på den anden side har Norges status næppe heller været så klart udformet som Ræstad formulerede den. Det er givetvis korrekt, at Norge i 1536 mistede sine folkeretlige subjektrettigheder og blev underkastet en statsretlig afhængighed af den danske krone, men formelt og reelt kompliceredes situationen ved, at kongemagten og det danske råd fremdeles forvaltede Norges folkeretlige subjektrettigheder adskilt fra Danmarks.

Medens det således må stå fast, at Norgesparagrafens normative forskrift om fuldstændig inkorporation aldrig blev gennemført i praksis, kan det foreliggende kildemateriale ikke give os nogen absolut fyldestgørende forklaring. At dømme efter Christian III.s holdning 1536–37 kan det på ingen måde udelukkes, at territorialfyrstelige forestillinger af tysk herkomst kan have øvet indflydelse, og at han har set det som sin opgave at varetage kongeslægtens dynastiske tarv, på tværs af de ganske entydige aftaler med rigsrådet. På den anden side var det også netop hensyn af denne støbning, som kom til at volde den danske regering de alvorligste vanskeligheder, da markgreve Hans af Küstrin i 1565 gjorde fordring på arveret, og da hertugerne Adolf af Gottorp og Hans d. æ. af Haderslev i sommeren 1569 rejste fordring om godkendelse af deres dynastiske arveberettigelse til Norge i forbindelse med konflikten om Slesvigs forlening og kongeslægtens successionsforhold. Den danske regering kunde ikke og forsøgte heller aldrig at motivere sit afslag på hertugernes arvekrav ved Norges inkorporation i henhold til håndfæstningsbestemmelsen 1536; den måtte ty til omstændelige statsretlige og historiske udlægninger af sin opfattelse af Norges status. Arild Huitfeldts redegørelse i Danmarkskrøniken indeholder fra dette synspunkt blot den danske regeringskreds' mest udførlige – omend under alle omstændigheder, officøse – præcisering af sit standpunkt.

² Sverre Steen, *anf. arb.*, s. 117f.

Det var særdeles karakteristisk for denne diskussion, at argumentationen helt overvejende bevægede sig på historisk og statsretligt plan.³ Peder Svaves og Cornelius Scheppers stridsskrifter fra 1520'erne leverede stadig ammunition, og debatten nødsagede tillige Huitfeldt til – ofte ved tilsnigelser – at formulere en tolkning af Norges og Slesvigs status, som præciserede den danske regerings positioner. At det overfor de holstenske hertuger var spildte Guds ord er dog næppe overraskende. Konflikterne afspejler på mange måder blot en tidlig fase af konfrontationen af den ekspanderende, tyskprægede territorialfyrstemand og det dualistiske danske statssystem; de tvang den danske regering til klarere overvejelser over Norges plads i monarkiet, men de udløste ingen ændring af regeringens principielle holdning eller af Norges status.

³ Jf. også Emilie Andersen i Festskrift til Erik Arup, Kbh. 1946, s. 157–65.

BILAG

Svar til de svenske forordnede til fredsmødet i Knäred 1569 9/8, koncept med kancellisekretær Niels Kaas' hånd (Orig. i RA. TKUA. Sverige A. II 27, Akter og dokumenter vedrørende det politiske forhold til Sverige 1568–70).

Angående den femte artikel, hvori svenskerne lover at opgive deres krav på Norge, såfremt den danske konge giver afkald på sine krav på Sverige, da er den urimelig. Det drejer sig blot om et par breve fra Nordlandene til kong Karl (Knutsson); i Gustav Vasas tid har der derimod ikke fra svensk side været rejst krav på Norge.

^{a-a} *Overstreget og rettet i margin til:*
altiid effter koning Oluffs thiid
haffuer weritt⁵ hoß⁶ the konin-
ger wdj Danmarck och ther som
end nogen oprørske wilde wnder-
staa thennom⁷ mett practicke
att wdwelge nogen koning, wden
menige riigens raads och indbyg-
geres beuillinge oc samtycke, tha
kunne slig kor icke actis for ful-
de,⁸ och efftherthij koning Carl
aldenniste aff nogen slig oprørske
wdj Nordtlandene,⁹ huilcke hand
mett synderlige listige practicke
ther till haffde beueget¹⁰ er, och
icke aff menige riigens raad, ad-
del oc indbyggere war wduald,
som thett seg buorde, kand icke
heller slig kor actis nøigachtig.

Och for thett første wiide the suenske sende-
bud well selff, huorledes att¹ Norge ^aicke
er nogitt kuor riige, men er aff² drotning
Margrette effter hendes søn koning Oluff
bleffuit arffuit, och ther som thet och skulle
were itt kor riige, tha buorde slig kor³ for-
handlis aff menige riigens raad, addel och⁴
indbyggere, huilckitt her icke skeed er, men
aldenniste aff nogen oprørske, som koning
Carll mett listige practicke ther till haffuer
beuegitt^a.

¹ huorledes att, *rettet fra:* aff.

² *efter aff overstreget:* kendes.

³ *efter kor overstreget:* see.

⁴ *efter och overstreget:* icke.

⁵ *efter weritt overstreget:* wnder.

⁶ *efter hoß overstreget:* Danmarck.

⁷ *efter thennom overstreget:* att.

⁸ *efter fulde overstreget:* effter.

⁹ *efter Nordtlandene overstreget:* huilcke thend mett synderlige practicker.

¹⁰ *efter beueget overstreget:* kand icke heller slig kuor achtis for fulde, slig som seduan-
ligt er.

Indføjet i margin: ^boch icke wilde kiende hannem for theris koning mere^{b20}

Indføjet i margin: ^ceffther thett forbund, som wdj drotning Margrettis och koning Eriches thiid bleff oprett^c.

Ther nest¹¹ kand icke benectis, att the suenske¹² io selff haffuer foriagitt koning Carl^{b-b}, wdkorritt koning Christiernn thend første¹³ wdj hans sted, och Norgis riige siden stedze oc altiid haffuer¹⁴ weritt hoß koning Christierns effterkomere watskiilde fra Danmarck^{c-c}. Therwdoffuer er och icke¹⁵ kon. mtt. aff Suerig forordnede wuitterligt, mett huad fæg oc rett the suenske haffde framdragitt koning Karl for theris koning, och huad ther mett er bleffuit forhandlitt emod then¹⁶ for^{de} euig, wriggelig forbundt och vnion,¹⁷ som thisse riiger paa same thiid war emellom oprett, huor mett the tilsamen waare forbundt till euig thiid att skulle bliffue wnder en herre och koning, och begere the danske sendebud, att the suenske forordnede¹⁸ icke wille fororsage thennom till slig disputatze, huor mett handlen mere kand forbittres, end till thett beste forfordris, och affstaa sligt, som wbiligt er, huor mett freden kand forhindris.¹⁹

¹¹ *efter nest overstreget:* wiide och the suenske sendebud well.

¹² *suenske tilføjet over linien.*

¹³ *thend første tilføjet over linien.*

¹⁴ *haffuer tilføjet over linien.*

¹⁵ *efter icke overstreget:* the suenske.

¹⁶ *then tilføjet over linien.*

¹⁷ *och vnion tilføjet over linien.*

¹⁸ *sendebud rettet til:* forordnede.

¹⁹ *efter forhindris står overstreget:* och haffue dog ingen grund.

²⁰ *efter mere overstreget:* haffue.

SUMMARY

The Norway-clause of the electoral capitulation of Christian III

A Study of sixteenth century Interpretation of the Danish-Norwegian Union

In his electoral capitulation of October 30th 1536 King Christian III promised the Danish state council (*rigsråd*) to enforce a complete incorporation of Norway into the Danish crown, and to reduce this realm to a Danish province. The background, the purpose and the effects of this paragraph have been the subject of much discussion. As to the background we can safely state that the precarious, international situation before, during and after the civil war 1534–36 made this severe measure politically convenient, and from the council's point of view this procedure would, finally, put an end to the claims of the royal house to hereditary rights to Norway, claims which endangered the political balance of the aristocratic régime of Denmark (On the background, see above 12. ser. III, 1968–69, pp. 1–82 and (the Norwegian) "Historisk tidsskrift" vol. 51, Oslo 1972, pp. 101–49). In its motivating preamble this paragraph falsely presented the incorporation as a consequence of the Norwegian council's disloyalty to the prevalent union, unconditionally obliging Norway to submit to the sovereignty of the Danish crown, exercised by the king and the Danish council; in fact, the union of 1450 had been no more than a personal union, maintaining the integrity of each realm.

In 1536 this clause was no more than a promise, still awaiting execution; on the other hand, no consensus has, so far, been obtained as to the problem, whether this prescript became actually enforced. The present paper investigates (a) the actual status of Norway within the monarchy according to constitutional and international law, and (b) the Danish government's interpretation of the union until the end of the sixteenth century. All relevant evidence available leads to the conclusion that, constitutionally, Norway never became incorporated; in 1537 Norway lost her constitutional organs; during the whole period she was still considered an independent realm within the monarchy, but constitutionally and internationally submitted to the sovereignty of the Danish crown. Most accurately the Norwegian law-book of Christian IV (1604) described the status of Norway: the same person, elected by the Danish state council, should be king of both realms, according to the unions of 1397 and 1450, expressly invoked. The status of Norway remained that of the fictitious presentation of the preamble of the electoral capitulation of 1536.

Generally the Danish government seems only reluctantly to have defined its attitude towards the constitutional structure of the monarchy, and only when need be. The most decisive impetus towards the clear-cut definition of the law-book of 1604 seems to lie in the fact that relatives of the Danish royal house occasionally, but with growing strength raised claims to hereditary rights to Norway, according to the conceptions of German territorial princes. In 1565 (during the seven years war 1563–70) margrave Hans of Küstrin tried to exploit his alleged claims, and even more seriously Duke Adolf of Holstein-Gottorp maintained his pretensions from at least 1569. In the latter case the claims became

mixed up with the conflicts concerning the dukes' feudal obligations and hereditary rights to the duchies of Slesvig and Holstein. This conflict became settled only in 1579–80, but, nevertheless, the dukes maintained their potential hereditary claims to Norway. Obviously these claims were conceived in Danish governmental circles as a potential threat to the prevalent constitutional balance, and even to the integrity of the monarchy at the possible extinction of the royal house. Consequently, we are able to follow the trend in contemporary historiography towards a more precise, historiographical definition of the structure of the Danish-Norwegian union and in defence of the rights of the Danish crown. Most acutely the current interpretation of the Danish government has been presented by the chancellor of justice, Arild Huitfeldt (d. 1609) in his Danish chronicle (1594–1603). His presentation of the genesis and nature of the union – actually based upon deliberately tendentious exploitation and interpretation of constitutional and political documents – comes very close to the definition of the law-book of 1604. In all events these trends seem to represent a first – and still premature – confrontation of Danish aristocratic principles of government and German princely conceptions of hereditary rights.